

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

М. П. ПЛАХТІЙ
Т. В. СУЛЯТИЦЬКА

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2023

УДК 2(075.8.034)

ББК 86.2я73

ПЗ7

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 3 від 30.03. 2023 р.

Рецензенти:

Гончаренко О.А. – доктор філософських наук, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Дубінський В. А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, перший проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Бугера І.Р. – магістр богословських наук, настоятель храму Покрови Пресвятої Богородиці Православної Церкви України.

Плахтій М. П., Сулятицька Т. В.

ПЗ7 Релігієзнавство: навчальний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 168 с.

**Електронна версія навчального посібника
доступна за покликанням:**

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7385>

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Релігієзнавство». У ньому викладені основи теорії релігієзнавства, розглянуті первісні, національні та світові релігії, новітні релігійні рухи їх історія та сучасний стан, окреслені законодавчі акти для забезпечення свободи совісті в Україні та регулювання відносин між державою й церквою.

Призначений для здобувачів ступеня бакалавр гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів, буде також корисним усім, хто цікавиться проблемами релігієзнавства.

УДК 2(075.8.034)

ББК 86.2я73

© М. П. Плахтій, Т. В. Сулятицька, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЧАСТИНА I. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО».....	6
ЧАСТИНА II. КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ, ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	9
Тема 1. Релігієзнавство як наука. Зміст і структура феномену релігії.....	9
Тема 2. Релігія як предмет філософського осмислення.....	17
Тема 3. Генезис ранніх форм релігії.....	28
Тема 4. Етнічні та регіональні релігії	37
Тема 5. Світова релігія. Буддизм	57
Тема 6. Світова релігія. Іслам.....	68
Тема 7. Світова релігія. Християнство	79
Тема 8. Християнство: основи віровчення та культу	92
Тема 9. Новітні релігійні рухи.....	116
Тема 10. Релігія і церква в системі державно-правових відносин	128
ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	138
ЧАСТИНА III. ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	151
ЛІТЕРАТУРА.....	154
ДОДАТКИ.....	157

ПЕРЕДМОВА

Релігієзнавство як навчальна дисципліна, входить до циклу філософських дисциплін та постає необхідною умовою гуманітарної освіченості здобувача освіти будь якого профілю.

Релігієзнавство слід розуміти як галузь наукових знань про релігію та її походження, закономірності функціонування і розвитку в різні історичні епохи,

значення релігії як соціального феномена. Осмислення релігієзнавства як фундаментальної галузі наукових знань, відбувається у теоретичній та історичній площинах. Теоретична площина охоплює філософію релігії, соціологію релігії, психологію, вивчення загальних закономірностей релігії, а історична площина містить історію релігії, її етнологію й географію, соціокультурний вплив здійснений нею у певну епоху. При цьому релігію розуміють як складову частину духовного життя суспільства, пов'язану із економічними, політичними та соціальними структурами суспільства, що мала і має вплив на свідомість людей у різні історичні епохи.

Курс «Релігієзнавство» є складовою гуманітарного циклу підготовки майбутнього фахівця, що уможливорює розуміння об'єктивних закономірностей виникнення, становлення, розвитку та функціонування релігії, її структурні особливості, різноманітні феномени, взаємозв'язки і взаємодію релігії з іншими формами суспільної свідомості. Вивчення релігієзнавства сприяє оволодінню досягненнями світової та української культури, дає здобувачам освіти всебічні знання про релігію та церкву, богослов'я, віруючих, процеси сакралізації і секуляризації в світі й в українському суспільстві, допомагає самовизначитись у світоглядних проблемах, формує духовні інтереси та ціннісну орієнтацію.

Вивчення дисципліни «Релігієзнавство» дає поглиблене розуміння причин виникнення конфліктів на міжнаціональній та міжконфесійній основах, спрямовує до усвідомлення необхідності їх подолання, толе-

рантності, консолідації та недопущення дискримінації за релігійною ознакою й порушень свободи совісті.

Обсяг дисципліни визначається робочим навчальним планом і становить 120 годин (4 кредити ЄКТС), з них аудиторної роботи 40 годин і на самостійну роботу відведено 80 годин, підсумковою формою контролю є залік.

ЧАСТИНА I. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Релігієзнавство як наука. Зміст і структура феномену релігії

Предмет релігієзнавства. Походження терміна «релігія». Структура релігієзнавства. Світське і богословське релігієзнавство. Історія становлення релігієзнавчої науки. Методи та принципи релігієзнавства. Функції релігії. Класифікації релігій світу. Філософія та релігія. Духовність, релігійність.

Тема 2. Релігія як предмет філософського осмислення

Сутність релігії. Структура релігії. Релігійна свідомість. Релігійна психологія. Релігійні організації (секти, деномінації, церкви). Класифікація релігії за ступенем розвитку самої релігії. Класифікація релігії за способом організації релігійних інститутів та територіального поширення. Основні концепції походження релігії. Міфологічна концепція. Анімістична школа. Концепція преанімізму. Соціологічна концепція. Магічна теорія. Психологічна концепція. Марксистка концепція. Функції релігії.

Тема 3. Генезис ранніх форм релігії

Загальна характеристика ранніх форм релігії. Ранні форми релігійних вірувань: аніматизм, фетишизм, анімізм, магія, тотемізм, шаманізм, землеробські культури. Етапи розвитку та історичні типи релігії.

Тема 4. Етнічні та регіональні релігії

Характерні риси етнічних релігій. Різновиди етнічних релігій та їх характеристика. Ранні національні релігії (давньоєгипетська, давньогрецька, давньоримська, давньоіранська, давньоперська, давньоіндій-

ська, стародавні дохристиянські вірування в Україні). Пізні національні релігії (індуїзм, сикхізм, джайнізм (Індія), конфуціанство, даосизм (Китай), синтоїзм (Японія), юдаїзм).

Тема 5. Світова релігія. Буддизм

Особливості та ознаки світових релігій. Соціологія релігії. Буддизм як світова релігія. Вчення буддизму. Буддійське віровчення і пантеон. Релігійний культ і релігійна організація буддизму (Дхарма, Сангха). Поширення буддизму (Хінаяна, Махаяна, Ваджраяна).

Тема 6. Світова релігія. Іслам

Загальна характеристика ісламу. Пророк Мухаммед. Життя Мухаммеда. Основні положення віровчення ісламу. Коран, Сунна. Культова практика ісламу. Релігійні обряди та свята. Релігійні заборони. Шаріат. Особливості релігійної організації. Основні течії в ісламі (Сунізм та Шиїзм). Сучасна ситуація в ісламі. Іслам в Україні.

Тема 7. Світова релігія. Християнство

Соціальні та історичні причини виникнення християнства. Витоки християнства. Релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки (стоїцизм), юдаїзм, юдейське сектантство (фарисеї, садукее, есеї), релігії східних народів Римської імперії. Формування догматики та культу. Святе Письмо і Святий Переказ. Символ віри. Особливості релігійного культу. Основні таїнства. Великий розкол християнства (1054 р.) Догматичні відмінності. Канонічні відмінності. Обрядові відмінності.

Тема 8. Християнство: основи віровчення та культу

Основи віровчення, культу та церковної організації Католицизму. Віровчення Католицизму. Структура Католицької Церкви. Святий Престол. Чернечі ордени. Догматика Католицизму. Культ Богородиці. Інквізиція. Обрядові особливості Католицизму. Оновлення Католицизму. Уніатство. Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ).

Основи віровчення, культу та церковної організації Православ'я. Структура Православної Церкви. Диптих. Особливості православного віровчення і культу. Православні свята. Православне християнство в

історії України. Київська митрополія. Надання томосу Православній церкві України.

Віровчення та культ протестантських віросповідань. Протестантизм ранній (лютеранство, кальвінізм, англіканство) та пізній (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови, методисти, мормони, меноніти, квакери тощо).

Тема 9. Сучасні нетрадиційні релігії та нові релігійні рухи

Новітні релігійні рухи: характерні риси та класифікація. Неохристиянські релігійні об'єднання. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (ЦІХСОД). Орієнталістські та синкретичні релігійні рухи, неоязичництво. Міжнародне товариство свідомості Крішни. Трансцендентальна медитація. Церква уніфікації. Рідна українська національна віра (РУН віра). Рідна Віра. Сайєнтологічні релігійні рухи. Церква Сайєнтології. Християнська наука. Езотеричні релігійні рухи. Новий Акрополь. Сатанізм.

Тема 10. Релігія і церква в системі державно-правових відносин

Церква і державно-правове регулювання соціальних відносин. Види правового статусу церкви в системі державно-правових відносин. Ознаки релігійних норм як виду соціальних норм. Церковно-владні повноваження в історичній ретроспективі. Церква і держава в суверенній Україні. Декларація про державний суверенітет України, Конституція України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Свобода совісті та її правовий зміст. Свобода релігії. Свобода віросповідання. Свобода церкви. Свобода в релігії.

ЧАСТИНА II. КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК НАУКА. ЗМІСТ І СТРУКТУРА ФЕНОМЕНУ РЕЛІГІЇ

Лекція 1. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК НАУКА. ЗМІСТ І СТРУКТУРА ФЕНОМЕНУ РЕЛІГІЇ

1. Предмет релігієзнавства.
2. Структура релігієзнавства.
3. Методи та принципи релігієзнавства.
4. Філософія та релігія. Духовність, релігійність.

1. Предмет релігієзнавства

Що таке релігія? Чому і коли вона виникла? Чим можна пояснити факт існування багатьох різних релігій? Кожній із них притаманні свої основи розуміння божества, обрядів, а їх прихильники вважають свою релігію істинною, вірною. Відповіді на ці питання дає релігієзнавство.

Релігієзнавство як окрема галузь філософії прагне дати відповіді на одвічні питання, пов'язані зі світом сакрального (священного).

Релігієзнавство як самостійна галузь сформувалась у XIX ст., відокремившись від онтології, соціальної філософії, філософії історії, етнології, етики та естетики. У 70-х роках XIX ст. релігієзнавці почали читати лекції з історії та філософії релігії у провідних університетах Англії, Німеччини, Голландії та Франції. Становлення та прогнозування всебічних об'єктивних знань про дійсність зумовило негативну реакцію християнських теологів і певних наукових кіл, які доводили, що не мож-

на вивчати релігію за допомогою раціональних методів, оскільки вона містить ірраціональний аналіз різних релігій, здатний спричинити ревізію християнських принципів, загальнолюдської моралі та цінностей.

Релігієзнавство виходить із того, що від початку створення людських спільнот існує й релігія, яка в тій чи іншій мірі сприяє врегулюванню суперечностей, що виникають в соціумі, консолідує та зв'язує його.

Релігієзнавство – це галузь гуманітарної науки, що досліджує феномен релігії.

Предметом релігієзнавства є закономірності виникнення, розвитку та функціонування релігії, її різноманітні соціально-організаційні форми, їх історична динаміка, взаємозв'язки й взаємні впливи релігії та інших галузей духовної культури.

Предметом релігієзнавства є його функціонування у трьох формах – віровчальній, обрядовій та організаційній.

Релігія у релігієзнавстві виступає не чимось зовнішнім щодо індивіда, як сукупність предметів культу чи ритуалів, а його внутрішнім станом, глибинною вірою в реальну присутність вищої сили, яка не піддається об'єктивному вираженню.

Особливістю релігії є те, що вона виступає як позалогічний засіб освоєння людиною світу.

Релігія є формою суспільної свідомості, що виражає віру в існування надприродного начала, яке є джерелом буття всього існуючого.

Походження терміна «релігія» (від лат. *religio* – побожність) вказує на світогляд та світосприйняття, які базуються на вірі в існування надприродних сил, що забезпечують і підтримують зв'язок між звичайним земним та священним позаземним світом. Ця сфера духовного життя є особливою формою суспільної свідомості й одночасно способом духовно-практичного освоєння світу суспільством.

Релігія через організацію віри, культову й ритуальну практику виступає засобом спілкування та зв'язку не лише з Абсолютом, а й у межах певних спільнот – родової громади, племінного об'єднання, народу чи у рамках певної конфесії.

Головним поняттям будь якої релігії є віра в надприродні сили (єдиного Бога, або велику кількість богів і священних істот, а також істот ворожих до божеств і людей), що здатні впливати на поцейбічний світ і долю людей.

В сучасних умовах релігієзнавство постає як самостійна, цілісна, полідисциплінарна галузь гуманітарного знання, яка об'єднує в собі філософію, соціологію, психологію, історію, феноменологію, антропологію, культурологію, географію релігії, вільнодумство та науковий атеїзм.

2. Структура релігієзнавства

Світське і богословське релігієзнавство. Слід розрізнити світське й богословське релігієзнавство. Богословське, або теологічне релігієзнавство завжди пов'язане з конкретною релігією, представники якої наголошують на пріоритеті власного віровчення та церкви. Тому воно завжди є конфесійним (віросповідним) релігієзнавством, упередженим щодо інших конфесійних релігієзнавчих вчень. Світське ж релігієзнавство не віддає переваги жодному віровченню та жодній церкві, чітко дотримуючись принципу об'єктивності щодо них і намагаючись дати неупереджені пояснення їх історії, сучасного стану та соціально-особистісного значення. В даному курсі пропонується підхід саме світського релігієзнавства.

У структурі релігієзнавства розрізняють:

- 1) академічне (світське) релігієзнавство (виходить із принципу нейтральності, незаангажованості);
- 2) богословське релігієзнавство (входить до богословського комплексу).

Релігієзнавство як наукова дисципліна включає велику кількість відносно автономних розділів. Найважливішими серед них є філософія релігії, історія релігії, соціологія релігії, психологія релігії, дослідження вільнодумства, феноменологія релігії, герменевтика та ін.

Філософія релігії – сукупність філософських понять, категорій і концепцій, які тлумачать релігію та допомагають теоретично осягнути релігійний феномен.

Соціологія релігії досліджує взаємодію релігії та суспільства, вплив релігії на соціальну поведінку індивідів, груп, спільнот, специфіку зворотного впливу на релігію певного суспільства.

Психологія релігії вивчає емоційний вимір релігії, досліджує психологічні закономірності виникнення, розвитку, функціонування релігійного феномену на індивідуальному, груповому та суспільному рівнях.

Історія релігії вивчає походження та внутрішній розвиток релігії від часу виникнення примітивних первісних вірувань до становлення й розвитку етнічних, національних і світових релігійних систем, накопичує та зберігає інформацію про численні релігії минулого й сучасності.

Вільнодумство – форма критичного релігієзнавства, що з'явилась у боротьбі з релігійною нетерпимістю, догматизмом і авторитаризмом релігії, як антирелігійна течія суспільної думки; виступає як незалежний, вільний засіб мислення, самостійне переконання, пропонує перевагу понять над чуттєвим досвідом, абстракції над враженнями.

Атеїзм – складова частина вільнодумства, система поглядів, яка заперечує будь які релігійні уявлення, релігію як таку в усіх її формах і виявах; є частиною матеріалістичного світогляду, загальною, специфічною ознакою та принципами якого є заперечення реальності надприродного світу.

3. Методи та принципи релігієзнавства

Будучи комплексною дисципліною, релігієзнавство широко використовує різноманітні методи наукового пізнання: каузальний, історичний (з його різновидами – генетичним та порівняльно-історичним методами), типологічний, феноменологічний, герменевтичний, системний та ін. Засновані на них наукові підходи характеризуються певними рисами.

Каузальний аналіз має на меті вивчення причинно-наслідкових зв'язків та з'ясування причин виникнення та еволюції різних явищ релігії.

Історизм передбачає виведення наступних етапів розвитку із початкової фази.

Порівняльно-історичне дослідження співвідносить різні етапи розвитку однієї й тієї ж релігії в різні моменти часу, різні релігії, що існують одночасно, але перебувають на різних етапах розвитку.

Типологічний підхід являє собою застосування процедур розчленування та групування об'єктів, що вивчаються, за особливими ознаками.

В результаті типологізації утворюються стійкі комплекси ознак – типи, що формують модель типологічної спільності певних об'єктів або явищ.

Феноменологічний підхід пропонує сукупність засобів з'ясування сенсу й значень у духовній взаємодії людей. Співвідносяться мотиви, ідеї, уявлення практично діючих індивідів і таким чином, досягається розуміння сенсового зв'язку в їх поведінці, що допомагає з'ясувати формальні структури спілкування.

Герменевтичний підхід пов'язаний з тлумаченням священних текстів, творів релігійних діячів і взагалі об'єктивних феноменів релігійної культури, з'ясуванням зв'язку релігійного тексту з соціально-культурним контекстом.

Системний підхід засновується на розгляді об'єктів дослідження як систем, тобто упорядкованих множин елементів, поєднаних між собою відносинами субординації та координації. Цей метод спрямований на розкриття їх сутності та визначення особливостей функціонування.

У системі релігієзнавчих досліджень використовуються методологічні принципи: об'єктивності, історизму, толерантності, терпимості, культурологічний, антропологічний, правового забезпечення свободи совісті.

Принцип об'єктивності полягає у тому, щоб розглянути релігію такою, якою вона є сама по собі, без будь яких суб'єктивних інтерпретацій, емоційно-упереджених установок. У релігієзнавстві цей принцип доповнюється принципом позаконфесійності, що орієнтує дослідника на уникнення конфесійної заангажованості при дослідженні релігії.

Принцип історизму орієнтує на розгляд релігійних явищ і процесів у їх історичному розвитку з урахуванням конкретних просторово-часових факторів.

Принцип толерантності передбачає діалог релігійного та нерелігійного світоглядів. Тому релігія має аналізуватися як загальнолюдське явище, що втілює в собі прагнення й волю людини незалежно від її соціального стану та національності.

Принцип правового забезпечення свободи совісті передбачає право кожної особи на свободу совісті, світогляду, релігії та переконань. Це право містить свободу мати, приймати й змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноосібно чи разом з іншими сповідувати будь яку релігію або не сповідувати жодної, відправ-

ляти релігійні культи, відкрито виражати й вільно поширювати свої релігійні чи атеїстичні переконання.

4. Філософія та релігія. Духовність, релігійність

Філософія, як і релігія є формою суспільної свідомості. Серед головних проблем, які досліджує філософія має місце і проблема Бога. Утім способи, якими відбуваються осягнення цього поняття у філософії та релігії відмінні. Поняття Бога у філософії постає об'єктом розумового пізнання та логічних міркувань, тоді як у релігії поняття Бога є предметом віри. Релігія виражає ставлення людини до нескінченного та вічного, такий зв'язок не абстрактно-поняттєвий як у філософії, а радше як споглядальний та передбачає участь у культових діях.

Одне із перших філософських тлумачень Бога бачимо у Аристотеля. У «Метафізиці» Бог постає загальною формою світу, загальною ціллю та причиною руху, формою усіх форм, яку можна розуміти як світовий розум. Бога не можна сприйняти у досвіді, але він є умовою можливості осмислення світу в єдності. Таке розуміння Бога Аристотелем спродуковане у результаті теоретичного осмислення світу і не є додатним для формування релігійного культу.

У філософії Бог постає мисленевою трансценденцією та абстракцією, а в релігії людина хоче вбачати у цьому понятті Всемогутнього Творця, який надає етичні вимоги та вказує шлях до спасіння. У релігійній теології Бог уявляється живою особистістю, наділеною волею, розумом, почуттями, а його осягнення потребує емоційного сприйняття цієї суті.

Філософське тлумачення поняття Бога ґрунтується на мисленні та має задовольняти потреби теоретичного осмислення світу, його цілісності та завершеності побудови. Головними типами філософсько-релігійних уявлень про Бога у філософії є *теїзм*, *деїзм*, *пантеїзм*, *атеїзм*.

Теїзм є релігійно-філософським світоглядом, за яким існує надприродна сила чи істота, яка створила світ та керує його розвитком. Бог, як творець світу, існує поза ним і постає поза простором та часом, у вічності. Історично теїзм набув розвитку у християнстві, юдаїзмі та ісламі.

Деїзм – філософсько-світоглядна позиція, за якою Бог творить світ та його закони, надає йому поштовху, а надалі не втручається у створену систему.

Пантеїзм є світоглядною позицією, за якою Бог зливається з усією природою, стає тотожною із нею.

Протилежним поняттям до теїзму є атеїзм. *Атеїзм* як світоглядна позиція характеризується відсутністю віри в існування будь-яких надприродних істот, тому заперечує існування Бога або богів. Атеїсти підкреслюють, що релігія не в змозі вирішити проблему людини, оскільки сама релігія є проблемою, а релігійні переконання людини є ірраціональні, забобонні, часом жорстокі та небезпечні для життя людини.

Філософія і релігія є важливими складовими духовного життя суспільства. Чи однакове смислове навантаження мають поняття «духовність» та «релігійність»?

Духовність є філософським концептом, який «характеризує сукупність ціннісних надбань людства в процесі суспільно-історичного розвитку та акумуляцію особистісного людського досвіду в процесі ціннісного сходження у духовних формах». (Наконечна О. П. Духовність. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Духовність>)

На особистісному рівні духовність постає виявом внутрішнього світу особистості. Під духовним становленням особистості слід розуміти надбання духовних цінностей, а також розвиток свідомості та самосвідомості, встановлення духовних пріоритетів. Умістилищем духовності слугують наука, освіта, культура, релігія, мистецтво, спорт тощо.

Духовний розвиток особистості є процесом самостійного та свідомого вдосконалення, пов'язаного із розвитком мислення, сили волі, естетичного смаку, моральних якостей, а також політичної та правової культури. Визначальним елементом становлення духовності людини є формування її моральності.

Релігійність – характеризує якісну та кількісну визначеність (ступінь, рівень, характер) суб'єктивного засвоєння релігійних ідей, норм, цінностей та їх вплив на поведінку віруючих і релігійної спільноти. В особистісному сенсі релігійність постає як рівень сприйняття канонів та норм поведінки певної релігії та слідування ним. При цьому потрібно зауважити, що будь яка релігійна система визнає лише свою виключність, свою систему цінностей та вимагає повного її дотримання. Таким чином бачимо, що «релігійність» та «духовність» не є синонімами, а поняття духовності є більш ширшим поняттям.

Культура відіграє надважливу роль у процесі духовного розвитку особистості через засвоєння накопичених людством моральних цінностей та побудову свого простору духовного життя.

Контрольні питання

- 1. Охарактеризуйте основні історичні етапи релігієзнавства.*
- 2. Визначте місце релігієзнавства у системі гуманітарних наук.*
- 3. Вкажіть категорії, головні принципи академічного релігієзнавства.*
- 4. Сутність релігії як феномену суспільної свідомості.*

ТЕМА 2. РЕЛІГІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

Лекція 2. РЕЛІГІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

1. Сутність релігії.
2. Структура релігії.
3. Класифікація релігій.
4. Основні концепції походження релігії.

1. Сутність релігії

Етимологія слова «релігія» латинського походження та має більше десяти визначень. Перевага віддається розумінню релігії як засобу зв'язку людини з Богом, служінні йому.

Розуміння сутності релігії неоднакове у дослідників різних світоглядних орієнтацій. Для матеріалістів релігія є продуктом уявлення людини, її фантазія, що виникає з прагнення з'ясувати зовнішні сили, які панують над нею у повсякденному житті. Утворилась релігія від фетишських, анімалістичних уявлень до демонологічних вірувань, політеїзму, монотеїзму.

Для представників ідеалістичної позиції релігія безпосередньо пов'язана із поняттям «Бог», без Бога релігії не існує. Бог уособлює Абсолют, який постає над людським, над природним, є творцем всього суцього (видимого й невидимого світу); наділений вищим розумом, абсолютною досконалістю, всемогутністю, зумовлюючи усе, що відбувається в світі. Теологи стверджують, що релігія має божественне походження, існує споконвічно, а історія людства зобов'язана релігії. Будь яку релігійну систему характеризує віра у надприродне, потойбічне та

зв'язок із ним. Релігія виступає позалогічним засобом освоєння людиною своєї причетності до процесів у Всесвіті. Завдяки релігії людина усвідомлює своє ставлення до світу через ставлення до межових основ особистого буття.

Сучасна наука твердить, що становлення людини й суспільства охоплює історичний період, який тривав 3,5-5 млн. років. Археологи засвідчують, що перші релігійні уявлення сформувались приблизно 20-60 тис. років до н.е. Причиною виникнення релігійних вірувань вважають такий щабель розвитку суспільних відносин та свідомості людини, який спричинив появу уявлень про неояснювані явища природи як про наслідки діяння вищих сил.

Історія людства показує, що словом «релігія» позначали «і вірування фінікіян, що спалювали на вогні своїх дітей на догоду божеству, і до вірувань вавилонян, що посиляли у храм Астарти своїх дочок і жінок займатися проституцією, і до релігії християнина, яка вимагає, щоб люди віддавали своє життя за ближнього, і до релігії буддизму, в основі якої лежить атеїзм» *Штернберг Л.Я. 1936 р.*

Відтак, слід погодитись із А. Колодним, що при вивченні релігійного феномена взагалі та його конфесійних модифікацій «важливо дотримуватися принципу історизму, прискіпливо аналізувати ті внутрішні зміни, які врешті-решт зумовлюють відносну стабільність світових релігійних систем» *Колодний А. Історизм як принцип релігієзнавчого пізнання. 1999 р.*

2. Структура релігії

У структурі релігії виокремлюють дві сфери:

- 1) духовна (релігійна свідомість, релігійна психологія),
- 2) практична (культובה діяльність, релігійні організації, релігійні відношення).

Релігійна свідомість функціонує на двох рівнях – теоретичному та буденному рівні. Для *теоретичного рівня* притаманна усталеність віровчення, послідовність, доказовість. Вона розвивається богословами та втілюється у релігійній літературі різних релігій: «Авесті» зороастризм, «Ведах» індуїзм, «Трипітаці» буддизм, «Біблії» іудаїзм й християнство,

«Корані» іслам тощо. Теоретична релігійна свідомість постає у ролі ідеології, коли підпорядковується інтересам певних соціальних сил.

Буденна релігійна свідомість – це релігійні уявлення простих віруючих, які нечітко оформлені, існують у формі образів, уявлень, упевнень, відчуттів, переживань, звичок та традицій.

Релігійна психологія окреслює почуття, емоційні стани, які викликає віра. Психологічно, за способом прояву та формами, релігійні почуття не відрізняються від нерелігійних, їх характеризує спрямованість до надприродного. Такі почуття можуть бути як позитивні (любов, радість, надія, спокій, благоговіння), так і негативні (страх, розпач, відчай, скорбота). У свідомості віруючого закріплюють почуття любові до Бога та страху перед ним.

Культова діяльність є невід'ємною частиною будь якої релігії, вона постає сукупністю символічних дій, за допомогою яких віруючий намагається вплинути на надприродне. Релігійний культ є зовнішнім виявом віри у системі специфічних дій спрямованих на зв'язок та спілкування людини з Богом, що має символічний характер. До культу належать ритуали, обряди, таїнства, жертвоприношення, молитви, а також матеріальні предмети (священні реліквії, одяг, посуд) та будівлі. Релігійна обрядовість найбільш консервативний елемент релігії. У процесі культової практики в свідомості віруючих відтворюються релігійні образи, символи, продукуються характерні емоційні стани, наслідком виконання можна вважати трансформацію негативних емоцій у позитивні. До прикладу, православ'я та католицизм використовують пишну театралізовану обрядовість, різні форми мистецтва; у протестантизмі обряди більш скромні; сучасні релігійні культу використовують аудіо- та відео-техніку для посилення впливу на свідомість віруючих.

Релігійні організації виникають як специфічні форми поєднання віруючих за віросповідальним принципом.

Релігійні організації існують у вигляді секти (общини), деномінації, церкви.

Церква – тип релігійної організації, якій притаманна суворо централізована система взаємодії між священнослужителями та віруючими. Церква розробляє, зберігає, захищає догматичні засади віровчення, встановлює правила культової та поза культової релігійної діяльності, визначає систему управління, здійснює контроль за поведінкою церков-

нослужителів і віруючих. Церковна організація з'являється на більш пізньому етапі розвитку релігії та складається із мирян (віруючих, які об'єднуються у общини) та кліру (духовенства).

Деномінація – це перехідний тип релігійної організації, якому притаманні риси секти та церкви. Вона не має професійного священства, керівництво здійснюють органи, обрані віруючими, не має поділу на клір і мирян.

Секта – початкова ланка формування релігійної організації, невелика релігійна група або релігійна громада, що відокремилася від панівної церкви. Більшість сучасних релігій виникла свого часу як сектантські утворення попередніх релігій: буддизм – у брахманізмі, християнство – в іудаїзмі тощо. Релігійні секти є також перехідною стадією у становленні майже всіх релігій, супутником усіх традиційних церков, своєрідною формою протесту проти усталеного релігійного консерватизму й ригоризму чи, навпаки, модернізму та пристосовництва. У секті існує контрольоване членство та сувора дисципліна, підкорення лідеру.

Головними завданнями, які виконують релігійні організації є роз'яснення віруючим відповідних норм та правил поведінки, цінностей та ідеалів визначених релігією, через вироблення систематизованого знання, розробки системи захисту «чистої віри», управління культовою діяльністю, комунікації з соціальним оточенням та контроль і система санкцій у випадку недотримання релігійних норм, захист свого віровчення й культу від різних форм критики з боку їх противників.

До релігійних організацій належать і позацерковні об'єднання: братства, місії, об'єднання молоді за конфесійною ознакою.

Яку ж діяльність здійснюють релігійні організації? У залежності від ступеня соціального впливу діяльність релігійних організацій можна поділити на зовнішню та внутрішню.

Внутрішніми функціями релігійних організацій є богослужбова (задоволення релігійно-культових потреб віруючих), функція церковного управління (забезпечення діяльності церкви як соціального інституту), господарсько-економічна (матеріальне та фінансове забезпечення).

До зовнішніх функцій релігійних організацій належать:

- 1) нормотворча функція (регламентація життя віруючих),
- 2) виховна функція церкви (релігійна освіта дітей (недільні школи) та дорослих (повчальні проповіді, сповіді тощо)),

- 3) благодійна функція церкви (реалізується через підтримку бідних, організацію пожертвувань для постраждалих від стихійного лиха, створення й підтримку дитячих будинків, лікарень, притулків для несімейних старих, надання стипендій для обдарованої молоді з числа віруючих тощо);
- 4) місіонерська функція (залучення до церкви нових членів, на нових для даної конфесії землях);
- 5) політична функція церкви (сильні релігійні традиції Західної Європи, Америки, Африки, мусульманських країн дозволяють впливати на суспільство).

Зазначені функції далеко не завжди мають свій прояв у суспільстві та й не усі одночасно мають свій вияв. В їх конкретному сполученні та інтенсивності прояву убачаємо історично визначену місію церкви як соціального інституту в структурі суспільної свідомості та соціальних відносин. В окремі історичні періоди церква відігравала значну роль у гуманізації та консолідації суспільства. Так, єврейська нація була створена та збереглась завдяки юдейській релігії; гуманістичні ідеї раннього християнства сприяли скасуванню рабства як соціальної нерівності; прийняття християнства Київської Руссю мало позитивні політичні наслідки у формі долучення до європейських народів. Утім, були й історичні періоди, коли церква виступала чинником протидії розвитку науки та культурному прогресу. Згадаймо хоча б закриття античних філософських шкіл, знищення античних храмів, жорстоку інквізицію, хрестові походи, винищення науковців тощо. Відтак визначати діяння церкви потрібно у відповідності до конкретного історичного періоду, а не абсолютизувати чи заперечувати.

3. Класифікація релігій

На підставі етнічних ознак, рівня організації, ступеня розвитку, часу виникнення, державного статусу та повноти культового наповнення релігійної системи релігії поділяють на відповідні типи.

Класифікація релігій:

1. *Ранні форми релігії (родоплемінні):* фетишизм, тотемізм, анімізм, аніматизм, шаманізм.

2. *Національно-державні релігії:*

а) *ранні національні релігії:* релігія Давнього Єгипту, релігія народів Межиріччя, релігії Давньої Індії (ведична, брахманізм), давньогрецька релігія, релігія Давнього Риму;

б) *пізні національні релігії:* іудаїзм, індуїзм, джайнізм, сикхізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм, зороастризм.

3. *Світові релігії:*

а) *буддизм,*

б) *християнство* (католицизм, православ'я, протестантизм),

в) *іслам.*

4. *Сучасні, нетрадиційні релігії:* неохристиянські релігійні об'єднання, орієнталіські та синтетичні неорелігії, неоязичництво, саєнтологія:

а) *неохристиянство* (Церква Повного Євангелія, Богородична церква, Церква Ісуса Христа, Святих останніх днів (мормони), Новоапостольська церква, Церква Христа, Церква нового Єрусалиму, харизматичні церкви);

б) *релігії орієнталістського спрямування* або східні релігійні течії (Товариство свідомості Крішни, Товариство трансцендентальної медитації, послідовники Саї Баби, центри Шрі Чінмоя, Дзен-буддизм, Нитірен, Вселенська чиста релігія (сахаджа йога), Всесвітня віра Багаї, АУМ Сінріко);

в) *синтетичні неорелігії* (Церква об'єднання, Велике Біле Братство);

г) *езотеричні об'єднання* (теософія, братство Грааля, асоціація Жива етика (Агні-йога));

г) *неоязичництво* (друїдизм, ведизм, арійський рух, Рідна віра, Рун віра, Собор рідної віри, Ладовірство);

д) *саєнтологічні (наукологічні) рухи*: (Діанетика, Наука розуму, Християнська наука);

е) *демоністичні культу* (сатанізм).

Особливою рисою релігії є її постійна зміна разом із зміною суспільних реалій. Вплив релігії може збільшуватись або зменшуватись відповідно до суспільних запитів. В Україні можемо побачити появу таких релігійних рухів, яких раніше не було (Товариство трансцендентальної медитації, Міжнародне товариство Свідомості Крішни, Церква уніфікації, Саєнтологія, Церква Сатани тощо). У ХХ столітті можемо простежити появу світських «квазірелігій», як то культів особистостей, політичних вождів, а також спортивних, музичних чи кінематографічних кумирів тощо. Також можна спостерігати уявлення про дієвість пророкування, астрології, хіромантії, знахарство, спіритизм та інше.

Класифікація релігії за ступенем розвитку самої релігії:

а) *ранньоісторичні* (примітивні форми релігії, у яких відсутні письмово зафіксовані релігійні кодекси; інститут професійних служителів культу не впорядкований; культова діяльність не має чітко визначеного регламенту та має обмежене територіальне поширення);

б) *сучасні* (розвинені релігії, у яких письмово зафіксований релігійний кодекс, сформований інститут професійних служителів культу, регламентована культова діяльність з необмеженим територіальним поширенням).

Класифікація релігії за способом організації релігійних інститутів та територіального поширення:

а) *родоплемінні релігії* (обмежені невеликою територією, на якій проживають невеликі групи кровних чи віддалених родичів, які її сповідують);

б) *національні релігії* (виникають в умовах розвинутої диференціації суспільства та існують у певному етносі або нації; підкреслена особлива «богообраність» даного етносу чи нації); із соціальною групою служителів культу, які професійно розробляють релігійну ідеологію, встановлюють релігійні обряди);

в) *світові релігії* (відбувається відмова від етнонаціональних чи територіальних обмежень на підставі принципу рівності усіх людей пе-

ред Богом, виникнення розгалуженої інтернаціональної системи церковної організації).

4. Основні концепції походження релігії

Релігія як суспільне явище може існувати лише у людській спільноті. Появу релігійних уявлень фіксують в людини сучасного типу, близько 50 тис. років тому у пізнього неандертальця, що утвердились у кроманьйонця, коли вони набули здатності до абстрактних узагальнень. Відтак поява релігійної людини є свідченням появи людини сучасного типу «Людини розумної». Чи можна стверджувати, що при зміні у постмодерному соціумі можуть змінитися розуміння сутності Бога та релігії?

У сучасному релігієзнавстві існує багато концепцій походження релігії. Усі вони дотримуються певного філософського принципу – матеріалістичного чи ідеалістичного. Тому, у залежності від філософських поглядів, окремі релігієзнавці й тлумачили походження релігії.

Роздуми про походження релігії зустрічаємо ще у античності. Представники античної філософії Анаксагор та Ксенофан (5 ст. до н.е.) стверджували, що людина створила собі богів за своїм образом та подобою. Критій стверджував, що люди вигадали богів для того, щоб налякати інших та змусити виконувати закони. За Демокритом релігія виникла через страх перед грізними явищами природи. Богів створили страх та нікчемність, доводив Епікур.

Сучасні релігієзнавчі концепції походження релігії XIX-XX століть більш концептуальні.

Міфологічна концепція сформувалась у другій половині XIX ст., її представники (В. Шварц, М. Мюллер, О. Потебня) вважали головним елементом релігії – міф, а походження релігії пов'язували із стародавньою міфологією, виводили релігійні вірування із прагнення людини з'ясувати природу небесних явищ, їх обожнення. Аналізуючи міфологію стародавніх індійців, іранців, греків, римлян, германців, представники цієї школи вважали, що вірування цих народів виникли із дуже схожих мотивів обожнення небесних явищ.

Анімістична школа (Е. Тейлор, Г. Спенсер) виводять появу релігії із прагнення зрозуміти особливі стани людини – сон, непритомність,

галюцинація, смерть та сформованого уявлення про душу двійника. Походження анімізму пов'язане з ідеєю «двійника», коли первісна людини бачила свого двійника чи двійника іншої людини уві сні або мареннях, то у неї з'явилась думка про подвійну сутність людини. Таким чином віра в душу є найдавнішою формою релігії. Із такого розуміння згодом утворюються уявлення про душі рослин і тварин та душі предметів оточуючого світу. Вважалося, що духовні істоти керують усіма явищами матеріального світу, а також життям людей, духи спілкуються з людьми та реагують на людські вчинки, викликають їх задоволення або ж обурення. Існувало уявлення, що душі померлих мають інше життя в загробному світі. У подальшому уявлення про душі та духів породжують уявлення про богів, а згодом у ідею єдиного Бога.

Концепція преанімізму. Послідовники цієї концепції, Дж. Фрезер, Р. Марет, В. Богомаз початковим етапом становлення релігійної віри вважали віру в магичну силу самої людини та одухотвореність усієї природи. Вони підкреслювали особливу роль людських емоцій та переживань у становленні ідеї про надприродну силу. У концепції Р. Маретта надприродне постає у двох проявах: «табу» та «мана». Негативним проявом надприродного є табу як система заборон, а позитивним – мана, як позитивна чудодійна сила.

Соціологічна концепція походження релігії (Л. Леві-Брюль, Е. Дюркгейм) формується із поняття колективного уявлення на основі «дологічного мислення» через закон співпричетності.

Магічна теорія (Дж. Фрезер). Людство у своєму розвитку, за Фрезером, послідовно пройшло три стадії духовного розвитку – магію, релігію, науку. Втім на певному етапі людина розчаровується в магії, адже магичні дії далеко не завжди ефективні. Тоді з'являється й поширюється релігія, як віра в те, що світом керують могутні невидимі істоти. Роль мага, що може впливати на хід подій, тепер переходить до надприродної особистості – Бога. Тепер з ідеєю Бога, крім всемогутності, починають пов'язуватися моральні цінності.

Психологічна концепція (З. Фрейд). Релігія є наслідком психологічних переживань людини у стресовій ситуації, вважає Фрейд, та нагадує психотерапію, адже втішаючи людину, часто рятує її від самої себе та запобігає прояву індивідуального внутрішнього неврозу. Фрейд визначає в структурі особистості три пласти: Воно, Я, Понад-Я (Id, Ego,

Super-Ego). «Воно» є найдревніший підсвідомий пласт особистості, утворений біологічною боротьбою за існування виду, у якому співіснують два взаємовиключні джерела: ерос (лібідо) (сексуальна енергія людини як прояв її життєвої сили) та танатос (потяг до смерті). «Понад-Я» – це соціальні норми, що сформовані у соціумі призначені для налагодження спільного життя та закріплені в свідомості, у стереотипах поведінки людини (правові та моральні приписи, інші суспільні норми, традиції, соціальні інститути тощо). Це те, що обмежує природні інстинкти до сексуальної агресії та руйнації. Відтак, «Воно» (біологічне) і «Понад-Я» (суспільне) перебувають у стані постійного конфлікту, який постійно повинне вирішувати «Я» інакше наслідком буде індивідуальний невроз, психічний розлад.

Релігія у психологічному трактуванні Фрейда стає захисним засобом від несвідомих потягів, які в релігійних віруваннях отримують зовнішню заборону (Бога) і таким чином, переходять із внутрішньо-психічного конфлікту у зовнішній. Відтак релігіє є колективною формою неврозу, як сублімація несвідомих потягів у соціальну (релігійну) діяльність.

Марксистка концепція тлумачить появу релігії як необхідний продукт історично визначених матеріальних суспільних відносин, як наслідок теоретичного осмислення боротьби людини за панування над природними й суспільними силами, боротьби робітників проти економічного та духовного гніту.

Різноманіття цих концепцій свідчить не лише про складність обґрунтування феномену появи релігії, а й недосконалість ретроспективних методів у пізнання явищ давнини.

Функції релігії історично і соціально обумовлені.

Головні функції релігії

Світоглядна функція: релігія визначає місце людини у світобудові, формує уявлення про мету та сенс життя людини, перспективи посмертного існування.

Компенсаторна функція: релігія виступає засобом духовної втіхи, допомагаючи людині у життєвих незгодах та стражданнях.

Інтегративна функція: здатність релігії об'єднувати і роз'єднувати суспільство, бути засобом комунікації між людьми.

Регулятивна функція спрямована на регламентацію життя і вчинків віруючої людини.

Релігія виступає позалогічним засобом освоєння людиною своєї причетності до процесів у Всесвіті. Завдяки релігії людина усвідомлює своє ставлення до світу через ставлення до межових основ особистого буття. Культова діяльність є невід'ємною частиною будь якої релігії, вона постає сукупністю символічних дій, за допомогою яких віруючий намагається вплинути на надприродне. У структурі релігії виокремлюють дві сфери: духовну (релігійна свідомість, релігійна психологія), практичну (культова діяльність, релігійні організації, релігійні відношення). Релігійна свідомість функціонує на двох рівнях – теоретичному та буденному рівні. Функції релігії історично і соціально обумовлені. До головних функцій релігії належать: світоглядна, компенсаторна, інтегративна та регулятивна.

Контрольні питання

- 1. Охарактеризуйте структурні елементи релігії.*
- 2. У чому полягає відмінність релігієзнавчих та богословських теорій походження релігії?*
- 3. Яка роль релігії у житті суспільства?*
- 4. Дайте класифікацію основних різновидів релігії.*
- 5. У чому полягають відмінності концепцій анімізму та пре анімізму?*

ТЕМА 3. ГЕНЕЗИС РАННІХ ФОРМ РЕЛІГІЇ

Лекція 3. ГЕНЕЗИС РАННІХ ФОРМ РЕЛІГІЇ

1. Загальна характеристика ранніх форм релігії.
2. Ранні форми релігійних вірувань: аніматизм, фетишизм, анімізм, магія, тотемізм, шаманізм, землеробські культу.
3. Етапи розвитку та історичні типи релігії.

1. Загальна характеристика первісних форм релігії

Релігія відображала уявлення людей про дійсність на різних етапах розвитку суспільства. Залежність від сил природи на початку історії змушувала людину боятися та поклонятися природі, що і зумовило виникнення родоплемінних вірувань. Племінні культу особливі для кожного племені, утім мають загальні властивості. А саме: поклоніння духам, яким спочатку надавали зооморфних, а пізніше – антропоморфних властивостей; відправлення культу у формі особливого для кожного племені святкування.

Дослідження ранніх або первісних форм релігії опирається на опосередковані дані, результати археологічних розкопок, спостереження етнографів над примітивними суспільствами. Відтак слід розуміти, що ми створюємо певну реконструкцію релігійних форм без можливості її безпосередньої перевірки.

Перші релігійні уявлення давніх людей пов'язані із появою ранніх форм духовного життя. За даними сучасної археології не менш як 40 тис. років тому зафіксовано появу найпростіших форм вірувань. Це

пов'язано із завершенням перетворення первісних людей (неандертальців) у людей сучасного типу. Трансформація стосувалася процесу усвідомлення дійсності на основі набутого досвіду в якісне осмислення причинно-наслідкових зв'язків появи предметів та явищ дійсності, але їх переважна більшість була представлена в уявних, сфантазованих образах. Формуванню примітивних уявлень про дійсність, про надприродні сили можна завдячувати побудові перших форм організації спільного буття та встановлення родоплемінних стосунків. Пошук ефективних засобів спільного виживання давніх людей зумовив появу певних практичних дій для встановлення зв'язку між людиною та вищими, природними силами, для захисту, в першу чергу від сил природи. Таким чином, первісні релігійні уявлення починають виконувати світоглядну та компенсаторну функції.

Однією із головних проблем, яку вирішує релігія є проблема смерті і пов'язане з нею й виникнення релігії. Утворення поховальних обрядів та культу предків є виявом тогочасних уявлень про смерть. Варто зазначити, що поховання доби верхнього палеоліту свідчать про підготовку покійника до «життя після смерті», у якому були присутні усі необхідні за життя предмети (зброя, одяг, посуд, прикраси). Пошанування померлих пов'язане також із уявленням про можливість їх впливу на життя живих людей.

Незважаючи на те, що вірування формувались у різних місцевостях, усі вони мають єдину основу, яка ґрунтується на розумінні загробного життя як продовження земного у кращому своєму вираженні (велика кількість здобичі, їжі, розваг, відсутність хвороб та каліцтв). Таким чином, правильно виконані поховальні обряди слугували посередником між буттям живих та буттям мертвих.

2. Ранні форми релігійних вірувань

Поява родоплемінного ладу фіксується близько 40 тис. років тому та пов'язана із трьома фазами: ранній матриархат, пізній (розвинутий) матриархат і патріархат. Кожній із них відповідала певна форма релігійних уявлень: ранньому матриархатові – тотемізм, пізньому – землеробський культ, патріархатові – шаманізм. Але усі ці основні форми вірувань супроводжувалися фетишизмом і магією, анімізмом і аніматизмом.

До ранніх форм релігійних вірувань належать:

- Аніматизм
- Фетишизм
- Анімізм
- Магія
- Тотемізм
- Шаманізм
- Землеробські культури

Аніматизм (від. лат. – *уособлений, живий, оживлений*) – перенесення психічних властивостей людини на природу, ставлення до неї як до живої істоти, оживлення її, всі явища та предмети оголошуються людиною живими особами, які діють свідомо, подібно до самої людини, мають свідомість, бажання тощо. Аніматизм ще не є релігією, тут відсутня віра у надприродне. Це рівень казкового мислення, перенесення знань про себе на світ, природу. Оживляються людиною не лише окремі предмети (гора, дерево, озеро, вітер), а й загальні поняття (хвороби, горе, любов, зло, добро). У стародавніх слов'ян різновиди лихоманки уособлювались у вигляді десяти сестер: ломихи, жовтихи, вогни-ки, безсонихи, горячихи та ін. Пережитки цього уявлення збереглись до наших днів у фольклорі, літературній творчості, коли явища природи зображають як живі істоти, наділені людськими рисами: «сонце втоми-лось», «вітер злий», «місяць посміхається». Аніматизм був першою стадією розвитку уявлень людей про природу через наділення її антро-поморфними властивостями.

Фетишизм (порт. – *амулет, зачарована річ*) – це форма найдав-ніших вірувань, що виявлялась у наділенні деяких предметів неживої природи надприродними якостями. Він виник у ранньородовому суспі-льстві в умовах низького розвитку знань та продуктивних сил. Фетиши-зовані предмети (кістки, пір'я, шкіра тварини, камінці, панцир) вважа-лись живими істотами, які мають властивості захисту власників та за-подіяння шкоди ворогам, припинення або викликання дощу. Фетиші вшановували, але не поклонялись їм. Згодом люди почали самостійно виготовляти фетиші у вигляді фігурок, кам'яних ідолів. Наприклад, дре-вні германці вшановували ялину, у найвищої та найкрасивішої з них вони просили заступництва та допомоги, прикрашали її, співали й тан-цювали навколо неї.

Фетишизм здебільшого виконував соціальну функцію, пов'язуючи родові, племінні чи національні традиції, таку ж функцію згодом виконували герби, прапори, емблеми.

У сучасних релігіях фетишизм зберігся у вигляді поклоніння священним предметам (хрести, ікони, мощі), побожному славленню до культових предметів, на побутовому рівні у вигляді віри в талісмани та амулети. Талісман приносить щастя, а амулет оберігає від нещастя, з погляду марновірних людей. Сучасними фетишами (талісманами або амулетами) є, наприклад, підкови, ладанки, кулони, іграшки, «щасливі» проїзні квитки.

Анімізм (від лат. – *дух, душа*) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленням про існування у тілі людини її двійника – душі, від якої залежить життя особи, її фізіологічний та психологічний стан. Анімізм є вірою в духів та душі. Душа уявлялась таємничою істотою (чоловічком у зіниці ока, пташкою у грудях, кров'ю, тощо). Невідомість власної природи змушувала людину вірити, що від душі залежить її власний стан (здоров'я і хвороба, життя й смерть, сон і безсоння). Уявлялось, що душа покидає тіло під час сну, а потім повертається, або ні, до свого носія. Це спричинило появу уявлення про безсмертя двійників та переросло в уявлення про потойбічне життя.

У слов'ян для позначення ілюзорних двійників застосовувалися два терміни: менш могутніх називали «душами», більш могутніх «духами», а духи, у свою чергу, поділялися на добрих і злих.

У первісних анімістичних уявленнях існування померлих не було ні на небі, ні під землею, а десь на землі. Тому існування душі після смерті уявлялось як продовження реального життя. У дохристиянській Русі померлого ховали в лодії. За уявленням вона перетинала ріку мертвих та сполучала світ живих із світом мертвих. Крім лодії померлих у Київській Русі ховали також у снях, на них везли труну на цвинтар, незважаючи на пору року. «Коли в липні 1015 р. помер князь Володимир Великий, на сани поклали його, і повезли, і поставили в церкві Святої Богородиці, яку він сам і збудував». Таким чином простежуємо злиття язичницьких та християнських поховальних обрядів.

Ескімоси Гренландії мають уявлення про двійників не лише в людей, але й у рослин та тварин, уночі душі людей залишають свої тіла та мандрують. Після смерті в могилу клали необхідні при житті предмети та знаряддя праці вважаючи, що двійники предметів будуть служити душам померлих.

З анімізму починається розвиток релігійних вірувань. Він з'являється на етапі пізнього неандертальця (40 тис. років тому) та започатковує розвиток форм первісних вірувань. Сучасні розвинуті релігії запозичили уявлення про душу, лише буддизм не визнає існування душі. Ускладненою формою анімістичних вірувань є уявлення про бога, ангелів, сатану, безсмертя душі, існування духів тварин, рослин тощо. Самостійно анімізм існує як спиритизм, або віра у можливість спілкування з душею померлої людини та віра в привидів.

Магія (від грецьк. *magia* – ворожба) – це віра в можливість людини шляхом використання чаклунських дійств впливати на душі-двійники та природні явища. Магія є практично-духовним способом перетворення світу за допомогою заклинань, жертвоприношень, обрядів, ритуальних пісень та танців.

Первісні магичні дії поєднували елементи танців та пісень, ритуальних дій, використовували зображення тотемних і жертвних тварин, одягали їх шкіри, використовували спеціальні предмети.

Магія поділяється на такі основні види: чорну, білу, виробничу (мишлівська, рибальська, землеробська, скотарська, гончарна, ковальська), лікувальну, любовну, шкідливу (деструктивну), запобіжну, військову, метеорологічну (магія погоди) тощо. Магічні обряди були вплетені в усі форми первісних вірувань. Магічні дії мали буденні, нерелігійні першопричини, лише згодом вони почали набувати магичного, надприродного вигляду і передавались від покоління до покоління. Попри історичні зміни та суспільний розвиток ця ранньоісторична форма релігії не перестає існувати, як у самостійній побутовій формі (ворожіння на картах), так і у релігіях, як віра у надприродну силу обряду.

Досліджуючи природу магичного Е. Дюркгейм зауважив, що магія на відміну від релігії завжди співіснує разом з людиною і спрямована на потреби конкретної людини та її проблем, а релігія спрямована на певну соціальну групу різного складу та рівня згуртованості.

Різновидом магії є релігійні табу, в основі яких заборони на здійснення певних дій, що нібито можуть викликати надприродним шляхом нещастя й лиха (порожні відра, чорний кіт). Елементи первісної магії збереглись у всіх сучасних релігіях.

Тотемізм – це форма найдавніших вірувань, пов'язана із уявленням про надприродні кровні зв'язки певного роду чи племені з певним видом рослин, тварин (вовк, ведмідь, олень, орел, кінь, корова). Перві-

сні люди вірили, що тотеми захищають їх та піклуються про них, як про своїх братів та сестер, полювання на них заборонялось. Утім у відповідні дні календаря тотемні істоти забивались і з'їдались з дотриманням певного обрядового дійства усіма членами роду.

Тотемізм утворився в добу раннього матриархату, коли полювання було основним видом трудової діяльності, тому надзвичайно великою була залежність кожного члена роду від родового колективу, а також від тварин. До прикладу, тотемами в австралійців були латаття, сливове дерево, дощ, вітер, собака дінго, а певні племена Африки вибивали собі нижні зуби, щоб уподібнитись до антилопи зебу, як до тотемної тварини.

Тотемізм досі присутній у сучасних релігіях, у християнстві, індуїзмі. Вшанування тварин в індуїзмі, зокрема корови, як «матері індусів» є проявом тотемізму. У християнстві Святий дух зображають у вигляді голуба, а Христа – ягням, «агнцем», або рибою. Проявом ритуального обряду з'їдання тотема є таїнство причастя, під час якого віруючі під виглядом хліба та вина «споживають тіло й кров Христову» з метою з'єднання з Богом.

Шаманізм (евенк. «шаман» – знахар) – це віра у особливі надприродні можливості служителів культу (шаманів), їх спілкування з духами. Шаманізм належить до ранніх форм релігії та зберігся у багатьох народів світу, які не зазнали значного впливу сучасної цивілізації. Це народи Африки, індіанці Америки, аборигени Австралії, Північної та Східної Азії (бурятів, хантів, чукчів). Його виникнення пов'язують із переходом до патріархальної форми правління приблизно 6 тис. років тому, коли у колективі з'явилась можливість утримувати людей, які не займаються безпосередньою виробничою діяльністю, а виступають посередниками між людьми та духами.

Шаманський світогляд ґрунтується на анімізмі, вірі в злих духів. Шаманам приписують здатність передбачення, впливу на довкілля, супроводження померлого у підземному світі.

Шаман перебуваючи в стані екстазу та трансу виконує функцію посередництва між людьми та світом духів. Шаманство переважно є спадкоємне, після смерті шамана його дух переходить до нащадків. Перш ніж стати шаманом духи випробовують нового обранця: варять у котлі, відділяють плоть від кісток, перелічують їх, шаман має мати «зайву кістку». Такий ритуал відбувається символічно, але на тілі обранця під час ритуалу з'являються синяки та гупі.

Існує гіпотеза вчених, що початок шаманської діяльності пов'язаний з психічним розладом, що переважно співпадає із періодом статевого дозрівання, проявами якого можуть бути усамітнення, відмова від їжі, часткова амнезія тощо. Родиною запрошується шаман для лікування хворого та у деяких випадках фіксує «вселення духа померлого предка-шамана», чим визначає можливість подальшої підготовки до шаманської діяльності. Для того, щоб бути справжнім шаманом потрібне визнання колективу, який перевіряє його діяння та результати. Спілкування шаманів з духами називають «камланням», під час його проведення шаман впадає у транс, екстаз, отримує можливість пророкування, яснобачення, виганяє духів із хворого, лікує хвороби. Елементи шаманізму існують і в сучасних національних релігіях.

Культ предків склався у період існування патріархату, коли старше покоління було носієм життєвого досвіду та охоронцем традицій. Він виражає віру в збереження надприродного зв'язку між людиною та її померлими предками. Центральним елементом культу предків є розуміння духовного як безсмертного та уявлення про те, що духи предків залишаються членами роду й впливають на своїх нащадків, тому потребують особливого шанування.

Землеробські культу – це сукупність релігійно-магічних вірувань і обрядів, пов'язаних із землеробством, з метою забезпечення та збереження урожаю через звернення до духів за допомогою.

На етапі розвинутого матріархату виник землеробський культ близько 8 тис. років тому. На зміну збиранню, яким займались жінки, з'явилося мотичне землеробство. У релігійних поглядах людей того часу знайшли відображення такі особливості періоду: залежність урожаю від природи та керівна роль жінки у всіх сферах життя. Наприклад, у багатьох давніх народів (єгиптяни, вавилоняни та ін.) існувало поклоніння духам небесних світил (Місяць, Сонце), адже вони впливають на якість врожаю. В індіанців, які проживали на території сучасної Канади вшановували чотири жіночі духи: землі, кукурудзи, бобів і гарбуза, пошановувались як другорядні духи сонці, дощу, вітру.

Найважливішими були духи жіночої статі, тому найважливіші релігійні обряди – виконували жінки, чоловікам дозволялось виконувати такі обряди в деяких народів, винятково, якщо вони будуть одягнені та поводитись як жінки.

Виконувались людські жертвопринесення, такі як дарування найкоштовнішого для прихильності духів, що дарують гарний врожай.

Спостереження за зерном породило уявлення про воскресіння деяких духів після смерті, через те що зерно після посіву в землю «воскресає».

Землеробський культ переносить «світ мертвих» із землі на небо. Землеробство залежало від природних сил (дощ, вітер, тепло, сніг, мороз, град) які уособлювали небо, тому утворилось уявлення про те, що духи природи живуть на небі, а згодом і духи померлих перемістили туди ж.

У сучасних релігіях залишились ідеї землеробського культу. Зокрема, у християнстві бачимо володаря грому та дощу пророка Іллю, заступника землеробства св. Георгія, а також культ Богородиці як прояву духу землі.

3. Етапи розвитку та історичні типи релігії

Релігійні уявлення еволюціонують із розвитком суспільства. У первісному суспільстві з його родоплемінним поклонінням об'єктам природи панує *пандемонізм* (світ повний духів), а його різновидом постає шаманство. Таке уявлення закріплює за реальними об'єктами демонів як безтілесних духів (дух лісу, дух печери, дух звіра тощо). Духи оперують більш широкими сферами докiлля ніж душі. Відтак дійсність остаточно поділено на два світи. Пандемонізм перероджується згодом у політеїзм як багатобожжя, переважно в анімістичній та тотемній формах, що відповідає зооморфізму. Зооморфізм був притаманний племінним та національно-державним релігіям. Такими релігіями були ранні національні релігії: шумеро-вавилонська, давньоєгипетська, ведична, релігії стародавнього Китаю, Японії, релігія майя, інків, давньогрецька, давньоримська, релігії кельтів, германців, давніх слов'ян та балтів.

Утворення перших держав та уявлення про ієрархію богів і потойбічне життя з'являється баченні про богів у людській подобі та із людськими якостями. Особливістю такого уявлення є відокремлення із пантеону богів одного Бога як головного. Наприклад, пантеон богів Олімпу на чолі із Зевсом у грецькій релігії, пантеон богів на чолі із Сварогом або Дажьбогом у давніх українців.

Об'єднання роздроблених народів та централізація влади зумовила перехід від політеїзму до монотеїзму. Характерне для політеїстичних релігій уявлення про багатьох богів, які є вищою силою щодо певних сфер світобудови, замінюються у розвинених релігійних системах на єдиного персоніфікованого Бога. Така трансформація потребувала наявності високого рівня абстрактного мислення. Однією з перших монотеїстичних релігій був іудаїзм (сер. II тис. до н.е.). Таким чином можемо класифікувати релігії на такі головні типи:

- ✓ по-перше, родоплемінні релігії та місцеві культури (народності Африки, Азії, Австралії, Океанії, етносів Півночі та Сибіру);
- ✓ по-друге, національні, державно-національні релігії, які виникли з утворенням перших держав та мали вплив на формування певних народів і націй, мають політеїстичний характер;
- ✓ по-третє, світові релігії, які утворились з появою перших міжнародних об'єднань (імперій) та мали найбільший вплив на хід світової історії (християнство, іслам, буддизм);
- ✓ по-четверте, неорелігії, нетрадиційні релігії (Церква уніфікації, Всесвітня церква Багаї, Церква саєнтології, Товариство свідомості Крішни тощо.).

Контрольні питання

- 1. У чому полягають соціально-історичні передумови ранніх форм релігійних уявлень?*
- 2. Вкажіть особливості землеробського культу та його прояви у сучасній культурі.*
- 3. Яке значення для подальшого розвитку релігії мали ранні форми релігійних вірувань?*
- 4. Вкажіть головні етапи розвитку та історичні типи релігії.*

ТЕМА 4. ЕТНІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

Лекція 4. ЕТНІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

1. Характерні риси етнічних релігій.

2. Різновиди етнічних релігій та їх характеристика.

2.1. Ранні національні релігії (давньоєгипетська, давньогрецька, давньоримська, давньоіранська, давньоперська, давньоіндійська, стародавні дохристиянські вірування в Україні).

2.2. Пізні національні релігії (індуїзм, сикхізм, джайнізм (Індія), конфуціанство, даосизм (Китай), синтоїзм (Японія), юдаїзм).

1. Характерні риси етнічних релігій

Зміна історичних умов життя людей призводить до зміни форм релігії. На зміну родоплеменним релігіям приходять етнічні та регіональні релігії, їх ще можна називати національно-державними.

Етнічні релігії – це релігійні вірування, які охоплюють своїм впливом всі прошарки населення однієї національної держави. Визначальною рисою етнічних релігій є приналежність до певного народу або держави та навпаки, сповідування людиною певної національної релігії зараховує її до належного народу або держави. Не всі народи пройшли етап етнічних релігій. Наприклад, більшість арабських народів та народів Африки не проходили стадії етнічних релігій, а відразу прийняли якусь із світових. Етнічні релігії були тісно вплетені в елементи національної культури, традиції та звичаї народів, що їх сповідували. Вони мали значний вплив на формування менталітету народу, регламентували

поведінку, побут, а також сприяли збереженню етносу і перешкоджали його культурній та мовній асиміляції.

Функціонування у певних етнічних визначеностях зумовила появу етноконфесійної спільноти у якій склався відносно замкнутий тип її життєдіяльності та особливі риси побуту. Для таких утворень характерним є високий ступінь ізоляції від інших етносів і релігій через заборону міжнаціональних та міжконфесійних шлюбів, захистом своєї етнічної винятковості.

Етнічні релігії пов'язані із домінуванням політеїзму та генотеїзму. У цей період відбулось чітке відокремлення касти жерців-служителів етнічного культу, оформлення набуло обрядове дійство, у інших формах постало жертвоприношення. Утвердилась думка про потойбічну відплату кожному за дії у земному житті. Набула розвитку письмова традиція, з'явилися «священні тексти». Не всі етнічні релігії збереглися, як правило їх було витіснено світовими релігіями. Проте, збережені етнічні релігії зазнали значної зміни та не існують у первісному своєму виді.

2. Різновиди етнічних релігій та їх характеристика

Різновиди етнічних релігій:

1. **Ранні національні релігії** (давньоєгипетська, давньогрецька, давньоримська, давньоіранська, давньоперська, давньоіндійська, стародавні дохристиянські вірування в Україні).

2. **Пізнi національні релігії** (індуїзм, сикхізм, джайнізм (Індія), конфуціанство, даосизм (Китай), синтоїзм (Японія), іудаїзм (релігія єврейського народу)).

До головних особливостей ранніх національних релігій слід віднести: існування лише в межах рабовласницького суспільства, офіційний культ лише для вищих прошарків суспільства, формування вчення про загробне життя й посмертне покарання грішників, політеїзм, практика жертвопринесення людей, тварин, плодів.

Головними особливостями пізніх національних релігій можна визначити: пристосування до соціально-політичних змін, загальнонаціо-

нальний вплив, спрощення жертвопринесення, або відмова від нього, з'єднання багатобожжя із єдинобожжям.

2.1. Ранні національні релігії

Давньоєгипетська релігія є системою політеїстичних вірувань та культів, сформованих у VI-IV ст. до н.е. Кожна область Єгипту (номі) була представлена своїм пантеоном та культом богів, які були уособлені небесними світилами, камінням, деревами, звірами, птахами, зміями тощо. Згодом місцеві божества були згруповані в тріади на чолі з богом – деміургом (творцем). Фіванська тріада: бог сонця Амон; його дружина, богиня неба Мут; син, бог місяця Хонсу. Мемфіська тріада: Птах, його дружина, богиня війни Сехмет; син, бог рослинності Неферту. Типовою формою вірувань єгиптян був фетишизм, тотемізм і магія.

Великого значення у давньоєгипетській релігії набуває уявлення про загробне життя як продовження земного життя, але тільки в могилі. Померла людина вважалась такою, що спить і тому потребувала усього того, що їй було потрібне у земному житті (одяг, їжа). Як наслідок виникає ідея збереження тіла померлого через муміфікацію.

В основі світобудови стародавніх єгиптян було уявлення про хаос та водну безодню з якої вийшли боги, які створили землю, небо, людей, тварин і рослин.

Характерним для давньоєгипетської релігії є обожнення тварин. Найбільш шанованими тваринами, втіленнями богів були: бик (Апіс, Невіс та ін.), корова (Хатор, Ісіда), змія, крокодил (Себек), баран (Амон, Хну), кішка (Баст), ібіс (Тот), сокіл (Гор) та ін. Пізніше був закріплений культ обожнення фараонів, як «служителів Гора», Гор – бог сонця, син Осіріса та Ісіди, зображався соколом, або людиною із головою сокола.

Для найбільш впливових фараонів створювали саркофаги, піраміди та храми. Оскільки земне життя вважалось фрагментом потойбічного, то піраміда уявлялась тим шляхом який веде фараона на небо. Серед відомих на даний час вважається найбільшою піраміда Фараона IV династії Хеопса (площа 5 га, висота 146,5 м). Завоювання Єгипту персами (535 р до н.е.) та Олександром Македонським (332 р. до н.е.) спричинили занепад давньоєгипетської релігії та її витіснення елліністичними культурами.

Давньоіндійська релігія – це сукупність релігійних поглядів та обрядів індо-аріїв, що виникає у II тисячолітті до н.е. становлення цієї релігії відбулося через ведичну та брахманську доби. Ведична доба пов'язана із створенням Вед – найдавнішої священної книги із описом пантеону богів, обрядовості та ритуалів. Пантеон налічував 33 божества, які поділялись на земні, атмосферні та небесні. Крім того були наявні божества, які уособлювали абстрактні поняття, напівбогів, ворожі сили та міфологізованих героїв. Визначального значення у обрядовості набуває жертвопринесення (яджна) як вживання священного напою – сома або принесенні в жертву рослин, тварин, людей. Уявлення про будову світу представлене у Ведах як створення з води ворожими силами (дівами і асурами), або з яйця богом Праджапаті чи Брахманом.

Брахманська доба відзначена зміною ритуалів, створенням коментарів до вед та поширення явища аскези. Також слід відзначити появу ідеї загального закону, який керує усім світом і якому підкоряються боги та люди. Панівною стає концепція реінкарнації та сансари (вічний колообіг народжень і смертей).

Уся ведична література поділена на чотири групи: 1. Чотири збірки Вед (Рігведа, Атхарваведа, Самаведа, Яджурведа); 2. Брахмани (тексти коментарів певних Вед); 3. Араняки (тексти пов'язані із Брахманами); 4. Упанішади (релігійно-філософські коментарі Вед). Майже усі боги пантеону Вед втілюють окремі природні явища та стихії, поділяються на земних та небесних.

Поява в VI ст. до н.е. джайнізм у та буддизму призвело до ослаблення, а згодом до реформації цієї релігії, яка відобразилась у створенні індуїзму наприкінці I тис. до н.е.

Давньогрецька релігія – система політеїстичних вірувань і культів племен та народів Стародавньої Греції. Поява цієї релігії відбулась у період розвитку рабовласництва на початку I тис. до н.е. До характерних особливостей цієї релігії належать: наділення душею явищ природи (аніمالізм), уявлення про людиноподібність богів, які живуть у одному із ними світі. Священні тексти відсутні, проте були цикли міфів, присвячених олімпійським богам. Для релігії древніх греків був характерним зооморфізм та фетишизм. Пантеон давньогрецьких богів описав Гомер. Верховний бог Зевс легко перевтілювався у бика, лебедя, золотий дощ, Аполлон – у вовка, Артеміда – у ведмедицю, Європа, одна з коханок Зевса, – у корову і т. ін. На чолі олімпійських богів перебу-

вали Зевс (батько богів та людей), Аїд (правитель підземного царства), Посейдон (повелитель водної стихії). Загалом релігія давніх греків відрізнялася складністю та заплутаністю, адже за кожним явищем природи, природним предметом (гора, ліс, струмок), населеним пунктом і навіть професією закріплювалось окреме божество. Поширеним був культ предків та культ героїв.

Відправа богослужінь була завданням державного значення. Головними елементами давньогрецького культу були: піснеспіви, театралізована хода та вистави, жертвопринесення кровні та безкровні. Досить часто приносили масові жертви – гекатомби (100 биків). Урочисті жертвопринесення здійснювались на місцях битв і масового поховання polegлих воїнів. Свята були невід'ємною частиною релігійних вірувань і набували форми ігор на честь бога або героя, наприклад Олімпійські ігри, які проводили раз на чотири роки. На початку нової ери давньогрецька релігія поступається християнству.

Давньоримська релігія – відображена у римській міфології та зазнала значного впливу від грецької. Утворення Римської держави зафіксувало уявлення про богів, їх було близько 30, на державному рівні. Римляни поділяли своїх богів на небесних, земних та підземних. Найбільшого значення набула «Капітолійська тріада» – Юпітер, Юнона, Мінерва.

Культова практика поділялась на домашню, родинну та суспільну. У родині найбільше шанували померлих предків, зображення яких у вигляді масок зберігались у домі. Поховальні церемонії мали урочистий характер із скорботною процесією та плакальницями, кривавими змаганнями та публічною кремацією, а також побудовою монументальної гробниці. Існували обряди, які виконувались при народженні дитини, одруженні, набутті повноліття тощо. Центром державного культу вважався храм на честь Юпітера на Капітолійському пагорбі. Криза суспільного ладу III-V ст. н.е. викликала значні світоглядні зміни у житті імперії та перехід до християнства.

Зороастризм (маздеїзм, вогнепоклонництво). Ця древня релігія виникла приблизно в VII ст. до н.е. в Персії (сучасний Іран). Її засновником вважається легендарний проповідник Заратуштра (грецьк. Зороастр), висловлювання якого зібрані в священній книзі «Авеста».

Зороастризм є першою в історії людства релігією, що цілком вільна від слідів первісних культів і спирається на етичні абстракції добра й

зла, світла та пітьми. Таким чином, для зороастризму характерний онтологічний дуалізм (онтологія – вчення про буття). Увесь світ уявляється ареною боротьби та протистояння двох начал. Світле, духовне, добре, прекрасне начало уособлює бог Ахурамазда (грецьк. Ормузд). Темне, тілесне, зле, огидне начало пов'язане з богом Ангро-Манью (Ариманом). Обидва ці боги вважаються творцями світу.

Головною чеснотою в зороастризмі вважається орати землю та саджати рослини. Крім того, потрібно поклонятися вогню, робити добрі справи, говорити правду й не порушувати домовленостей. Найстрашніші гріхи – це вживання падла в їжу, протиприродні статеві зв'язки, спалення трупа. Все, що пов'язано зі смертю, вважається нечистим. Тому для зороастрійців характерний специфічний ритуал похорону. Тіла померлих відносили в особливу вежу або в печеру й залишали там птахам або диким тваринам.

У зороастризмі вперше виникає лінійна концепція історії, в якій зороастрійці розрізняли три епохи: Царство Ахурамазди – епоха добра і світла; царство Ангроманью – епоха запеклої боротьби добра й зла; нарешті, епоха прийдешнього життя, в яку після Судного дня здійсниться остаточна перемога добра над злом. Незадовго до Судного дня з'явиться Рятівник людства на ім'я Саушиант, який буде новим втіленням Зороастра. Ця ідея месіанізму згодом стане провідною в іудаїзмі й християнстві. На відміну від більшості стародавніх релігій, зороастризм навіть у наші дні має своїх нечисленних шанувальників (курди в Туреччині, Іраку, Ірані, невеликі групи віруючих у північно-західній Індії).

Стародавні дохристиянські вірування в Україні. Дохристиянський релігійний світогляд українців пов'язаний із землеробськими віруваннями трипільської доби IV-II тис. до н.е.

Релігійні уявлення давніх слов'ян християни назвали язичництвом. У християнському богослов'ї термін «язичництво» позначає дохристиянські та нехристиянські вірування. Слово «язичництво» походить від давньоруського слова «язици» та позначає народи, які стоять поза межами християнства. Для позначення язичництва довгий час вживався термін «поганство». Утім, саме слово не має негативного значення, адже означає в перекладі із латини «територію поза межами міста», адже християнство ширилося перш за все серед мешканців міст, тож первісне значення цього слова пов'язане з позначенням «сільської віри». Дослідник Іван Огієнко у праці «Дохристиянські вірування українсь-

кого народу» для позначення релігії давніх слов'ян пропонує вживати термін «слов'янські вірування».

Дохристиянські слов'янські вірування відносять до політеїстичного типу релігій, із вставленням віри в духів, фетишів, тотемів, душ, первісної магії, чаклунство тощо. Вони не встигли розвинути в завершену та повну систему, оскільки прийшло християнство. Однак можна виділити у всіх слов'янських племенах спільні ознаки вірувань: аніматизм, анімізм та антропоморфізм. Слов'янські вірування ґрунтувалися на поклонінні природі та пов'язані з усім із чим пов'язана була людина у своєму щоденному житті: небесними світилами (сонце, місяць, зорі), природними стихіями (вогнь, вода, земля) та рослинним, тваринним та мінеральним світами.

Давньоукраїнська релігія об'єднує вірування та культу слов'янських племен, які мешкали у межах сучасної України й політеїстичні вірування українського етносу. Підґрунтя раньоукраїнської міфології представлене образами добрих та злих духів (домових, русалок, водяних, польовиків тощо) пізніше мали вплив на формування образів богів. Давньоукраїнський пантеон богів став наслідком тривалого процесу формування та найбільш відомий у сукупності богів, які шанувалися у X ст.

До загальнослов'янських пантеону богів відносять Сварога – бога неба та небесного вогню, який дарував людям ковальське ремесло, Перуна – бога блискавки, грому та воїнства, Велеса – бога багатства та скотарства й Мокош (Макош) – жіноче божество, зазначає Іван Огієнко у праці «Дохристиянські вірування українського народу». Поклоніння цим богам фіксуються ще в індоєвропейській традиції. У пантеоні східних слов'ян бачимо Даждьбога – бога сонця, творця життєвої сили, благ, який дає сонячне сяйво людям; з часом його місце займає Перун – бог вогню та воїнства. При характеристиці богів виділяють образи сонячних богів (Перуна, Дажбога, Коляду, Ярила, Купайла), богинь кохання та сім'ї (Берегиню, Дану, Ладу, Лелю, Рожаниць), богів-покровителів стихій та ремесел (Стрибога, Хорса), усі вони згодом переплелися з образами християнських святих.

Релігійні терміни сформувались у нашій культурі задовго до приходу християнства. Так, слово «Бог» не було замінене на грецьке слово «теос», його появу пов'язують із приходом з персько-іранського світу, також дохристиянського часу терміни молитва, гріх, жертвувати, сповідь, сповідатися, говіння, причащатися, проповідь, храм, пекло, свято, святкувати, небо, душа, вінчатися, похорон та інші.

Особливістю давньоукраїнської релігії слід вважати розвинуте символічне мислення та культову практику. Вшанування богів здійснювалось у формах індивідуального та колективного культу. У помешканнях були домашні вівтарі з дерев'яними ідолами, яким молилися про матеріальний добробут, захист від хвороб та ворогів, щедрий врожай. Колективні ритуали відбувались на капищах, які зазвичай були огорожені частоколом, посередині розміщували ідолів та жертovníк. Відправи здійснювались у святкові дні та при надзвичайних подіях (неврожай, напад ворогів, посуха, мор). Відомостей про культову практику зберіглося досить мало. Її проявом є формування поховального культу. У давніх слов'ян переважали обряди кремації, коли небіжчика з речами та їжею, необхідними у потойбічному світі, спалювали у човні, або снях, щоб душа швидше опинилась на небі. У деяких випадках кремацію поєднували з інгумацією (закопування у землю) й на місці поховального вогнища насипали курган.

Система святкувань була пов'язана із сонячним циклом, тому головні святкування здійснювались у дні зимового та літнього сонцестояння, весняного та осіннього рівнодення. Новий рік у давнину розпочинався 1 березня, коли пробуджувалась природа із 1492 року громадський новий рік обраховувався як і природній з 1 березня. У 1721 році Петро I постановив розпочинати новий рік із 1 січня як у більшості держав Заходу, але церковний новий рік розпочинався з 1 вересня за грецькою традицією.

Свято народження Сонця – Коляда, вважається запозичене від давніх римлян, які від 17 по 23 грудня святкували Сатурналії. До цього свята готували жертівне поросся, робили вчисту святкову трапезу, скрізь були ігри та забави, дарували взаємно подарунки, – зазначає Іван Огієнко. На передодні Різдва, що замінило Коляду, готувалась Свята вечеря, коли господар здійснює у своєму домі роль стародавнього жерця та накликає своїй родині щастя та урожаю у новому хліборобському році. Різдвяна кутя та узвар мають давній ритуальний характер і вважаються такими, що походять із доби неоліту.

Головним літнім святом було свято Купайла, або Купала. Свято влаштовувалось у день літнього сонцестояння та символізує народження літнього Сонця. Проводили обряди, які пов'язані із пошануванням води, вогню, рослин. З часом свято з'єдналося із християнським святом пошанування Івана Хрестителя, утім традиції стрибати через

багаття, пускати вінки на воду та збирати цілющі трави залишилися. Загалом велика кількість стародавніх дохристиянських свят глибоко вкоренилися у народній культурі, піснях, повір'ях та обрядах.

2.2. Пізні національні релігії

Індуїзм. Давньоіндійська релігія, яка виникла у середині I тис. до н.е. Він поширений у сучасній Індії, його сповідує понад 85% її населення та індуські громади у 160 країнах (Пакистані, Малайзії, Шрі-Ланці, Непалі, Бангладеш). Загальна чисельність прихильників до 1,2 млрд. Зберіг елементи первісних вірувань: поклоніння «священним тваринам», явищам природи, культ предків. Головні книги: чотири Веди, «Рамаяна», «Махабхарата» (епічні поеми, де релігійні правила показували на прикладах «правильних» дій героїв).

Індуїзм освячує соціальне розшарування суспільства на варни (касти). Брахмани – найвища варна, знавці ведичної літератури, спеціалісти з проведення жертвопринесень. Друга варна – кшатрії, воїни і правителі. До третьої, вже непривілейованої, належали вайшії – люди, що займаються сільським господарством, ремісництвом, торгівлею тощо. Нарешті, четверта варна – це шудри, які були прислужниками на найбільш брудних і неприємних роботах. Кожна людина мала носити одяг кольору своєї варни.

Основні елементи релігійної організації – громада та родина. Кожна громада бажала мати свій храм і служителів культу. Родина в Індії складається із кількох поколінь родичів, кожна заможна родина має персонального домашнього жерця, який стежить за релігійним життям та проводить необхідні обряди.

Пантеон індуїзму. Вчення про божественну Трійцю (тримурті): Брахма, Вішну, Шива. Брахма – людиноподібне вираження абстрактної першооснови, що створила світ і постійно підтримує його циклічне існування. Вішну уособлює світле начало, охороняє усе живе. Шива – бог смерті та розорення, спочатку створює світ, а потім знищує його. Для виконання своїх обов'язків Вішну втілюється у тварину або людину. Найбільш повним втіленням Вішну вважається Крішна. Шанувальники Шиви та Вішну утворюють два основні напрями індуїзму. У Вішну є дружина Лакшмі – богиня кохання, їх син – Кама.

Система індійського язичництва заснована на ідеї відсутності головного бога, відповідно конкретної ситуації людина звертається до певного бога, який буде визначений як головний. Система зв'язку із богом виконується через жертвопринесення, а правильне звернення до бога забезпечує виконання бажань людини.

Віровчення індуїзму. Дхарма – визначений порядок речей у Всесвіті, людина народжується у певному соціальному прошарку і повинна поводити себе відповідно релігійних традицій та звичаїв. Головним є дотримання чеснот: не заподіяння шкоди всьому живому, правдивість, неперелюб, утримання від негативних почуттів.

Ритуали у ведичні часи зводились до кривавих жертвопринесень. На сьогодні до головних ритуальних обов'язків належать: регулярне здійснення безкровних домашніх жертвопринесень, обрядів життєвого циклу, поминання предків, відвідування храмів, виконання обітниць та проведення паломництва. Ритуальні дії протягом пуджі (пуджа домашнє богослужіння на хатньому вівтарі) супроводжують читання молитов, мантр (коротка молитовна формула). Нормативний ритуал, який вимагає 8-9 годин на добу виконують переважно жінки домогосподарки, чоловіки витрачають на нього 15-20 хв. на день.

Свята. Холі – присвячують богу кохання Камі, у деяких районах Індії – Крішні. Відзначають за сонячним календарем у лютому-березні, посипають один одного червоним порошком і поливають підфарбованою водою.

Джайнізм. Виникає у 6 ст. до н.е. у Індії. Поширений у ряді штатів Південної Індії (Біхар, Гуджарат, Орісса) та у Шрі Ланці. У сучасній Індії джайнів приблизно 0,5% (близько трьох мільйонів) населення, але їхня роль в економічному житті країни досить помітна, бо вони займаються торгівлею та лихварством.

Назва походить від засновника проповідника Вардхамана. За його вченням він переміг карму й вказує шлях до спасіння віруючим (звільнення від сансари, досягнення нірвани).

Джайнізм заперечує авторитет вед, існування бога-творця, значущість жертвопринесення. Відкидає станово-кастовий поділ суспільства та надає основного значення ненасильству – ахімсі, пустельництву й чернечому життю. Ці риси споріднюють його з буддизмом.

Біографія Вардхамани нагадує легенди про життя Будди. Він народився в 540 р. (або в 599 р.) до н.е. і був сином вождя, отримав осві-

ту гідну царевича, одружився та мав доньку. Після смерті батьків у 30-літньому віці полишає палац та веде аскетичне життя 12 років. Нагородою за пошуки та аскезу були «вищі знання», тому Вардхамана було названо «переможцем» – Джіною. Махавіра Джіна здобував популярність у багатьох областях Індії ще за життя та мав багато послідовників і учнів.

У 2016 році під впливом релігії 13 річна дівчина виявила бажання дотримуватись «смертельного посту», вона не їла 68 днів, пила лише воду. За 10 тижнів вона померла, її хоронили як святу, на її поховання з'їхались 600 джайнів. У 2015 році Верховний суд Індії дозволив практику добровільної смерті шляхом відмови від їжу та води.

Сикхізм – національна релігія Індії. У сучасній Індії сикхи складають 2,0% (22 млн. членів, з яких 83% мешкає в Індії, 76% індійських сикхів живуть у Пенджабі). Їх більше ніж буддистів і джайнів, але менше ніж індусів, мусульман і християн.

Сикхізм утворився в Індії в XV ст. як синтез індуїзму та ісламу. Засновником був гуру (вчитель) Нанак (1464-1539 рр.). Основи релігійно-філософської доктрини сикхів успадковані від індуїзму та ісламу. Головними є ідеї монотеїзму та принципи індо-мусульманської єдності, усвідомлення спільної долі індусів і мусульман. Головна святиня сикхів – священна книга «Аді Грантх». Після смерті Нанака його вчення проповідували ще дев'ять гуру, останнім з яких був Говінд (1675-1708 рр.).

Сикхізм рекомендує щоденні рецитації завчених напам'ять уривків із священного писання Ґуруґрантх-сахіб, зранку, одразу після вмивання. Родинні звичаї включають читання священних текстів та відвідини Ґурдвари. Ґурдвари споруджені в багатьох містах Індії та повсюди у світі, де є значна сикхська громада. Вони відкриті для людей усіх релігій.

До середини 60-х років регіоналістські сикхські спрямування набули форми боротьби за автономію в рамках єдиної держави за створення сикхської держави Халістан.

Даосизм. Даосизм виник в Китаї в VI ст. до н.е., на основі якого у II ст. склалась релігія даосизму. Засновник – мудрець Лао Цзи, тобто «старий вчитель».

Головними категоріями даосизму є поняття «дао» (шлях) та де (особистий обов'язок людини). Головний твір даосів «Дао де-цзин» – книга про дао і де.

Категорія «дао» – це універсальний закон Всесвіту або природа в цілому, яка перебуває в невинному спонтанному русі, або як універсальна необхідність, якій підкоряється воля всесвіту, навіть воля неба, або як джерело енергії та життєвої сили.

У даосизмі культ, пов'язаний з аскетичною практикою, самотництво та наслідування природи і природного ходу речей. Також вони займаються вигнанням злих духів, ворожінням. До пантеону даосизму належать тисячі безсмертних духів, героїв місцевих культів, і т.д. У даній релігії немає єдиної церковної організації, утім існують храми, ченці, аскети, самотники. Прибічників даосизму близько 40 млн., практикується головним чином на Тайвані.

Культові дії спрямовані перш за все на пізнання таємниць майбутнього за допомогою астрології. Даосизм запропонував концепцію досягнення безсмертя: 1) правильного харчування – відмови від м'яса та вина, від грубої їжі та прянощів, від овочів та зерна, переходу до вживання відварів, які виробляються з кори дерев, сухого моху тощо, до харчування слиною, сяйвом сонця, світлом місяця та зірок; 2) «обмежування серця» – людина повинна вміти контролювати емоції та пристрасті; 3) особливого комплексу фізичних вправ; 4) здійснення за життя 1200 (у деяких джерелах 2000) добродійних вчинків. Внаслідок дотримання цих умов та вимог людина може поступово повернутися до безтурботного стану, в якому вона перебувала у череві своєї матері. Вважається, що аж вісім послідовних даосів таким чином досягли безсмертя й стали баянь – героями.

Конфуціанство. Конфуціанство виникло в VI ст. до н.е. Засновником цієї релігії вважається Кун Фу цзи (вчитель Кун). Головна книга Конфуція «Лунь Юй» (книга бесід та суджень) стала основою відповідного канону. З II ст. до н.е. і до XX ст. конфуціанство було офіційною державною ідеологією Китаю. Релігійні аспекти конфуціанства ґрунтуються на існуючому на той час культі предків, який наклався на народний аграрний культ.

Вчення Конфуція поєднує сімейну та індивідуальну етику із суспільної ідеологією. Він формулює низку приписів та правил існування людини в суспільстві. До головних із них належать наступні. Принцип «жень» (гуманності) – відповідно нього людина повинна дотримуватись норм суспільної поведінки, обрядів та поводитись відповідно до свого соціального становища. Концепція шляхетної людини «цзен цзи» окре-

слює людину високих моральних якостей: гуманності, чесності, шанобливості. Благородні (шляхетні) люди байдужі до матеріального комфорту та спокус тіла, присвячують життя пошуку істини, служінню людям та ідеалам. Маленькі або низькі люди піклуються лише про матеріальний добробут, завжди думають про землю та гроші.

Особливими були ритуали шанобливості до батьків: матеріальне піклування (дбати про їх здоров'я, житло, готувати їжу яку вони люблять) та духовне (повне підкорення їх волі, навіть як вони помиляються, не свідчити проти своїх батьків тощо). У патріархальному китайському суспільстві, з чіткими межами соціальних ролей жінка мала небагато можливостей. Жінка повинна бути покірною батькові, чоловікові, найстаршому синові після смерті чоловіка. Її становище підвищувалось після народження сина, нащадка чоловічої статі. Особливим був зв'язок між сином та батьком. Син мав право звертатися до духу померлого батька й після смерті батька на два роки син звільнявся від роботи та перебував у траурі.

Ритуали. Концепція «лі» – ритуалу. Важливою рисою ментальності китайців, яку виховувало саме конфуціанство, було вшанування церемоніалу. Для китайців важлива була процесуальна форма. Китаєць за будь яких умов повинен поводити себе відповідно до свого соціального статусу, віку та статті. Конфуціанство за характером має консервативний, патріархальний світогляд.

У конфуціанстві немає професійних жерців культу, тобто всіма релігійними обрядами та церемоніями займаються авторитетні знавці конфуціанства. Звертання до духів здійснює найстарший чоловік у родині.

Синтоїзм (з япон. – «шлях богів»). Виник у VI-VII ст. на основі анімістичних культів та шаманства. Синтоїзм – це політеїстична язичницька релігія японців. Священна книга – Кодзікі, збірник легенд. Синтоїсти поклоняються небесним і земним божествам (*ками*) – небожителі, духи та явища природи, герої старовини, померлі родичі, тварини, предмети побуту тощо.

Синтоїзм виконував роль державної релігії Японії у 1870-1945 рр. У 1945 р., з поразкою Японії у другій світовій війні та проголошенням принципу розмежування світської і духовної влади, Синто як державна релігія перестала існувати.

Традиційні форми вшанування божеств – молебні та свята (*мацурі*). Немає символу віри й догматів. Складовими частинами синтоїзму

є: теноїзм – культ імператора (тено), династичний синтоїзм – культ, що вшановується імператорською сім'єю, яка перебуває у родинних стосунках з богами, храмовий синтоїзм – культ різних богів у храмах, домашній синтоїзм – культ богині Аматерасу.

У описаних міфах запропонована схема Всесвіту про походження родини імператора. Першопочатково було яйце, коли його частини розійшлись з'явилися високе небо та земля. Перша пара богів – Ідзанагі та Ідзанамі – чоловік та жінка. Ідзанамі потрапила у царство мертвих і Ідзанагі у відчаї заривав, а з його сльози виникла богиня сонця Аматерасу, від неї вже походить імператор Японії та інші японці.

Великого значення у синтоїзмі надають цінностям, що перейшли від предків, а також чесності, «чистоті духу», «правдивому серцю», «першому відвідуванню храму», давнім шлюбним звичаям, вшануванню культових місць спільноти. Систему цінностей створено на підставі висновків із міфології та ритуальних текстів, головними з яких були ритуали, які проводили в імператорському дворі. Професійних жерців культу немає, виконують їх обов'язки поважні та вчені люди.

Синтоїські релігійні практики пов'язані із священним часом та простором. Священний простір був ритуально чистим місцем у яке викликали божество, в ньому ставили капиці та храми. Місця для храмів обирались особливі, біля витоків ріки чи підніжжя гір, адже відділяли гірську територію, яку асоціювали із смертю від долини, що ототожнювалась із життям. Святкування уособлювали землеробські події, наприклад, весною молились за сприятливі умови для вирощування урожаю, а восени здійснювали подяку за урожай. Викликане божество вітали та приносили дяку до храмів у вигляді продуктів, плодів землі та моря, а також напій sake. Священний час пов'язаний із міфологією є часом народження богів, країни. Пошанування здійснюють за допомогою жестів, слів, жертвоприношень.

Найбільш важливими ритуалами синто є жертвопринесення та очищення. Жертвопринесення продуктів харчування становить центральну частину свят. Ритуальні страви готують у храмовій кухні на спеціальному вогні. Жертвопринесення полягає у тому щоб покласти на стіл, розсипати, підвісити, покласти в землю або викинути у воду приготовлені страви чи продукти. У церемонії інтронізації імператора ритуальне приготування та жертвоприношення є найістотнішою частиною ритуалу. Очищення має два сутнісні вияви: очищення після забруднен-

ня, після контакту із нечистою річчю (хвороба, смерть, кров) та очищення після лихого вчинку через принесення жертви, що буде свідчити про покаєння. Ритуали очищення можуть бути публічні та приватні, здійснюються періодично чи під час лих і катастроф. Очищення поєднується з процесом створення та оновлення, а символами чистоти стали смуги паперу причеплені до шнурів, дверей та воріт, вогонь, бамбук, вода, сіль, рис. Відповідно до цієї концепції є традиція перебудувати кожні двадцять років святилище у Ісі, коли проводять повну заміну дерев'яної частини будівлі при збереженні незмінного архітектурного взірця. Людина ж здійснює очищення через омивання водою.

Головною синтоїсткою інституцією є Об'єднання храмів синто (1946 р.) на чолі із головним храмом у Ісе. На сьогодні об'єднує близько 80 тис. храмів, служителями культу виступають близько 19 тис. священників-чоловіків та понад 1500 священників-жінок. Навчання священників проводиться у двох університетах – університет Кокугакуїн у Токіо та університет Когакукан у Ісе.

Іудаїзм, Юдаїзм – одна зі стародавніх етнічних релігій, релігія давніх юдеїв. Виникає на початку II тис. до н.е. у Палестині, яка у той час була об'єднанням кількох державних утворень, серед яких були Галілея, Іудея, Самарія. Найважливіша подія у юдаїзмі – побудова в Єрусалимі, столиці давнього Ізраїльсько-Іудейського царства, храму на честь бога Ягве. Із втратою незалежності, наприкінці I ст. н.е., храм було спалено.

Сповідується культ єдиного бога Ягве – творця світу та людей, який склав завіт з єврейським народом, що містить два головні положення Бог Ягве – єдиний бог, творець і володар всього у природі, суспільстві й долі кожної людини, єврейський народ є богообраним народом – месією. Ягве – бог племені Іуди.

Віровчення та основи культу викладені у Священному Писанні – Танах, для християн – це Старий Заповіт у Біблії. Між III-V ст. н.е. було створено Талмуд, заснований на біблійному віровченні багатотомний релігійний, моральний, побутовий закон, законодавчий і судовий кодекс.

Бог визначає моральний закон для юдеїв – Декалог, 10 заповідей, які дані богом Мойсею на горі Сінай (Вшановуй єдиного Бога, не створюй собі кумира, не згадувай імені Бога без необхідності, шануй день суботній, поважай батьків, не вбивай, не чини перелюбу, не кради, не лжесвідчи, не бажай нічого від ближнього свого).

Існує три періоди в історії юдаїзму:

1. Біблейський (XIII-II ст. до н.е.) формування Старого Заповіту, Тори (П'ятикнижжя, у якому записана еволюція вірувань євреїв) та Танах.

2. Талмудичний (I-XIX ст.) – тлумачення Тори – створення Талмуда (III- V ст.), який вміщує 613 правил: 365 заборон, 248 установлень.

3. Реформований юдаїзм (XIX-XX ст.) – проголошення юдаїзму універсальним етичним вченням. Відкинуто багато обрядів, вимоги до віруючих спрощені (відмінено закони про обмеження в їжі, скорочено кількість свят, зрівняно у правах жінок та чоловіків).

Догматика юдаїзму. Вчення про кінець світу (есхатологія). Вважається, що історія – це процес повернення до Бога, яке завершиться лише тоді, коли Бог вирішить, що людина гідна Його як творіння. Перед кінцем історії відбудеться вирішальна битва зла та добра, життя стане дуже нестерпним, але потім прийде Месія (від машіах – помазаник) і врятує людство від страждань.

Етика послуху (покірності Божій волі). Цей послух проявляється у тому, щоб дотримуватися букви й духу Писання. Для юдаїзму взагалі характерне уважне ставлення до слова та букви. Тому дуже важливо знати, де, як і за яких обставин використовувати у релігійних справах слова та які саме.

Тіло людини створене з пороку земного, але тіло – це не темниця душі, а дар Божий. Тому люди повинні дбати про нього і не нехтувати матеріальним добробутом, а докладати зусиль для його досягнення.

Релігійні обряди у юдаїзмі. Одне із вимог до юдея – носити головне вбрання (ярмулки, тюрбани, широкі хутрянні капелюхи, або кіпа, маленька в'язана шапочка) навіть уві сні.

Серед обрядів головним вважають обрізання (відрізання крайньої плоті), яке здійснюється на 8 день після народження хлопчика як наочний символ Заповіту. За звичаєм Авраама, який отримав особливий наказ від Бога: «обріжайте крайню плоть вашу і це буде знаменням заповіту між мною і вами».

До періоду діаспори релігійне життя зосереджувалось в єрусалимському храмі, а головним обрядом було жертвопринесення. Надважливого значення набуває жертвопринесення, адже вважають, що воно відкриває канали спілкування між світом людей та Богом, а також спалення тварини, яка гине за гріхи юдея позбавляючи його від них. Задля цього необхідна відбудова Храму.

Пізніше функції Храму перебрала на себе синагога (молитовний будинок) і рабин (людина яка очолює автономну єврейську громаду). Богослужіння складається з індивідуальної та спільної молитви, читання Священного писання, виконання релігійних піснеспівів. Кожен чоловік має дякувати богові за те, що створив його не жінкою, а жінка має дякувати богові, що створив її заради послуху чоловікові.

Досить довго в юдаїзмі існувала традиція левіратного шлюбу. За його настановами вдова, яка не має дітей переходить під опіку брата померлого чоловіка який надалі визначає її життя. Брат може взяти із нею шлюб, навіть якщо уже одружений, і тоді перша їх народжена дитина буде вважатись дитиною померлого. Із 1871 р. такий вид шлюбу заборонений, утім деякі прихильники ортодоксального юдаїзму хочуть повернути його.

Юдеям дозволяється вживати в їжу лише певні види м'яса – жуйних тварин з роздвоєними копитами та рибу з лускою та плавцями. М'ясо має бути кошерне, тобто приготоване у відповідності з ритуалом, без крові. М'ясні й молочні продукти не можна вживати разом.

Шабат – свято суботи, постійне нагадування про створення світу за 6 днів і виникнення єврейського народу. Правовірною юдею не можна нічого робити, зранку потрібно відвідати синагогу.

Пасха (песах) – свято яке нагадує про визволення єврейського народу з єгипетського рабства, 1513 р. до н.е., відзначають у перший новий місяць після весняного рівнодення. Єврейська родина збирається разом на святкову вечерю – седер, яка супроводжується різними ритуалами (з'їдання м'яса жертвовного ягняти з мацою і гіркою травою) та пісне співами. Наступні сім днів потрібно споживати в їжу мацу прісні коржі, спечені без дріжджів та солі.

Йом-Кипур – Судний День, або День Очищення, у який Бог визначає долю кожної людини на майбутній рік. За годину до настання свята починається піст, що триває 25 годин, заборонено пити рідину, купатися, носити шкіряний одяг. Потрібно бути особливо покірними та смиренними, каятись у гріхах і просити в бога прощення. Стародавній обряд цього свята пов'язаний із жертвопринесенням двох козлів, одного богові Ягве, другого Аззелу (козлоподібний дух пустелі). За жеребом одного із них убивали відповідно ритуалу жертви за гріх, а другого відпускали в пустелю, щоб він відніс із собою всі гріхи, горе, нещастя, коли його там з'їдали хижі звірі, це вважалось що козел дістався Аззелу.

Від цього вислову походить вислів «козел відпущення». Тепер іудеї для відпущення гріхів приносять у жертву білого півня за гріхи чоловіка, а за жінку – курку, які начебто беруть на себе всі гріхи, скоєні ними.

Рош-Гашана – свято нового року, припадає на вересень-жовтень за сонячним календарем. У цей день вони вітають один одного словами: «Нехай буде добрим і солодким цей рік», і вмочують яблуко та хліб у мед. Значну частину дня проводять у синагозі, вимолюють мир та злагоду між людьми та особисте благополуччя.

Суккот – свято Кучок (кущів), свято врожаю, відзначають у жовтні, коли починались жнива та збір винограду. Голова сім'ї приносив жертву, частину якої отримував рабин. У цей день бог заповів будувати курінь (житло євреїв під час виходу) у якому родина повинна провести 8 днів та щоденно відвідувати синагогу.

Ханука – відзначається у грудні протягом 8 днів в ознаменування повторного освячення Ієрусалимського храму в 165 р. до н.е. Свято нагадує про визволення євреїв династією Макавеїв від сірійсько-грецького панування. Головним обрядом є запалювання свічок.

Пурим – свято на честь порятунку євреїв від масового винищення у час перебування під владою перського царя (5 ст. до н.е.). Завдяки зусиллям улюбленої його дружини єврейки Естер. У це свято чоловіки та жінки збираються у синагогу послухати читання книги Естер про ці події. Потім відбувається спільна трапеза, учасники якої за давньою традицією напиваються до несамовитого стану.

У юдаїзмі збереглися *три секти*: караїмство, хасидизм, кабалістика.

Караїм – антиталмудичний рух у єврейському середовищі на чолі з Ананом бен Давидом з Багдада в умовах арабського халіфату 8-12 ст. Його послідовники заперечували догмати іудаїзму про прихід месії і воскресіння з мертвих, про посмертне воздаяння й відтворення єрусалимського храму. Суворо дотримувались заповідей старого заповіту та відкидали талмуд. В іудейське богослов'я була залучена арабська філософія. Ісуса Христа і Мухаммеда караїми шанують як великих пророків. У наш час рух поширений в країнах передньої Азії, північної Америки, три групи караїмів є у Криму.

Хасидизм – релігійно-містичний рух, що виник серед німецького єврейства під впливом хрестових походів, переслідувань, який сформував постійну готовність до страждань та мученичества за віру. Хасид –

особа віддалена від світських справ, духовно заглиблена, чий альтруїзм доведений до абсолюту. Одяг хасида – чорний капелюх та плащ і люди з бородами та пейсами. Оформилась як течія лише у середині 18 ст. у середовищі євреїв України. Засновник Ізраїль Бешт (1700-1760 рр.) пропагував безпосереднє спілкування з богом без ритуалів та равинів. Перед Богом слід відчувати радість, а не страх. Тому під час молитов хасиди танцюють і співають. Хасидські спільноти групувалися навколо цадиків – праведних та досконалих людей. Після смерті Бешта хасидизм розколовся на декілька напрямків, найбільш активним з яких стала течія хабад.

Кабалістика (походить від «каббала» – переказ). Про неї стало відомо в Європі лише в XIV ст., хоча започаткував її ще в I-II чи в II-III ст. Шимон Бен Йохай. За легендою, він протягом 12 років перебував у печері, де рятувався від переслідувань римлян. Після цього він отримав тайне знання змісту Святого Письма і виклав його у книзі «Зогар» (с'яйво). Вважається, що пізнання Бога відбувається через пізнання світла – відчуття це с'яйво може лише людина, яка досягла особливого екстатичного стану під час звернення до Бога. Представники вчення Каббали вважають, що все знання про світ було надане Богом вже Мойсею (весь комплекс цих знань був у Святому Письмі). Потрібно лише знайти ключ (шифр), який дасть змогу зрозуміти божу істину. Бог та світ утворюють єдність. Отже, пізнання природного світу і є пізнання Бога. Ключ до потаємного знання – це також 10 чисел та 22 літери івриту, тлумачення яких у Торі дає можливість отримати надлюдське знання світу.

Сучасний юдаїзм має три головні течії: ортодоксальний (зберігає незмінними традиційні ідеї та культ); консервативний (догматика незмінна, ритуали спрощені, поширений у США); реформістський (докорінна перебудова релігійного життя).

В Ізраїлі юдаїзм пов'язаний із державними структурами та його діяльність фінансується державним бюджетом. У відповідності до релігійних норм встановлені загальноприйняті правила: вихідним днем є субота, у цей день не працюють державні установи, громадський транспорт, магазини тощо; укладання та розірвання шлюбу перебувають у компетенції судів рабинів; виконуються умови кашруту; ортодоксальна релігійна освіта існує незалежно від світської (1/4 частина навчального часу відводиться на вивчення релігійних дисциплін); Верховний рабинат Ізраїлю має представництво у парламенті та уряді. Рабини

перебувають на державній службі та виконують функції контролю над кашрутом і правилами дотримання суботи та єврейських свят, оформляють акти цивільного стану, контролюють духовні справи у ізраїльській армії.

Контрольні питання

- 1. Вкажіть спільні риси національних релігій.*
- 2. Визначіть характерні особливості етнічних релігій.*
- 3. Чи існують спільні риси античної та древньослов'янської міфологій?*
- 4. Чому іудаїзм посідає особливе місце у історії релігії?*
- 5. Яке значення мають національні релігії для формування національних характерів народу?*

ТЕМА 5. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. БУДДИЗМ

Лекція 5. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. БУДДИЗМ

1. Особливості та головні ознаки світових релігій. Соціологія релігії.
2. Буддизм як світова релігія.
 - 2.1. Буддівське віровчення і пантеон.
 - 2.2. Релігійний культ і релігійна організація буддизму.
 - 2.3. Поширення буддизму.

1. Особливості та ознаки світових релігій. Соціологія релігії

У I тис. до н.е. – I тис. н.е. на зміну первісним релігіям, етнічним та регіональним релігіям приходять світові релігії. Вони долають етнонаціональні обмеження та підбивають закономірний підсумок релігійної еволюції людства.

Якщо процес становлення національних релігій відображає процес утворення національних держав, то формування світових релігій відбувається за умови формування «світових імперій» включно з їх ідеологічним наповненням. Також зміни пов'язані з великими географічними відкриттями та зміною способу життя.

Поява світових релігій відбулась у добу значних історичних змін у житті великої кількості людей пов'язаних із утвердженням феодальних відносин. Наприклад, буддизм виник у VI ст. до н.е. у Індії та країнах Центральної та Південно-Східної Азії, коли відкидались ідеї кастового поділу суспільства та переходили до класових відносин. Утвердження християнства пов'язане із політичним об'єднанням Середземномор'я під владою римських імператорів. Поява ісламу відбулась у роки пере-

ходу арабських племен до феодальних відносин. Світові релігії мають міжетнічний (наднаціональний) характер, оскільки гарантують спасіння незалежно від етнічної приналежності. За новозавітними повчаннями, християнином міг бути і юдей, і грек, і варвар, і скіф.

Головні ознаки світових релігій:

1. У світових релігіях присутній монотеїзм (уявлення про єдиного Бога творця світу та людей).

2. Остаточо складається єдина система догматів віровчення, головне місце серед яких посідає вчення про загробну віддачу (*смертологію*). Уявлення про інший світ у національних релігіях з появою світових релігій доповнюється ідеєю тілесного воскресіння й райського блаженства.

3. Автономна громада замінюється церквою, що складається з мирян та кліру.

4. Наднаціональний характер світових релігій.

Соціологія релігії. Розгляньмо світову статистику. Найбільшу кількість послідовників мають християнство, іслам та індуїзм. Християнами вважають себе 33% населення нашої планети, тобто 1/3 людства; мусульманами – 20%, або 1/5; індуїстами – 13%, або майже 1/8. Звернімо увагу на динаміку: у 1970 р. мусульман серед населення світу було 15%, а 2000 року – уже 19,7%, таким чином зміна у світовій вазі становила 4,7%, що є найбільшим значенням серед усіх віросповідань. Жодна інша релігія у світі не збільшила у ХХ ст. кількість своїх прихильників так швидко в ісламі. Цікаво зауважити, що кількість мусульман збільшилася у 2,15 рази, а релігії багаї – у 2,33 рази, спіритизму – у 2,4 рази. Таким чином, існують інші релігійні рухи, які зростають ще швидшими темпами, утім кількість їх послідовників об'єднує до десятка мільйонів, а не понад мільярд, як у ісламі, і не впливає суттєво на світову релігійну динаміку. Також, мусульманство домінує у країнах із високим рівнем народжуваності, що зумовлює збільшення числа його прихильників у порівнянні хоча б із християнством і ймовірно, така тенденція буде зберігатись і надалі.

Погляньмо на релігійну мапу світу. Християнство переважає у Європі, Північній та Південній Америці, Південній Африці й Австралії. Іслам домінує у Північній Африці, частині Азії та у Індонезії. В Індонезії кількість мусульман серед усіх країн є найбільшою в світі.

Уявімо поселення у 100 осіб, де усі віросповідання представлені такою ж мірою, як серед 7 млрд. людей нашої планети. У цьому поселенні були б: 33 християн, 20 мусульман, 13 індуїстів, 6 сповідували китайські народні вірування, 6 – буддизм, 4 сповідували б певну етнічну релігію (релігію корінного населення США, Канади й Австралії, релігію африканських племен; українське рідновірство); 2 – одну з новіших релігійних течій (Рух Нового віку, Агні-Йога, тощо), 15 мешканців не належали б до жодного віросповідання (з них 7-8 осіб віднесли себе до атеїстів, а інші вважають себе людьми віруючими, а не атеїстами). Прихильники інших віросповідань усі разом становлять лише 1% серед усього 7-мільярдного населення планети, хоча й налічують мільйони.

Утім, зарахування себе до певного віросповідання не завжди відповідає релігійній доктрині та світогляду самого віросповідання. До прикладу, більш як 1/5 християн вірять у реінкарнацію, що не передбачають ні православ'я, ні католицизм, ні греко-католицизм, ні протестантизм. Віра у реінкарнацію присутня й у деяких мусульман, утім не визнана ні у сунізмі, ні у шиїзмі. Так, у Туреччині 98% населення відносять себе до мусульман із них 27% вірять у реінкарнацію. В Україні вірять у реінкарнацію, продовження свого життя після смерті у іншому тілі, половина усіх вірян.

Не всі віряни дотримуються настанов релігійного культу, беруть участь у колективних релігійних ритуалах, здійснюють молитви. Для деяких сучасних людей приналежність до певного віросповідання є справою радше культурної самоідентифікації ніж релігійної. Такі тенденції простежуються в українському суспільстві, де орієнтовно 40% населення України вважають віросповідання культурною ідентичністю.

2. Буддизм як світова релігія

2.1. Буддиське віровчення і пантеон

Буддизм – це найстаріша зі світових релігій, що виникла у VI ст. до н.е. у стародавній Індії та поширилась у країнах Південно-Східної і Центральної Азії та на Далекому Сході. Офіційною державною релігією стає за царя Ашоки. Оформлення культу та віровчення відбувається у III ст. н.е.

Назва релігії походить від його засновника – *Будди* (санскр. *Просвітлений*). Поява релігії пов'язана із легендами про життя принца Сіддхартхи Гаутами (566-486 рр. до н.е., або 624-544 рр. до н.е.). При його народженні мати померла, а батько у палаці створив для нього всі умови, щоб захистити сина від тривог та хвилювань. Провидець передрік, що принц стане великим мудрецем, якщо він зустрінеться із стражданнями, або правителем, якщо його життя пройде безтурботно. Юний принц насолоджувався життям, отримав гарну освіту, мав чудову дружину та сина. Утім його турбували сумніви, чи таке ж безтурботне життя за стінами палацу. Він звернувся до батька із проханням організувати виїзд за межі палацу, який неохоче погодився. При першій мандрівці принц побачив хвору людину та запитав у кучера: «що це?». Усе життя його оберігали від хвороб, і людей із важкими хворобами він не зустрічав. Кучер відповів: «Хвороба. Кожна людина може захворіти, і ти, і я; від хвороби ніхто не може врятуватися». Під час другої подорожі Сідхартха побачив старого чоловіка та запитав у кучера: «що це?». Усе життя його оберігали від вигляду старості. Колісничий відповів: «Старість. Усі люди старіють, і ти старієш, і я; від старості ніхто не врятується». Під час третьої мандрівки Сідхартха побачив мертву людину. Усе життя його оберігали від згадки про смерть і він жодного разу із нею не перетинався. Запитав у кучера: «Що це?». Кучер відповів: «Смерть. Усі люди вмирають, і ти помреш, і я; від смерті ніхто не врятується». У четвертій мандрівці він зустрівся із мандрівним аскетом. Колісничий відповів: «Це мандрівний аскет, він залишив дружину, рідних, роботу, дім та вирушив на пошуки духовного звільнення». Ці чотири зустрічі стали причиною перегляду ним власного життя крізь призму страждань, хвороби, смерті. У двадцять дев'ять років він попрощався із батьком, дружиною, сином та востаннє вийшов із палацу. Верхи діставшись до кор-

дону володінь батька він скинув розкішне вбрання, поголив голову і почав життя мандрівного аскета. Мандруючи Північною Індією він навчався різних практик йоги, шукав відповіді на питання існування людських страждань. Аскетичний спосіб життя, суворе ставлення до власного тіла змінило його вигляд, він схуд та присягнувся їсти та спати лише стільки, скільки потрібно для вирішення питання існування страждань. За шість років аскетичного життя, втрачаючи сили, він сів під деревом та пообіцяв не вставати доти, аж поки не дізнається відповіді. Сорок дев'ять днів він провів у роздумах і нарешті на нього зійшло просвітлення. Він усвідомив, що його пробудження, отримане власним досвідом має передати іншим. Наступні сорок років він мандрував Індією, проповідував, збираючи учнів, ченців та черниць. У вісімдесят років у Кушинагарі він з'їв шматок гнилого м'яса, який поклали у його жебрацьку миску та помер від харчового отруєння. Помираючи, він попросив своїх учнів не сумувати за ним, адже усе швидкоплинне, усе, що народжується має померти. Останніми словами мудреця були: «Будьте самі собі світилами. Прагніть свого звільнення». Учні кремували його тіло та вшановували його останки як святиню. Він не вказав свого наступника, залишаючи після себе не певну обрану людину, а своє вчення.

Буддиські прочани відвідують чотири сакральні місця: гай Лумбіні, де народився Будда; дерево Бодгі, де він досяг просвітлення; Сарнатх, де він проголосив першу проповідь; Кушинагар, де він помер.

Ідеї буддизму можна назвати одними із найнебезпечнішими в історії, адже кожен може вирішити світоглядні проблеми не звертаючись до Бога чи вдаючись до божественного одкровення. Головний акцент в буддизмі не на вірі, а на досвіді. Тут немає звичного для релігій Символу віри та катехізису. Теорія буддизму є привабливою, бо не зводиться до угод із Богом, деякі учені вказують на сумісність цього вчення із сучасною психологією та квантовою механікою.

На сьогодні приблизно 445 млн. людей, або 7% населення Землі сповідують буддизм, таким чином він посідає четверте місце за кількістю прихильників серед світових релігій.

Вчення буддизму. Основи вчення буддизму викладені у книзі Типітака (три кошики вчень). Чотири благородні істини буддизму твердять:

1. Життя – це страждання. Наше народження, хвороби, любов, зустрічі, розлуки, старість все одно завершаться смертю й призведуть до нової реінкарнації та нових страждань. У житті звичайно будуть мати

місце радості та щастя, утім вони швидкоплинні, ніщо не може дарувати нам задоволення постійно, усе минає.

2. Причиною страждання є людські бажання. Усе у світі взаємопов'язане, усе має причину та наслідок, існує 12 ланок походження страждань, серед них: незнання, прихильність та жага. Наші страждання виникають через те, що ми бачимо світ та людей не таким як вони є насправді, а таким як хочемо їх бачити. Ми страждаємо, коли події відбуваються не так як ми очікували, люди та світ не очікувано змінюються.

3. Щоб позбутися страждань, потрібно позбутися бажань та досягнути нирвани. Досягнути нирвани можна, якщо зрозуміти як насправді влаштований світ, усвідомити, що усе нестійке та не потрібно триматись за те, що має зникнути. Нирвану визначають як позбавлення від пристрастей, ненависті, ілюзій, бажань, байдужість до страждань та втрат, а також як блаженство та спокій. Це не конкретне місце куди ти потрапляєш після смерті, а те, що можна досягнути упродовж життя. Нирвана (згасання) є абсолютним спокоєм, станом згасання усіх емоцій, бажань, почуттів, зв'язку із земним життям. Нирвана – це перехід у ніщо, перехід у якісно інше буття, розчинення у гармонії Всесвіту.

4. «Восьмирічний шлях» досягнення нирвани. Він передбачає дотримання восьми чеснот: правильне бачення, правильний намір, правильна мова (правдивість, відмова від неправди, наклепів, грубих слів), правильна поведінка (незаподіяння шкоди живим істотам, добрі справи), правильний спосіб життя (гідне поводження у суспільстві), правильне пам'ятання, правильне зосередження (досягнення внутрішнього спокою, самоконтролю, подолання негативних думок). Той, хто подолає цей шлях зможе перервати сансару і досягнути нирвани.

Тож буддизм орієнтує людину на відсторонення від суспільного життя, від звичайних повсякденних справ, що можна трактувати як втечу від світу (ескапізм). У цій особливій моделі буття відсутній бог-творець та людська душа. Якщо усі інші релігії обіцяють існування душі після смерті, то буддизм заперечує існування душі, і разом із нею особистості. Поняття власного «Я» лише ілюзія, мінлива комбінація окремих п'яти фрагментів: форма, відчуття, сприйняття, ментальні утворення, свідомість. Поза цією ілюзією ніякого «Я» не існує. Буддисти вважають, що хибна віра у те, що душа вічна та незмінна сутність породжує безліч страждань, пробуджуючи власне «єго», передаючи йому

владу та зосереджуючи роздуми на власному «Я», аби вгамувати своє невситиме «єго».

Пантеон буддизму. Люди, які виконують настанови буддизму та рухаються до нірвани складають пантеон цієї релігії: будди, бодхісатви, архати. Кожна людина, яка досягла просвітлення стає Буддою. З тисячі відомих цій релігії будд найбільш шановані – Шакьямуні, Будда майбутнього світового періоду Майтрейя, п'ять будд, що уособлюють частини світу.

Бодхісатва – людина, якій залишається лише один крок до нірвани, але яка свідомо його не робить, щоб якнайбільше просвітлювати ще не просвітлених.

Архат – людина, яка досягла повного звільнення, вийшла з «коле-са перероджень», але водночас не має всевідання Будди. Особливо популярними є 16-18 архатів – найближчі учні та послідовники Будди.

Будди та бодхісатви не схожі на інших богів у інших релігіях, адже не створюють світ, не керують стихіями, не можуть карати грішників, винагороджувати праведників.

Буддисти вшановують такі священні рослини: дерево Бодхі, лотос як символ чистоти, духовного просвітлення та газель.

2.2. Релігійний культ і релігійна організація буддизму

Увесь релігійний культ підпорядкований досягненню нірвани. Релігійна людина яка прагне досягнути нірвани має пройти три основні ступені.

На першому ступені повинні увірувати у Триратну: Будду, вчення Будди (Дхарму), буддійську громаду – Сангху.

На другому ступені відбувається розділення віруючих на мирян та ченців.

Миряни зобов'язуються вести праведне життя та дотримуватись п'яти обов'язкових правил: 1) ненасильство, не заподіювати шкоди нічому живому; 2) не красти; 3) не говорити неправди; 4) не чинити перелюб; 5) не пити спиртні напої та не вживати одурманюючих речовин.

Сангха – чернеча організація об'єднує послідовників буддизму, які полишають мирські турботи заради духовного самовдосконалення. Ті, хто вирішують стати ченцем, відмовляються від родини та касти і підкоряються чернецькій спільноті у якій діють 253 правил та приписів для чоловіків та 500 правил для жінок. До попередніх п'яти правил додава-

лись: не вживати їжу пополудні, не брати участі у веселоощах, забавах, театральних виставах, не застосовувати пахощів та прикрас, не спати на зручному ліжку та не приймати золота та коштовностей.

Увесь сій час монах проводив у навчанні та вправах. Майно монаха складалось із трьох плащів, жовтих або помаранчевих, миски, пояса, бритви, голки, ситечко для води, зубочистки та палиці, взуттям не користувались. Буддиський монах мав існувати виключно із милостині, тож зранку він йшов до найближчого села та з опущеними очима, мовчки ходив від дому до дому і збирав їжу, а в полудень він єдиний раз впродовж дня споживав її.

Першою та найбільш важливою була вимога неприпустимості заподіяння шкоди будь-кому живому, не вчинення убивства. Адже такий учинком монах погіршить карму, що не дозволить йому досягнути нирвани. Тож толерантність та терпимість пропагувалася буддизмом щодо вирішення усіх життєвих питань. Миряни, дотримуючись п'яти головних правил, готували себе до наступного перевтілення у якому може бути більш сприятлива можливість досягнення нирвани. Релігійний обов'язок мирян – подати милостиню монаху.

Весак – головне свято буддизму. Воно об'єднує три головні події буддизму: народження, просвітлення та перехід у нирвану Будди. Його святкують травневого дня у повню. Місцеві храми прикрашають, а ввечері запалюють олійні лампи та паперові ліхтарики, які символізують просвітлення. Миряни відвідують місцеві храми та монастирі, приносять до монастиря або храму щедре частування, виконуючи свій обов'язок перед сангхою, а також медитують упродовж усієї ночі, споживають у ці дні винятково вегетаріанську їжу.

2.3. Поширення буддизму

У ранній формі буддизму не зустрічається уявлення про Бога та надприродне, а Будда є людиною. Утім, ранній буддизм зазнав впливу близького до нього індуїзму та даосизму. Перший собор, проведений у V ст. після смерті Будди, визначив канонічним вчення записане у Трипітаці. Другий собор, який пройшов через століття після першого, можна вважати реформаційним, адже він ввів інші тлумачення вчення, що сприяли утворенню численних напрямів буддизму.

Буддизм поділяють на три течії: Хінаяна (мала колісниця), Махаяна (велика колісниця), Ваджраяна (діамантова колісниця).

Хінаяна, або *Тхеварада* є вченням раннього буддизму, де єдиним способом досягнення нирвани визначено шлях чернецтва. Будда як великий учитель веде до нирвани через «малу колісницю» і шляху духовного самовдосконалення якому потрібно присвятити усе життя. Поширена у Таїланді, Шрі-Ланці, Камбоджі, Лаосі.

Махаяна вказує на можливість досягнення нирвани не лише для монахів, але й для мирян, через активну допомогу бодхісаттв. Бодхісаттва – «пробуджена істота» – виявляє співчуття до мирян та замість власного егоїстичного досягнення нирвани, допомагає іншим на цьому шляху. Тож, відданість бодгісаттві допоможе позбавитись від страждань і власні зусилля людини відходять на другий план.

Махаяна опирається на тексти сутр, які вважають одкровеннями Будди, їхні ж опоненти вважають такі тексти підробками. У них Будда постає не людиною, а уособленням вищого начала, мудрості та досконалості, надприродною істотою, яка винагородить за відданість. Чернецтво у махаяні пом'якшене, можна обирати зрікатися світу чи ні.

Поява великої кількості будд та бодхісаттв створює великий пантеон для поклоніння та пропонує досягнення нирвани через милість обраного будди та бодхісаттви. Серед будд після Гаутами найбільш популярним є будда безмежного світла Амитабга, який із своїх запасів доброї карми створює небесне житло блаженства. Найпопулярнішим серед бодхісаттв вважають Авалокітешвара, який уособлює співчуття та постає на землі, щоб ратувати від небезпек людей. Головна відмінність між першою та другою течіями у спрямуванні до спасіння. У хінаяні людина пробуджується сама, а у махаяні потребує для цього помічника. Махаяна розповсюджена у Китаї, Японії, Кореї, Непалі.

Ваджраяна (діамантова колісниця) розвинулась на основі чернецтва тхеваради та месіанства махаяни. Третю колісницю буддизму ще називають ламаїзмом (шанування лама, вчителя), або езотеричним буддизмом. Він був розповсюдженим у Тибеті аж до захоплення китайцями у 1950 р. Із XVI ст. ламаїзм поширюється серед монголів, а у XVII ст. серед бурятів, калмиків, тувинців.

Засновником є тибетський лама Цзонхава (1357-1419), який, запровадивши сувору монастирську дисципліну, безшлюбність та обмеження

практик магічних обрядів, реформував буддизм. Результатом цього стало зростання авторитету буддійського монаха – лами, якого було оголошено неодмінним посередником у спасінні людей. Крім буддійської відданості трьом скарбам (Будда, дхарма, сангхі), велика роль у досягненні нірвани відводилась зв'язку між учнем та учителем-ламою (гуру). Відтак, лами почали перетворюватись на вищий соціальний прошарок наставників, з'явилась градація серед лам. Вищі лами керували громадою та поступово одержували святість, вони вважались втіленням якогось будди або бодхісаттви. Ця теорія втілення стала доктриною у легітимізації вищого тибетського духовенства від далай-лами та панчен-лами до настоятелів монастирів. Цзонхава сам призначив своїх двох учнів на дві вищі посади. Вважалось, що після смерті вони через 9 місяців втілюються у немовлят чоловічої статі, яких належало обрати і перевірити (дитина повинна потягнутися до особистих речей померлого), проголошується втіленням померлого лами. Таким чином з'явився культ живих богів, у якому керівників найбільших монастирів вважали втіленням одного з будди або бодхісаттви, а голів ламаїзму у Тибеті (Далай-ламу і Панчен-ламу) за богів Брахманізму. Світським керівником, який вирішує організаційні, кадрові та культові питання є Далай-лама, а вище керівництво у релігійних справах здійснює Панчен-лама.

Найвідомішим текстом ваджраяни є «Тибетська книга мертвих», яка є посібником із настанов вмираючому і померлому. Читання ламою над тілом померлого «Книги мертвих» має допомогти направити свідомість до проміжного стану між життям та переродженням, який триває до сорока дев'яти днів та вийти із нього.

Теперішній глава ламаїзму – Далай-Лама XIV (буддійський монах Тензін Гяцо, 1935 р.) живе в Індії після вигнання з Тибету. Нещодавно він заявив, що відмовляється від титулу правителя Тибету й виходить з уряду, не вимагає незалежності Тибету, а пропагує ідею Тибетської автономії. Із 3800 тибетських монастирів залишилося лише 12.

У культовій практиці ваджраяни поєдналися шаманство, магія та фетишизм, а релігійні церемонії мають театралізований характер. Особливого магічного значення надають числу 108, яке утворюється магічним трикутником та втілюється у 108 намистинах буддійських чоток за кольором, формою намистин та товщиною нитки яких можна визначити до якої школи та на якому шаблі посвячення знаходиться буддист.

Поява буддизму в Індії суттєво вплинула на її культуру. Він пропагував відмову від насильства, співчуття та релігійну терпимість. Але вплив індуїзму та ісламу увесь час підривали його авторитетність, тож до XIII ст. буддизм майже помер на власній батьківщині.

У буддизмі бачимо відсутність централізації релігійної общини, єдиного вчення та єдиної буддійської церкви, а наявність великої кількості течій та шкіл пов'язане із пристосуванням до культурного, етнічного й політичного середовища країн у яких він з'являвся.

Контрольні питання

1. *Розкрийте особливості догматики буддизму.*
2. *У чому полягає сутність «нірвани» як кінцевої мети релігійного життя буддизму?*
3. *Які особливості чернецтва у буддизмі?*
4. *У чому полягають головні відмінності між Хінаяною, Махаяною та Ваджраяною?*
5. *Яким є пантеон буддизму?*

ТЕМА 6. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. ІСЛАМ

Лекція 6. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. ІСЛАМ

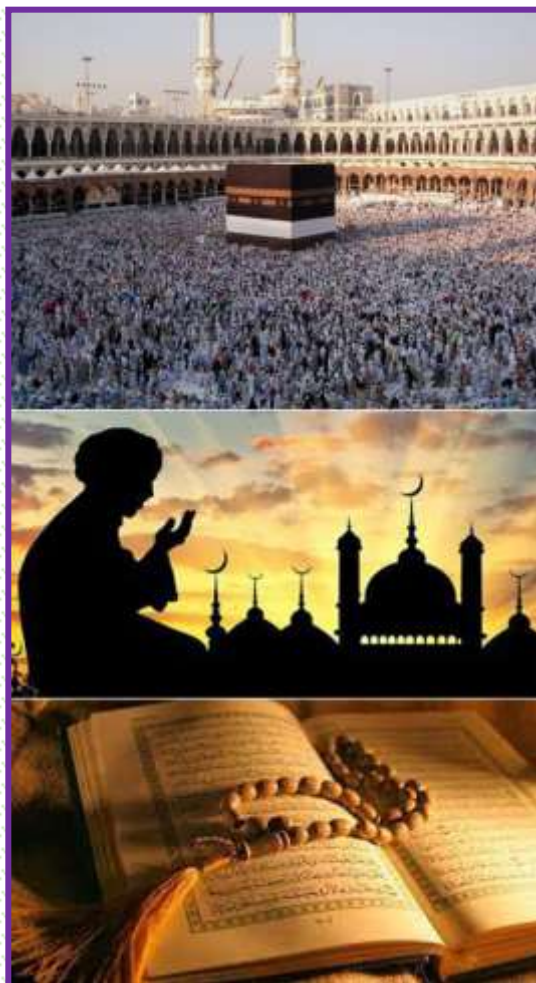
1. Загальна характеристика ісламу. Пророк Мухаммед.
2. Основні положення віровчення ісламу.
3. Культурна практика ісламу. Шаріат.
4. Особливості релігійної організації. Основні течії в ісламі.

1. Загальна характеристика ісламу. Пророк Мухаммед

Іслам є наймолодшою з світових релігій, яка виникла на початку VII ст. (622 р.) у кочових народів, що жили на території Аравійського півострова. Відтак на іслам накладається подвійний відбиток запозичень. Іслам чимало запозичив від іудаїзму та християнства, оскільки сформувався у тому ж соціокультурному та мовному середовищі, що й вони, але значно пізніше. Такі запозичення простежують у Корані, у віровченні та культурі. Ісламу вдалося абсолютизувати принцип монотеїзму.

На сьогодні мусульмани становлять 19% населення планети та кількісно є другими після християн. Мусульмани складають переважну більшість населення країн Азії (20% населення) й Африки (50% населення). В Україні кількість мусульман тепер становить від 1,2 до 2 млн. осіб.

Особливою рисою ісламу є його визначальна роль як соціального та культурного регулятора. Усі події життя людини та суспільства в мусульманській громаді регламентовані релігією. У 28 країнах іслам проголошений державною або офіційною релігією: Йорданія, Туніс, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет і т. д.

В Аравії на початку VII ст. виник іслам серед кочівників, яких називали арабами («скотарями») на протипагу іншим племенам які мешкали на півдні півострова та займались землеробством. Розпад патріархального ладу у той час зумовив формування сильних та слабких родів. Сильні роди мали більшу кількість худоби, захоплювали пасовища, джерела та колодязі, а слабкі не мали можливості опиратися та терпіли приниження з боку сильних.

На заході півострова в місцевості Мекка оселилося плем'я курайшитів. Уздовж узбережжя Червоного моря через Мекку проходив древній караванний шлях і плем'я курайшитів використовувало торговельні шляхи для збагачення та зміцнення своєї влади, а племена аус і хазрадж оселилися у місті Ясриб.

У Мецці знаходився древній язичницький храм Кааба у стіні якого вмурований Чорний камінь, що за легендою впав з неба. Навколо храму було розміщено близько 360 скульптурних зображень племінних і родових богів арабів, щороку араби здійснювали паломництво до Мекки для пошанування своїх племінних ідолів. Охоронцями храму Кааба були курайшити, які мали відправляти релігійні ритуали та володіли ключами від храму. Тож плем'я мало особливі привілеї поряд із іншими.

Життя Мухаммеда. Засновником ісламу є Мухаммед (Магомет, Мухаммад) (570-632 рр.) з племені курайшитів. Першу біографію Мухаммеда було укладено Ібн Ісхаком через 100 років після смерті пророка.

Мухаммед походив із збіднілого роду хашим племені курайшитів та рано залишився сиротою. Після смерті батьків його виховував дід, а згодом дядько. Коли він підріс, то найнявся в погоничі караванів. У 24 роки Мухаммед працював у багатій купчихи, вдови, сорокалітньої Хадіджі, з якою згодом одружився та став торговцем.

У сорокалітньому віці Мухаммед почав проповідувати своє вчення спершу у Мецці, а із 622 р. у Ясрибі, куди він переселився. Згодом місце було перейменоване у Медину (Місто пророка), де у мечеті він і був похований.

Перехід від кочового до осілого способу життя дедалі виразніше виявляли проблеми соціального ґатунку у місті Мекка. Бажання об'єднати усіх арабів у сильну державу на взірець юдаїзму, як Мойсей об'єднав свій народ навколо ідеї єдиного бога, очевидно надихало Мухаммеда.

Згідно із переказами Мухаммед мав звичку раз на рік усамітнюватися протягом місяця на горі Хіра для роздумів. За розповідями, під час

одного із таких усамітнень у 610 р. до нього було промовлено слова першого послання. На початку Магомет передавав зміст таких об'явлень лише своїй родині. Його публічні проповіді не отримали схвалення, а викликали швидше зневагу та опір у найзаможніших родин. У своїх проповідях Мухаммед проголошував єдинобожжя на противагу політеїзму існуючому у Мецці, відповідальність кожної людини перед Богом за свою поведінку та прихід судного дня, засуджував надмірне багатство, закликав допомагати бідним.

Мухаммед був під захистом власного роду аж до смерті дружини Хадіджі та дідуся. Новий голова родини не забезпечував захист та родову опіку Мухаммеду, тому він вирішив перебратися до Ястрибу із своїми прихильниками. Ця подія – Хіджра – відбулася у 622 р. та для мусульман набула значення початку мусульманської ери. Мухаммед зосередився на організації мусульманської спільноти, вдосконалював своє вчення, збільшував кількість своїх прихильників. Відбулося об'єднання навколо нової віри жителів Медини, а Мухаммед став духовним головою мусульманської громади (імамом) та правителем, головним суддею і воєначальником.

Об'єднана Мухаммедом громада не давала спокою меканським караванам нападаючи на них. У битві 624 р. між мекканами та мусульманами перемогу здобули останні та отримали не лише великі трофеї, а й показала силу Мухаммеда як керівника громади. Хоча й наступні дві битви мусульмани програли, утім їх переконаність у богообраності їх громади призвела у подальшому до остаточної перемоги над Меккою у 630 р. Знищивши у Каабі всі язичницькі ідоли Мухаммед дав ще одну можливість мешканцям прийняти іслам, репресії були застосовані до найбільших його противників.

За два роки після своєї визначної перемоги він помер у 632 р. у Медині, саме там і був похований. Могилу вирили у ніч смерті, за звичаєм, на місці де він помер. Вільний майданчик навпроти гробниці Мухаммеда за легендою був призначений для Іси (Ісуса), який тут мав завершити свій земний шлях після другого пришестя.

Особливими були зв'язки мусульманства із юдаїзмом. Рані мусульмани здійснювали молитви звернувшись у сторону Єрусалиму, свята та пости були укладені за юдейським зразком. Утім, єврейські мешканці Ястриба не визнали Мухаммеда пророком та продовжувачем біблійних пророків і мусульмани змінили своє ставлення до юдаїзму.

Тому напрямок звернення під час молитви було змінено на Мекку, а в релігійному богочитанні мусульмани більше звертались до Авраама, вважаючи його пророком.

2. Основні положення віровчення ісламу. Коран

Іслам як наймолодша релігія обрав найдосконаліший шлях поширення через об'єднання держави з громадою, духовної влади зі світською, політики із релігією. Головні положення віри викладено у Корані, головній книзі для мусульман.

Коран записаний арабською мовою на мекканському діалекті на початку був сукупністю безсистемних проповідей Мухаммеда. Після його смерті секретар Зайд ібн Сабіт зробив поділ цих записів на сури (глави) й аяти (вірші). Коран є невеликий за обсягом та укладений не як сукупність оповідань, а як закон, вчення. Коран містить 114 сур (глав), які розташовані в порядку зменшення обсягу, а також їх можна поділити за часом створення на мекканські (610-622 рр.) та мединські (622-632 рр.). Боже об'явлення закінчилося із смертю Мухаммеда.

Більш ранні сури Корану присвячені релігійним питанням, а пізні мединські, соціальним, економічним, політичним питанням улаштування громади, до прикладу: війна, азартні ігри, шлюб, укладення угод, поділ майна.

Мусульмани вважають, що не Мухаммед уклав Коран, а Аллах передав свої слова ангелу, а той проголосив їх Мухаммеду, який прочитав їх своїм учням, які їх записали. Слово «Коран» означає «читання у голос», тож Коран здебільшого сприймають на слух ніж читають. На сьогодні лише близько 20% мусульман здатні читати цю книгу арабською.

Мусульмани сприймають Тору Мойсея та Євангеліє складені Аллахом через його пророків, але ці записи спотворені та не заслуговують на довіру. Лише Коран бездоганно зберіг слово Боже завчене напам'ять Мухаммедом і записане із його промовляння.

Соціальне спрямування Корану зосереджено навколо питань справедливості та бідності, пропагуючи привілейоване становище слабких, хворих, беззахисних.

Як і в інших світових релігіях, головна увага в ісламі звернена на «справжнє життя», тобто життя після смерті. Потойбічне життя тут зма-

льоване досить часто та із подробицями, навіть більш детально ніж у Біблії. Описуються жахи пекла та благодать раю, нагород після смерті та порядок воскресіння у судний день. Якщо опис пекла пов'язаний із словами: вогонь, спрага, обвуглена шкіра, то рай є садом із зручними ложами, незайманими дівчатами, плодами та річками з водою, молоком, вином та медом. Мусульмани не вірять у реінкарнацію, переродження.

Повсякчас у Корані мають місце застереження тим, хто не хоче скоритися волі Аллаха, гордовитим та самовпевненим. У Корані згадуються 28 божих посланців, знайомі для юдеїв та християн, серед них: Адам, Авраам, Давид, Ісак, Голіаф, Яків, Ісус, Іван Хреститель, Йосип та Марія, Ной, Мойсей, Сатана, Фараон. До речі, Марія у Корані згадується частіше ніж у Новому заповіті.

Суттєвою відмінністю від християнства є відмова від первородної гріховності людини, гріх Адама не лягає провиною на усіх християн, тому нікого не посилають спокутувати цей гріх своєю смертю. Іслам вважає гріхом не природні людські бажання, а лише їх надмірне задоволення.

Коран сповнений протиріч та неоднозначних тлумачень. Так, сказано, що Аллах є тим самим Богом, що й у юдеїв та християн, тож їх теж чекає винагорода Господа. Утім, у «аятах меча» бачимо заклики до боротьби з не мусульманами, а також заклики до вбивства багатобожників.

Етичне спрямування Корану відмінне від спрямування християнства і на виявлену ворожість до мусульманина він має відповісти ворожістю. Коран має досить багато вказівок як вести війну.

У Корані повсякчас нагадують, що Аллах милостивий та милосердний, одночасно із тим він повсякчас стежить за людиною, він суворий та караючий, його слід боятися. Тож через застереження та залякування намагаються привести до покірності.

Неоднозначним є опис ставлення до жінки в ісламі. Є сури в яких чоловіки та жінки як рівні отримують божу винагороду, але є багато таких, що пропагують насильство щодо жінок, дозволяють чоловікам бити своїх дружин, мати невільницю.

Сунна є священним переказом ісламу, у ньому описане життя Мухаммеда. Вона доповнює Коран та служить частиною релігійного вчення, як знання про правильну поведінку. Сунна зафіксована на письмі (хадіс) містить висловлювання Мухаммеда та перелік тих свідків, хто цей текст передав.

3. Культурна практика ісламу. Шаріат

Мусульманство як релігія не вимагає самовдосконалення людини, а лише покори, відданості та послуху. Визнання догматів ісламу є обов'язковим для всіх мусульман. У ісламі не існує поділу на мирян та духовенство, відсутній інститут чернецтва.

До основних догм мусульманської віри належать: єдиний Бог, ангели, святі книги (Тора, Євангеліє, Коран), посланці Бога (від Адама до Магомета), день страшного суду.

Слово «Аллах» має арабське походження і означає «Бог», «божество». Бог постає як єдина трансцендентна сутність, яка існує поза світом відчуттів, він не має собі рівних та немає подоби, фізичних рис, тому не може бути зображений. Він є всемогутнім, що створив світ з нічого та винесе усім справедливий вирок у судний день. Всі мусульманські тексти та офіційні промови, починаються зі слів: «В ім'я Аллаха милостивого та милосердного». Короткий символ віри: «Немає ніякого бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець його».

Ангели описуються як створіння наділені розумом, які виникли із світла та можуть являтися людям. Вони є посланцями бога, які виконують його завдання. Серед усіх ангелів є чотири найголовніших: Ждабреїл (Гавреїл), Михаїл, Азраїл (ангел смерті), Іерафіл (Серафим). Людину від народження супроводжують два ангели які описують кожен її вчинок, добрий чи поганий. Крім ангелів у ісламі відомі джини, як духовні істоти, створені із вогню.

Культурна практика ісламу. Визначено п'ять обов'язків мусульманина, які називають стовпами релігії: проголошення і визнання істинності Корану, щоденна п'ятиразова молитва (салят), дотримання місячного посту (саум), сплата благодійного податку, милостиня (закят), паломництво в Мекку (хадж). У деяких мусульманських трактуваннях шостим стовпом віри проголошується джихад як війна проти «невірних», або ж духовна війна із самим собою.

Молитва. Мусульманин повинен п'ять разів на добу молитися, вчиняти салят (персидською мовою – намаз): на світанку, опівдні, у другій половині дня, після заходу сонця і на початку ночі. Обов'язковим є омивання перед намазом. У молитві до Аллаха нічого не просять, однак вступають із ним у тісний духовний зв'язок, тому метою намазу є нагадування мусульманину, що він належить не собі, а богові. У

п'ятницю полуднева молитва обов'язкова для всіх чоловіків, якою керує імам. Жінки здійснюють переважно молитву вдома, а також можуть прийти до мечеті. В ісламі немає посередника між віруючим і Богом, тож немає священничної функції.

Піст. Дотримуватися посту слід у дев'ятий місяць за мусульманським місячним календарем, що був введений Мухаммедом у 632 р. В арабських країнах цей місяць (30 діб) називається рамадан, а в Туреччині, Ірані, Афганістані, Пакистані – рамазан. Піст є утриманням від їжі, пиття, статевої близькості, розваг, внутрішньовенних вливань. Мусульманський піст своєрідний: цілий день не можна ні їсти, ні пити, ні розважатися, хоча після заходу сонця усе це дозволяється.

Паломництво. Кожен повнолітній мусульманин зобов'язаний, якщо він здоровий і забезпечений матеріально, зробити хоч раз у житті паломництво (хадж) до храму Кааби у Мекці. Після цього він отримує почесний титул «хаджжі». Докладно визначено як має поводитись паломник у цьому місці, за взірць взято останнє паломництво Мухаммеда яке він здійснив перед смертю у 623 р. Територія, на якій розташований храм Кааба належить Саудівській Аравії. Велика кількість прочан у білому одязі здійснюють хадж та отримують право носіння зеленої чалми.

Милостиня (закят) є обов'язком віруючого щодо ближнього. Її розмір встановлено законом та залежить від кількості майна яким володіє людина. Таким чином відбувається розподіл коштів у громаді, де багаті члени громади очищуються від гріха надмірного багатства і віддають його біднішим.

Релігійні заборони. Заборона робити зображення Бога та зображати живі істоти загалом. Заборона споживати свинину, пити кров. Заборона вживати спиртні напої. Заборона грати в азартні ігри. Заборона стягувати відсотки і займатись лихварством, тому банки задовольняються комісійними.

Шаріат є зведенням законів, правил і норм, що регламентують суспільне та особисте життя мусульман. Норми є укладені відповідно до Корану і Сунни. Суддя на основі шаріату здійснює судочинство щодо справ які стосуються релігійної обрядовості, сімейного, приватного та частково кримінального права. Не мусульмани шаріатському суду не підлягають.

Відповідно до шаріату обов'язки та права чоловіків і жінок різні. Іслам дає безліч пріоритетів чоловікові, тож сексизм простежується у питаннях шлюбу та розлучення, одягу та освіти тощо.

До часу появи ісламу, жінки були повністю безправні, вони не мали права володіти майном та були власністю чоловіка. Якщо володар жінки помирає, то вона переходила у володіння до родичів померлого. Звичними були випадки вбивства батьком новонародженої дочки, адже вона не народилась чоловіком. Із появою мусульманства ставлення до жінок покращилось. Так у Корані встановлено однаковий обов'язок поклоніння Богу. У ісламському законодавстві було надано право жінкам володіти майном та повністю розпоряджатися багатством, яке вони принесли у придане чи заробили, жінки отримали право на спадщину, хоча й вдвічі меншу, ніж чоловіки. Але чоловік визначається вищим «за ступенем гідності» і у суді свідчення двох жінок можуть замінити свідченням одного чоловіка, грошовий штраф за убивство жінки менший удвічі, ніж за убивство чоловіка.

Сучасне арабське суспільство насильство щодо жінок вважають виправданим, шаріатські суди, у переважній більшості, звинувачують у ньому саму постраждалу. Дослідження проведене у кількох арабських країнах виявило, що у середньому кожну третю одружену жінку б'є її чоловік. Шаріатом допускається багатоженство, практика побиття камінням жінки за зраду, замикання заміжніх жінок.

Релігійні обряди та свята. Ритуальне обрізання (сунет) запозичене з культур стародавньої Аравії. У первісному суспільстві цей обряд був випробуванням мужності юнака як і вибивання зубів та інші тілесні ушкодження, що існували у давніх народів в епоху їх первісного розвитку. Але в іудаїзмі та ісламі цей обряд набув нового витлумачення. Він має показати винятковість їхньої релігії та відмінність від інших народів. Його виконують у віці 5-7 років, нерідко він здійснюється в антисанітарних умовах, що викликає зараження та негативно позначається на психіці дитини.

Свято Жертвопринесення (Курбан-байрам). У це свято за відкуп власних гріхів забивають тварин, його відзначають 4 дні. Під час особливої молитви, кожен мусульманин повинен зарізати вівцю, козу, корову чи верблюда, а кров тварини обов'язково повинна збризнути землю. У наш час святкування Курбан-байраму в немусульманських країнах викликає негативне ставлення в суспільстві. Невдоволення викликають

споглядання забою тварин дітьми, а також самого методу забою тварин. Адже, як юдейські так і мусульманські методи ритуального забою тварин здійснюються через метод перерізання горла тварині та очікування її смерті від втрати крові. Такі методи забою тварин є жорстоким поводженням, оскільки заподіюють сильні страждання худобі.

Свято Ураза-байрам. Триденне свято розговіння, завершення посту, на честь закінчення посту місяця рамазан. Обряд свята включає спільну молитву і святкову трапезу, відвідування могил пращурів, а також роздачу милостині.

П'ятниця – святковий день. Він має таке ж релігійне значення як субота в юдеїв, і неділя в християн. У п'ятницю народився Мухаммед та його втеча із Мекки відбулася у п'ятницю. Саме в п'ятницю відпочивав сам Мухаммед і в цей день проголошував публічну молитву, тож у п'ятницю молитва особливо урочиста.

4. Особливості релігійної організації. Сунізм та Шиїзм

По смерті Мухаммеда, у створеній ним общині, почалась боротьба за владу, яка призвела до розколу мусульманства на сунітів і шиїтів. На сьогодні до напряму сунізму належать близько 85%, а до шиїтів 15% мусульман.

Мухаммед не залишив спадкоємця чоловічої статі. У шлюбі із Хадіджою у нього народилися два сини й чотири доньки, але сини померли у дитинстві. Один із найближчих сподвижників Мухаммеда та його двоюрідний брат Алі одружився на наймолодшій доньці Фатімі, у них народилися сини Хасан і Хусайн. Наступним лідером ісламу має бути кровний родич Мухаммеда. Тож група послідовників Алі обрали його халіфом, а його нащадків вважають єдиними законними спадкоємцями пророка, що мають виключне право на імамат. Таким чином виник напрям *шиїзму*. Разом із Кораном вони визнають Святий переказ (абхар), вірять у переселення душ. Шиїтський напрямок набув поширення в Ірані, більшій половині Іраку та Лівану, Бахрейну та Йємену.

Домінуючим напрямом ісламу є *сунізм*. Його послідовники визнають не лише Коран, але й святість Суни та хадісів. Головна відмінність від шиїзму полягає у тому, що сунізм заперечує можливість посеред-

ництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда і не визнає право його нащадків на управління мусульманською громадою.

Сунізм став офіційною релігією арабського халіфату та розповсюдився у Середній Азії, Туреччині, Афганістані, Індії, Китаї, Пакистані, Єгипті, у більшості країн Північної та Західної Африки, Близького Сходу, Індонезії. Майже усі мусульманські громади в Україні сунітські.

Існує відмінність між напрямками в питаннях методів керування мусульманською спільнотою. Для сунітів суспільно-політичні питання має вирішувати халіф, а релігійні – уся спільнота загалом. Для шиїтів уся влада, релігійна, політична, громадська має бути зосереджена у руках лідера – імама, який є прямим спадкоємцем Мухаммеда, очільника усієї шиїтської спільноти.

Сучасна ситуація в ісламі. Іслам в Україні

Новими тенденціями у ісламі слід вважати поширення ісламізму, салафізму, ваггабізму, а також прогресивного ісламу. Ісламізм є радикальною формою політизованого ісламу із запозиченими традиціями мучеництва. Політична мета ісламістів – це створення ісламських держав у відповідності до мусульманського права. Ідеологічна мета полягає у очищенні ісламу від нашарувань сучасності, як то створення держави Ізраїль чи присутність військ США у Саудівській Аравії. Для досягнення цього застосовується різна тактика, але у більшості ісламістів вона асоціюється із насильством. Такі організації як «Талібан» у Афганістані, «Хамас» в Палестині, «Хезболла» в Лівані та «Аль-Каїда» мають політичну програму, яку можна вважати утопічно та радикальною.

Протилежні політичні погляди висловлюють прогресивні ісламісти. Вони обирають визначальною ідеєю ісламу боротьбу за справедливість, захист безпомічних, боротьбу за права людини та гендерну рівність. Найбільша кількість їх прихильників у Європі та США. Яскравим прикладом прогресивних зрушень слід вважати подію 2005 р. коли професорка ісламознавства Аміна Вадуд провела спільне богослужіння для чоловіків і жінок у п'ятницю. Незважаючи на засудження із боку мусульманських лідерів інших течій, жінки-імами продовжують проводити саят у п'ятницю у США, Іспанії, Південній Африці.

Одним із провідних осередків мусульманства в Україні впродовж усієї історії був Крим. Завойований у 1242 р. татаро-монголами півострів увійшов до складу Золотої Орди, де іслам був офіційною релігі-

єю. Розпад Золотої Орди та створення Кримського ханства не змінили релігійної ситуації на цих землях. Крім Криму можна говорити про існування осередків мусульманства на Рівненщині та Хмельниччині. Російська імперія знищила кримське ханство у 18 ст. із того часу мусульмани Криму зазнавали систематичних утисків. У незалежній Україні мусульмани одержали можливість здійснювати релігійну діяльність як і представники інших конфесій. Мусульмани Криму належать до сунітського напрямку.

В Україні діє три центри духовного управління мусульман: Духовне управління мусульман України «Умма», Духовне управління мусульман України, «Київський муфтіят».

За різними оцінками їх кількість від 600 тис. до 2 млн. осіб, до їх числа належать кримські татари, татари Волгоградського краю, турки та вихідці з Середньої Азії, Північного Кавказу, Азербайджану, новонавернені серед українців. Загалом нині діють понад 270 мусульманських громад у різних областях України.

Контрольні питання

- 1. У чому полягають соціально-історичні причини виникнення ісламу?*
- 2. Вкажіть основні положення віровчення ісламу.*
- 3. У чому особливості культової практики ісламу?*
- 4. Які особливості релігійної організації ісламу?*
- 5. Вкажіть спільні риси догматики ісламу та християнства.*

ТЕМА 7. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. ХРИСТІАНСТВО

Лекція 7. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. ХРИСТІАНСТВО

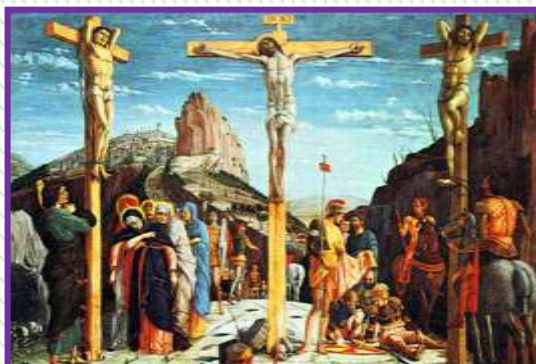
1. Соціальні та історичні причини виникнення християнства.
2. Витоки християнства.
3. Формування догматики та культу.
4. Особливості релігійного культу.
5. Великий розкол християнства (1054 р.).

1. Соціальні та історичні причини виникнення християнства

Християнство найпоширеніша світова релігія, чисельність її прихильників становить понад 2 млрд. людей.

Виникнення християнства пов'язане із територією Західної Азії, на якій зараз розташовані сучасні держави Ізраїль, Сирія, Йордан, Ліван, Палестина. Римська імперія в I ст. н.е. не мала єдиної релігії та була багатонаціональною. Поневолені народи сповідували власну національну релігію та із ненавистю ставились до релігії поневолювачів, а спроби об'єднання існуючих релігійних культів були марними. Зовнішня велич Римської імперії не відповідали її постійним внутрішнім соціально-політичним конфліктам між вільними та рабами, бідними та багатими, підкореними та загарбниками. Зростаюча економічна нерівність, війни та пограбування своїх провінцій відобразились у прагненні завоєваних народів звільнитись від влади Римської імперії.

Римська імперія, маючи у володінні величезні території, не були спроможна управляти ними. Відбувались численні повстання рабів та незаможних людей незадоволених своїм становищем. Щоб вгамувати

натовп, влада влаштовувала ганебні показові жорстокі убивства. На арені відбувались не лише гладіаторські бої, але й систематичне цькування тварин. Споглядання кривавих убивств, катувань розпеченим залізом, розпинання людини на хресті, шматування ведмедем та інші ганебні вчинки вказують на деморалізацію людей. Люди вважали розвагою катування та убивство. Відомо, що Гай Юлій Цезар задля розваги організував цькування близько 400 хижих звірів, імператор Марк Ульпій Траян – 1100, при римському імператорі Публію Адріані за один день циркових вистав вбивали по сотні левів. Кожного дня у Колізеї вмирало до п'яти тисяч тварин, серед них були леви, тигри, слони, жирафи, бегемоти. На тисячолітньому ювілеї Риму 246 р. у Колізеї було убито 32 слона, 60 левів, 40 диких коней, лосі, зебри, тигри, жирафи, бегемоти. Вважають, що одним із наслідків помпезних видовищ, стало повне зникнення кількох видів тварин, серед них атлаські ведмеді та північноафриканські слони. Жахливі вбивства були заборонені римськими правителями лише у 523 р. Соціально-економічне та політичне становище суспільства мало вплив на духовну культуру та світосприйняття, що виявлялось у відчутті песимізму, духовної спустошеності, усвідомлення марнування життя, бажання змін та нових цілей.

Завоювання не уникла й Греція, яка у культурному відношенні була набагато вище від її завойовників, населення було перетворене на рабів, а значна його частина вивезена до Риму. Вчення шкіл грецької філософії (епікурейство, стоїцизм, неоплатонізм та ін.) були відомі лише освіченій частині населення, але основна його маса залишалася неписьменною і покладалася здебільшого на національні релігійні уявлення, чаклунство та забобони, що не сприяло покращенню моральності.

Грецька філософія стала духовним ґрунтом для поширення християнства. Ідеї представника єврейського еллінізму, Філона Олександрійського про душу, яка існує завдяки Богу, про терпіння та поділ світу на гріховний і праведний, про найвищу мету для людини як возз'єднання з Богом у блаженстві, духовно підготували суспільство до сприйняття нової релігії. Опираючись на вчення Платона, Піфагора, Зенона та догми юдейської релігії він формує вчення про Логос – Слово (Закон), що є у Бога і є самим Богом, тобто Сином Божим та виступає посередником між Богом та Людьми.

Ідеї стоїцизму стали основою моральних норм поведінки нової релігії. Зокрема, Сенека навчаючи справедливості, терпимості, розсудли-

вості, від рабів вимагав вірної служби рабовласнику. Проголошуючи духовну рівність раба та рабовласника, Сенека формує ідею «промислу божого», рівності у сфері духу, а не у реальному світі, тож необхідно готуватися до потойбічного, вічного життя.

Давні юдеї релігійно підготували появу християнства. Іудея була відносно самостійним державним утворенням розташованим на півдні Палестини із правлячою династією Маккавеїв (167-63 рр. до н.е.). У 64 р. до н.е. відбувся розбрат у династії Маккавеїв, між братами Гірканом II та Арістовулом II і вони звернулися зі скаргами один на одного до римського полководця Помпея, який тоді перебував на сході. Після тримісячної боротьби, Помпей у 63 р. захопив Іудею із столицею в Єрусалимі. Так іудейський народ позбувся своєї незалежності. Керівництво усією Палестиною здійснювали призначені римлянами керівники та римський намісник (прокуратор). У 48 р. до н. е. влада перейшла до Ірода (74 р. – 4 рр. до н.е.), який отримав титул царя іудейського та губернатора Галілеї. Він розширив кордони Іудеї, відновив зруйновану державу, але народ не любив його за жорстокість, запровадження римських видовищ та язичеських звичаїв. Масові заворушення почались після смерті Ірода, спрямовані проти римського панування. Про численні повстання та їх ватажків ходили оповіді серед народу. В Іудеї близько 88 р. до н.е. придушено повстання, а 800 бунтівників розп'ято на хресті. Ватажка повстання у часи правління Тіберія теж розп'яли на хресті. Спартанський цар Клеомен, засланий македонцями, зазнав поразки у спробі організувати повстання і наклав на себе руки. За розповідями Плутарха, напередодні він вечеряв із дванадцятьма своїми товаришами, а після смерті був розп'ятий.

Таким чином, соціальні, політичні, економічні та культурні фактори означили виникнення християнства. У першу чергу Римська імперія потребувала ідеології, яка б об'єднала захоплені території. Найбільш сприятливою основою для цього стала релігія, яка досягла рівня монотеїзму – юдаїзм.

2. Витоки християнства

Появі християнства сприяли релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки (стоїцизм), юдаїзм, юдейське сектантство (фарисеї, садукеї, есеї), релігії східних народів Римської імперії.

Християнство прийшло на зміну місцевих релігійних культів та об'єднало їх ідеєю єдиного Бога-Спасителя. Давні греки створили духовний ґрунт для поширення християнства, сформувавши неприязнь до земного світу як до тіні істинного світу в якому існують вищі ідеали. Давні євреї релігійно підготували появу християнства: зародившись у єврейському середовищі, християнство запозичило від юдаїзму весь канон його священних книг – Старий Заповіт, Бога, святих, Моральний Закон (10 заповідей Мойсея), елементи культу.

На формування ідеології християнства мали вплив месіаністичні юдейські культури. Так, громада есеїв, або кумранів (II ст. до н.е. – I ст. н.е.) називали себе «синами світла» та жили замкнутою громадою, яку називали «Новий Завіт». В іудейській секті була сувора дисципліна, спільне майно, сумісна праця, засуджувалось рабство, обов'язковим було вивчення своїх священних книг. Засновником цієї громади вважався «вчитель праведності», у прихід якого на землю кумраніти глибоко вірили. Сюжетне описання життя цього вчителя в кумранських книгах та Ісуса Христа у Новому Заповіті значною мірою співпадає. Засновника своєї громади кумраніти називали Христом, тобто Спасителем. До їх вчення входили: *есхатологія* (вчення про кінець світу і його наступне відновлення разом із останнім Судом над усіма, що коли-небудь жили), *месіанізм* (віра у божественного спасителя, що здійснить переворот, поверне іудеям божу прихильність), ідея винятковості та богообраності єврейського народу. Однак у вченні кумранітів відсутні догмати про трійцю, втілення та інші. Кумранській громаді есеїв належали «Кумранські рукописи», близько 1000 манускриптів, їх було виявлено у печерах Кумрана. Частина цих сувоїв містять найдавніші з відомих уривків Євангелія від Марка. Вважають, що есеї сховали їх у печерах під час повстання у 66 р. н.е., незадовго до того як вони були убиті римськими солдатами.

Однак суть новоствореної релігії не можна зводити до еклектичного поєднання запозичених елементів, вона полягає у якісно новому релігійно-культурному утворенні.

Засновником християнства є Ісус Христос. З погляду християн, головний зміст Старого Заповіту полягає у підготовці до приходу Спасителя і повідомлення про нього. Через Христа Бог уклав з людиною Новий Заповіт. До моменту виникнення християнства більшість людей перестали розрізняти добро й зло і Христос прийшов, щоб врятувати їх.

У Новозавітній літературі (Євангеліє від Матвія) розповідається, що дружина теслі Марія зачала від Духа Святого та народила у Віфлеємі сина божого. Щоб уберегтись від переслідувань іудейського царя Ірода, Марія та Йосип відправились у Єгипет. Немає відомостей про дитячі й юнацькі роки Христа. Лише відомо, що у 12 років він загубився й через три дні його знайшли в Єрусалимському храмі за бесідою з рабинами. У 30 років від пустельника Івана він прийняв водохрещення у річці Йордан і почав активно проповідувати своє вчення. Допомогали йому у цьому 12 учнів названих апостолами. Зраджений одним із своїх учнів Іудою Ісус був засуджений до смерті, розп'ятий на хресті та похований у печері біля гори Голгофи. Після суботи він воскрес.

Християни вірять у друге пришествя Христа. Проте не всі однаково уявляють Спасителя. Так, іудео-християни вважають його сином Йосипа, Цельс і Талмуд доводять, що Ісус незаконний син Марії та римського солдата Пантери. Уява про Ісуса у християнстві змінювалась упродовж I-III ст. Якщо у ранній новозавітній книзі «Одкровення» святого Іоанна Богослова (68-69 рр.) Ісус Христос – небесна істота, то вже у Євангеліях знаходимо описання його земного життя. Утім Євангеліє були остаточно відредаговані близько IV ст. н.е., а їх текстологічний аналіз говорить проте, що вони були написані не у Палестині, а у іудейській діаспорі. Відомі тогочасні античні історики I ст. н.е. нічого конкретного не повідомляють про Христа.

Крім богословських існують інші версії життєпису Ісуса Христа. Дослідники вважають цю особу міфічною, посилаючись на суперечливість його описання у новозавітній літературі та мовчання відомих діячів I ст. Деякі науковці вважають ймовірним, що Ісус значну частину свого життя, від 12 років (єврейське повноліття) до 30 років провів у секті есеїв, чим пояснюється подібність вчень.

Багато дослідників визнають історичну основу образу. Відома для свого часу особа згодом здобула риси Спасителя, була наділена його шанувальниками надприродними властивостями. Додаткові підстави для цієї версії надають кумранські рукописи у яких зазначено, що стра-

чений «наставник праведності» громади воскресне і судитиме усі народи. Крім того, в останніх розділах Євангелія від Матвія описується перепоховання тіла Ісуса, чим історична школа пояснює появу версії про його воскресіння як чутку.

3. Формування догматики та культу

Формування відбувалось впродовж кількох століть. Первісне християнство не мало уявлення про Трійцю, першородний гріх, боговтілення, хрещення тощо, не мало суворо лімітованих обрядових дійств. Тривалий час різні регіональні християнські об'єднання вели між собою дискусії з приводу тлумачення догматів, обрядів, організації церкви.

Християнство із початку свого створення не було єдиним, а складалось із багатьох общин та сект. В «Одкровенні» Івана Богослова згадано про різні общини християн, такі як, Ніколаїти, прибічники Валаама, прихильники пророчиці Єзавелі. До ранніх сект належать іудеохристияни, які називали себе «назарянами», «ебонітами» (жебраками). Вони дотримувались іудейських обрядів, проповідували цілковите зречення від світу, засуджували багатство, вшановували Христа як праведну людину, на яку при хрещенні зійшов дух Божий. Якщо прихильними до християнства на ранніх етапах його формування були незможні люди, то згодом громади поповнювалися й заможними, а наприкінці III ст. християни були на усіх щаблях римського суспільства.

У 313 р. імператор Костянтин видав наказ про надання християнству рівності з усіма іншими релігіями, а в 324 р. оголосив християнство державною релігією Римської імперії. Християнство отримало економічну, політичну та ідеологічну підтримку держави та продовжило формувати церкву, а Імператор Костянтин став використовувати церкву в інтересах держави.

З III ст. вищим органом влади християн стали з'їзди єпископів – собори. Нікейський (325 р.) і Константинопольський (381 р.) собори затвердили Символ віри християнства. У V-VIII ст. відбулись п'ять загальнохристиянських соборів, які довершили формування віровчення нової релігії.

На території Римської Імперії з IV–V ст. утворилось п'ять патріархій – Римська, Олександрійська, Антиохійська, Константинопольська, Єрусалимська.

Початок розколу християнства почався в V ст., коли Римська Імперія поділилась на Західну Римську імперію та Східну Римську імперію (Візантію). Західна імперія припинила своє існування в 476 р., остаточно зруйнована германськими племенами. Утім, Рим ще тривалий час зберігав статус духовного центра християнського світу. Східна Римська імперія припинила існування лише в 1453 р. після завоювання Константинополя турками. Увесь цей час можна позначити як боротьбу між Римом та Константинополем за право домінувати у християнському світі. Найбільшого загострення вона набула в зв'язку із боротьбою за церковну владу над Болгарією у IX ст. Зрештою у 1054 р відбулося взаємне прокляття та підання анафемі. Із цього часу східна гілка християнства іменувала себе греко-католицькою, або вселенською, вірною принципам ортодоксального християнства та перебрала на себе назву православ'я, а західна гілка християнства прагнула утвердити себе як вселенську (кафолічну) церкву, стверджуючи, що першим папою в Римі був апостол Петро, якому Христос заповів Свою церкву та затвердила назву католицизм.

Ісус Христос не сформував чіткої системи догматів та не створив релігійної організації, але для формування релігії це було необхідністю. Тож процес оформлення релігії потребував уніфікації та єдності християнського вчення й обрядовості.

Джерела віровчення містяться у Святому Письмі та Святому Переказі.

Святим Письмом є Біблія, що складається з Старого та Нового Завітів.

Біблія формувалася протягом XII ст. до н.е. – II ст. н.е. Термін «Біблія» запроваджений Константинопольським патріархом, богословом Іоанном Златоустом (близько 350-407 рр.) та остаточно утвердився в IV ст.

Біблія (від грец. *biblia* – *книги*):

1. Старий Завіт складають священні книги юдеїв, крім Талмуда. Старий Завіт займає 3/5 усього тексту Біблії та збірником творів, які стосуються договору Бога з єврейським народом через посередництво Мойсея. Він складається із 39 книг написаних різними авторами давньоєврейською та арамейською мовами. Грецький переклад Старого Завіту здійснено у II-III ст. до н.е., перекладач цього тексту невідомий.

Латиномовний переклад зроблений Ієронімом, він є дещо скороченим та має назву Вульгата. Католики включають до Старого Завіту 45 книг, із яких 39 – канонічні; православні – 50 книг, із яких 39 – канонічні, а 11 – неканонічні; протестанти визнають тільки 39 книг.

2. Новий Завіт містить 27 книг, розділених на чотири частини:

- ✓ чотири Євангелія (грец. – блага звістка) – від Матвія, від Марка, від Луки, від Іоанна;
- ✓ Діяння святих апостолів (євангеліст Лука, учень Павла);
- ✓ 21 Послання апостолів, з них 14 послань належать апостолу Павлу;
- ✓ Апокаліпсис, «Одкровення Івана Богослова».

Мовою оригіналу не зберіглося жодного тексту, проте вважають, що текст Нового Завіту написаний арамейською мовою, утім уся термінологія – грецька, а тексти писали не менше як вісім авторів. Укладання Нового Завіту, визначення канонічності, редагування завершилося до VII ст. Існують книги, що претендували на звання священних, утім не були включені у канон Святого Письма. Їх називають апокрифи. У християнстві до них належать: аграфи («неканонічні» вислови Христа); юдео-християнські Євангелія («Євангеліє Ебонітів», «Євангеліє Євреїв»); Євангелія приписані апостолам (від Петра, Якова, Никодима); гностичні Євангелія, опозиційні щодо Старого Завіту (від Йоана, Пилипа, 2-го Фоми, Марії тощо); єретична література, яка пропагувала ідеї аріанства, павликіанства, богомільства та ін.

Святий Переказ містить рішення Вселенських Соборів, вчення отців церкви, постанови церковних соборів.

Християнський Символ віри є викладом основних догматичних положень. На першому Нікейському Соборі у 325 р. прийнято 7 догматів, на Константинопольському – 5 догматів. Перший догмат затверджує божественність Сина Божого Ісуса Христа; Константинопольський Собор (381 р.) утверджує божественність Святого Духа. Ефеський Собор (431 р.) визначає Ісуса Христа як втілення Слова Божого й Марії, як Божої Матері; Халкідонський Собор (451 р.) встановлює Ісуса Христа як Бога і людину в одній особі. Константинопольський Собор (553 р.) підтверджує вчення про єдиного Бога у Трійці. Собор (680 р.) засвідчує людську сутність Ісуса Христа через визнання його людської волі й дій.

Другий Нікейський Собор (787 р.) проголошує ікони істинним вираженням християнської віри.

Символі віри є коротким викладом основ християнського вчення, обов'язкового для кожного віруючого. Він включає 12 основних догматів: догмат про трійцю, догмат про боговтілення Христа, догмат про втілення, догмат про розп'яття, догмат про воскресіння і вознесіння на небо, догмат про загробне життя і необхідність спокутувати гріхи, догмат про друге пришествя Христа й Страшний Суд, догмат про Духа Святого, догмат про церкву, яка здійснює посередництво між Богом та людьми, догмат про благодать через таїнства, догмат про хрещення, догмат про воскресіння з мертвих, догмат про вічне життя.

4. Особливості релігійного культу

Релігійна діяльність церкви реалізується через принципи віровчення відображені в релігійному культі та закріплюють і підтримують релігійну віру через спеціальні обряди й дії. Основою культової практики у християнстві є таїнства, що пов'язують людей з Богом, передають їм Божу благодать. Процес формування християнських таїнств був тривалим. У ранньому християнстві таїнства були невідомі, лише після розриву з юдаїзмом християнство залучило до свого культу хрещення, а пізніше євхаристію. Згодом протягом століть було введено миропомазання, сповідь, шлюб, священство, соборування.

Основними таїнствами є:

1. *Хрещення* символізує прийняття людини у лоно церкви, відбувається через занурення у воду або скроплення водою. Хрещення означає ще й очищення від первородного гріха. Раннє християнство не мало обряду хрещення, його впровадили поступово, а закріпили рішеннями перших вселенських соборів.

2. *Миропомазання* здійснюють одразу після хрещення, через мир передається хрещеному «благодать Святого Духа», що допомагає людині зміцнювати себе силою Святого Духу. Разом із водохрещенням й миропомазанням людина входить у церкву.

Мир в православній церкві готується з чистого єлею (оливкова олія вищої якості) із додаванням білого виноградного вина та 40 запа-

шних речовин (ладан, пелюстки троянд, фіалковий, пряний і калганний корені, мускатну, трояндову, лимонну й гвоздичну олії та інші). У католицькій традиції до складу миро входять лише оливкова олія та запашний бальзам, що змішуються безпосередньо перед освяченням миро.

3. *Причащення (євхаристія)* – поєднання хліба та вина, які уособлюють тіло й кров Спасителя, що дає можливість віруючим з'єднатися з ним та зміцнитися у вірі.

4. *Покаяння (сповідь)* – спокутуючи власні гріхи священику, віруючі сподіваються через нього прощення від Бога. До IX ст. сповідь мала публічний характер, лише згодом стала таємною.

5. *Шлюб* – таїнство освячує шлюбний союз перед священиком і церквою та уособлює образ союзу Христа з церквою, його головною метою є народження і виховання дітей. Таїнство укладено в XVI ст.

6. *Священство (рукопокладання, хіротонія)* – це таїнство здійснюється при посвяченні у сан диякона, священика, єпископа. Рукоположений служитель культу стає посередником між Богом і людиною.

7. *Єлесосвячення (соборування)* – таїнство помазання єлеєм хворого для сходження на нього Божої благодаті, яка лікує тілесні й духовні немочі. Це таїнство зцілення, воно здійснюється над особами старше 7 років. У православної церкві здійснювалось сімома священиками, які запалювали свічки, читали сім молитов про одужання хворого, сім послань апостолів, сім віршів з Євангелія, потім сім разів змащували єлеєм хворого, тепер цей обряд здійснює один священик.

Крім головних таїнств, християнство ушановує святих, містить молитви, поклоніння хресту, іконам, має систему свят та піст (православ'я).

5. Великий розкол християнства (1054 р.)

Римська імперія у 395 р. розкололася на Західну й Східну та з цього часу розпочався процес розколу церков. Схизму (грец. *chisma* – розкол) у християнстві викликали релігійні та внутрішньополітичні причини.

Релігійні орієнтації заходу та сходу імперії були відмінними. Західне християнство прославляло велич Бога, а особливо хресну жертву

Ісуса в ім'я всього людства, очищення від гріха та досягнення людиною духовної досконалості через смирення. Східне християнство зосереджувалось на ідеї обоження, єднання з Христом, пізнання Бога, поєднання людини з Богом через молитву та богопізнання.

Загострилися протиріччя між Римським Папою та Візантійським імператором, кожен із них вважав себе главою Всесвітнього єпископату з правом визначати буття християнського світу. Водночас Західна імперія потерпала від нападів варварів, які слідували своїм язичницьким віруванням, а Візантійська імперія мала загрози з Персії.

З часом все гострішими ставали розбіжності доктринального характеру і приводом до розколу церков стала суперечка про Святу Трійцю. У VI ст. римська церква зробила доповнення до догмату про Святу Трійцю з поправкою про «філіокве», у ньому говорилося, що Дух святий походить і від Бога Отця, і від Бога Сина. Східна церква дотримувалася Нікейського символу віри (Дух святий походить тільки від Бога Отця). Така зміна символу віри не узгоджена з Вселенським Собором викликала теологічні заперечення з боку грецької церкви.

Папа Лев IX у 1053 р. направив до Константинополя трьох легатів (послів) із пропозицією відновити втрачені зв'язки, підпорядкувати православну церкву, а також заключити союз проти норманів, які загрожували Італії. Патріарх Михайло Керуларій не прийняв пропозицію. Відтак, посланці Папи в соборі Святої Софії публічно відлучили Керуларія від церкви, звинувативши його у підтримці десяти єресей, недотриманні вчення про філіокве, целібату. Патріарх негайно скликав Собор і відлучив від церкви папських легатів. Що й знаменувало собою остаточне розмежування двох церков.

Доктринальний розкол відбувся в 1054 р. і Західна (Римська) церква дістала назву католицької (грец. *katholikos* – загальний, вселенський), а Східна (Константинопольська) церква – православної (лат. – *ортодоксальна*). Загальнохристиянські Собори не проводилися після поділу східної та західної церков.

Католицька церква очолила колонізаційний рух на Схід під приводом звільнення Єрусалима від арабів-мусульман, язичників, єретиків, відбувались неодноразові хрестові походи. Так, у 1099 р. 300 тисяч хрестоносці вирушили до Єрусалима, до міста дісталися лише понад 20 тисяч воїнів. Їм вдалося захопити Єрусалим, влаштувавши там криваве побоїще, із релігійними гаслами, убивши близько 70 тисяч людей,

здійснили по місту ходу вдячності. Четвертий хрестовий похід був відправлений не у Малу Азію, а в Константинополь. Хрестоносці захопили місто. Погром супроводжувався знищенням ікон, плюндруванням святих мощів, наругою над городянами, тож греки назавжди запам'ятали цю трагедію. Відтак, остаточний розкол церков завершився після захоплення Константинополя хрестоносцями у 1204 р.

Римо-Католицьку та Греко-Православну Церкви відрізняють догматичні, канонічні та обрядові відмінності.

Догматичні відмінності полягають у розумінні сходження Святого Духу – догмат про філіокве (прийнятий католиками в VI ст.). У католиків введено догмат про чистилище (місце, куди душа потрапляє відразу після смерті, 1439 р.), а також догмат про індульгенції (придбання необхідної кількості індульгенцій для відкупу за земні гріхи). У католицизмі прийнятий догмат про непорочне зачаття Марії (1854 р.) та її тілесне і духовне вознесіння (1950 р.), а також догмат про непогрішимість Папи римського (1870 р.).

Канонічні відмінності. Католики визнають верховенство папи та Ватикан, як релігійний центр (із 1929 р.). У православ'ї немає такої сильної ієрархії, хоча патріарх Константинопольський вважається вселенським, але визнається «як перший серед рівних», першим за рангом серед очільників інших православних церков. У православ'ї об'єднані понад два десятки автокефальних церков і немає вселенського центру. У православ'ї усталені три ступені священства – диякони, пресвітери (ієреї), єпископи; у католицизмі доданий четвертий – кардинали. У католиків обов'язковою є заборона для священників одружуватися, він повинен дотримуватися celibату, а у православних отримання священного сану неможливе без одруження або прийняття чернецтва. Православна церква визнає рішення лише перших семи Вселенських Соборів, нові Собори не проводились. Католицька церква провела більше двадцяти соборів. Канонічною мовою католицизму є латина, у православ'ї єдиної канонічної мови немає.

Обрядові відмінності. Хрещення в православних відбувається через занурення у воду, а у католиків через обливання водою. Таїнство миропомазання православний священник здійснює під час хрещення, а католицький єпископ – під час обряду конфірмації у 7-12 років. У православ'ї миряни та клір причащаються хлібом і вином, у католицизмі

миряни причащаються лише хлібом (облатки), а клір – хлібом і вином. Канонічним для католиків є чотириконечний хрест, а для православних – шестикінецьний. Православні хрестяться трьома пальцями на честь св. Трійці, а католики хрестяться п'ятьма пальцями, що символізує рани Христа під час розп'яття.

Ще один великий церковний розкол відбувся в добу Реформації, наслідком якого стало формування протестантизму.

Контрольні питання

- 1. Вкажіть основні джерела становлення християнства.*
- 2. За яких умов відбулось формування християнської церкви?*
- 3. Вкажіть основні етапи організаційного оформлення християнства.*
- 4. Охарактеризуйте символ християнської віри.*
- 5. У чому полягають догматичні, канонічні та обрядові відмінності католицизму та православ'я?*
- 6. За яких умов відбувся розкол християнства?*
- 7. Чи можливе об'єднання католицизму та православ'я?*

ТЕМА 8. ХРИСТИЯНСТВО: ОСНОВИ ВІРОВЧЕННЯ ТА КУЛЬТУ

Лекція 8. ХРИСТИЯНСТВО: ОСНОВИ ВІРОВЧЕННЯ ТА КУЛЬТУ

1. Основи віровчення, культу та церковної організації Католицизму.
2. Основи віровчення, культу та церковної організації Православ'я.
3. Віровчення та культ протестантських віросповідань.

1. Основи віровчення, культу та церковної організації Католицизму

Католицизм є найчисельнішою течією в християнстві, центром якої є папська держава Ватикан на території Риму. Вона нараховувала близько 1,3 мільярда віруючих, станом на 2018 р., у всьому світі. Католицизм найбільш поширений в Італії, Іспанії, Португалії, Франції, Польщі, Литві, США, Латинській і Центральній Америці.

Віровчення католицизму ґрунтується на Святому Письмі та переказі Отців церкви. Право тлумачити Біблію має лише Церква. До віровчення входять ухвали Соборів (21), повчання, настанови римських Пап. У наш час головною філософською доктриною католицизму є неотомізм, започаткований наприкінці XIX ст.

Структура Католицької Церкви. Ватикан є офіційною резиденцією Пап і Римської курії (уряду) з 1870 р. та має усі державні атрибути. Із часу II Ватиканського собору дорадчим органом є Синод, який володіє правом дорадчого голосу, до його складу входять вищі ієрархи ка-

толицької церкви, представники чернечих орденів та національних єпископських конференцій.

Ватикан займає територію 44 га та має ще близько двадцяти палаців у Римі. До нього належить широка мережа університетів, академій, коледжів та семінарій. Головою католицької церкви є Папа Римський, який обирається з'їздом (конклавом) кардиналів довічно більшістю голосів. Повний титул Папи Римського: «Єпископ Риму, Вікарій Христа, Наступник Князя апостолів, Верховний первосвященик Вселенської Церкви, Примас Італії, Архієпископ-Митрополит Римської Провінції, Суверен Ватиканської держави, Раб рабів Божих». Першим папою вважається апостол Петро, разом із апостолом Павлом вони були страчені в 67 р. за імператора Нерона під час переслідування християн. Апостолу Павлу відтяли голову, апостол Петро був розіп'ятий на хресті вниз головою. Католики визнають верховенство Папи Римського над усіма християнами та догмат папської непомильності, прийнятий на I Ватиканському соборі (1870 р.).

Зараз офіційний список Пап представлений 266 іменами, включаючи нинішнього Папу Франциска (1936 р.), у миру – Хорхе Маріо Берґольйо. Папа призначає кардиналів, патріархів, митрополитів та єпископів.

Уряд Ватикану має назву Святий Престол та складається із трьох трибуналів і дев'яти священних конгрегацій, дванадцяти папських рад і комісій, конгрегації очолюють префекти. Усі представники уряду зі смертю Папи повинні йти у відставку.

У Католицькій Церкві наявні такі ступені священства: диякон, пресвітер (священик), єпископ, кардинал, примат (Папа). До кліру можуть входити лише чоловіки, які повинні дотримуватись целібату (із XI ст.). Найвищі посади в Римській курії займають кардинали, вони представляють Католицьку церкву в окремих країнах, керують роботою конгрегацій та служб Ватикану, серед своєї спільноти обирають нового понтифіка. Вбрання кардиналів має червоний колір як символ готовності пролити кров за свою церкву. Із 1630 р. за кардиналами закріплено особливий титул – емінінцій (високопреосвященство). Упродовж століть абсолютну більшість серед кардиналів мали етнічні італійці, лише після Другої світової війни склад колегії кардиналів став інтернаціональним.

Первинною структурною одиницею є приход, який очолює настоятель, йому підпорядковуються помічники (вікарії). При проведенні богослужінь священикам мають право допомагати диякони.

Церковною адміністративною одиницею під керівництвом єпископа є дієцезія (епархія). Деякі дієцезії мають вищий статус архидієцезії. Кілька дієцезій можуть бути об'єднані в митрополію (архієпархії).

Особливу роль у католицькій церкві відіграють *чернечі ордени*. Чернечий рух почав формуватися близько V ст. Перший статут чернечої громади належить Бенедикту Нурсійському (480-512 рр.), який проголошував головною діяльністю ченців невпинну духовну роботу над собою, бідність та працю на благо громади. Перші чернечі ордени виникли в Італії та керувалися власним статутом, вони не залежали від католицької ієрархії до XI ст.

Найвпливовішими католицькими чернечими орденами є жебракуючі ордени (домініканці, бернардинці, францисканці, єзуїти, капуцини, босі кармеліти та інші). За статутом їм заборонено мати власне майно, усі отримані кошти йдуть до церковної скарбниці або витрачаються на благодійність. Головною метою їх діяльності є зміцнення церковного авторитету через місіонерство, проповіді, освіту.

Орден бенедиктинців (лат. *Ordo Sancti Benedicti*) створений у VI ст. є найстарішим чернечим орденом. Відповідно до статуту вони мали перебувати постійно у монастирі та працювати. Бенедиктинські монастирі у період середньовіччя були головними осередками культури та освіти у Західній Європі.

Орден домініканців (лат. *Ordo Praedicatorum*) заснований 1215 р. в Тулузі іспанським монахом Домініком де Гусманом під впливом настанов Августина Блаженного та затверджений Папою Римським у 1216 р. До членів ордену належали католицькі священики, монахи, монахині, миряни-помічники. Головна діяльність ордену спрямована на проповідування Євангелія та протидія єресі, із їх допомогою відбулась розбудова схоластичної європейської освіти. Домініканці були проповідниками, місіонерами, професорами університетів, інквізиторами. Емблемою ордену була собака з запаленим смолоскипом у зубах, а назва ордену перекладається з латини як «пес Господній». До ордену належали: Тома Аквінський, Томмазо Кампанелла та інші. В Україні домініканці присутні з 1233 р.

Орден Кармелітів заснований у 1155 р. хрестоносцями, які поселились на горі Кармель у Палестині. Із XVI ст. орден розділився на чоловічий та жіночий ордени босих кармелітів. Вони займалися місіонерством, благодійністю, освітою.

Орден Братів Менших Капуцинів (лат. *Ordo Fratrum Minorum Capucinorum*) заснований у 1525 р. Маттео Бассі в Урбіно та затверджений Папою Климентом I мав надзвичайно суворий статут. Одяг капуцинів складається з габіту коричневого кольору, мотузяного поясу з вузлом, як символу непорушності чернечих обітниць та сандалів на босу ногу. За кількістю ченців орден посідає четверте місце серед усіх чоловічих орденів у католицькій Церкві.

Орден Єзуїтів або «Товариство Ісуса» (лат. *Societas Iesu*) був створений у 1534 р. іспанським ченцем Ігнатієм Лойолою (1491-1556 рр.). На сьогодні він є найчисленнішим католицьким чернечим орденом, його діяльність спрямована на проповідування Євангелія, розвиток релігійної освіти та проведення наукових досліджень. Під керівництвом ордену знаходяться 177 католицьких університетів та 500 шкіл. В Україні діяльність єзуїтів розпочалась із середини XVI ст.

Загалом чернечі ордени мали великий вплив на здійснення місіонерської діяльності, їх чисельність на тепер близько 140. Діяльності католицизму властива активна участь у політичному та громадському житті.

На території України католики з'явилися з XIII ст. Київську дієцезію було засновано в 1321 р., Галицьку – 1375 р., Кам'янець-Подільську – 1375-1387 рр., Володимир-Волинську – 1427 р., Херсонську – 1847 р.

Догматика католицизму. Основою віровчення католицизму є Біблія та постанови 21 собору, 14 з них лише католицькими, праці «отців церкви» та Священний Переказ. Відповідно до рішення I Ватиканського собору 1870 р., Папа є непомильним у питаннях віри та моральності.

На Флорентійському соборі (1439 р.) католицькою церквою було змінено вчення про кінець світу (есхатологію) та введено догмат про чистилище. Чистилище визначено як тимчасове місце, де перебуває душа покійного після смерті, терплячи муки залежно від тяжкості гріхів та очищаючись. Про чистилище згадується у трактаті «Про град Божий» св. Августина, одного із отців церкви.

Зі вченням про чистилище пов'язана поява індульгенцій – церковних грамот, що засвідчують відпущення гріхів. Католицька церква, яка представляє Град Божий на землі має благодать, яку може використовувати за власним бажанням. Здійснення добрих справ, щедрі пожертви на користь церкви, здобуття заслуг перед нею, придбання індульгенцій допоможе отримати прощення певних гріхів та отримання благода-

ті. Практика індульгенцій була поширена у середні віки, ступінь гріхів та грошова ціна їх спокути визначалась у відповідній таблиці.

Культ Богородиці (Мадонни) має більш виражений характер у католицизмі. За рішенням Вселенського Собору в Ефесі (431 р.) Пресвята Діва Марія визнана Богородицею й Царицею Небес. Догмат про непорочне зачаття Богородиці був проголошений в 1854 р., а догмат про тілесне вознесення Богородиці на небо в 1959 р. Папою Павлом VI Пресвята Діва Марія проголошена Матір'ю церкви в 1964 р.

Інквізиція. Вперше про інквізицію згадують в 1215 р. Така церковна організація була призначена для виявлення, покарання та запобігання ересі. Єретиками вважали тих, хто відходив від католицької догматики і культу, а також будь-які відхилення від офіційного віровчення вважались ересю. Перші судові справи, що стосувались ересі вирішували єпископи, але вироки були надто м'які з погляду Папа Григорій IX, тому єпископи були позбавлені цього права в 1232 р. Керування інквізицією перейшло до монахів домініканців та францисканців. У 1252 р. папа Інокентій IV дозволив при допитах застосовувати тортури, також їх застосовували світські суди, яким передавали єретиків, котрі не відмовлялись від своїх переконань.

Виправдувальний вирок був рідкісним явищем, а заперечення своєї вини визнавалося упертістю і вело до страти. Найбільш поблажливим покаранням було примирення з церквою, при якому відбувалась конфіскація майна на користь церкви, позбавлення прав і тюремне ув'язнення. Інквізитор був недоторканною особою та міг накладати покарання на міста й округи, розглядати справи старших за церковним рангом і звітував лише перед Папою. Вирок інквізиції оголошувався перед зборами єпископів та на головній міській площі. Єретики піддавалися аутодафе (урочиста релігійна церемонія оголошення вироку) і видачі його світській владі для спалення на вогнищі. Сфера діяльності інквізиції зростала та охоплювала обмеження діяльності вільнодумців, астрологів, магів, чаклунів, франкмасонів. Представники інквізиції цензурували вистави, книги, картини, шкільну та університетську освіту. Загалом, у Європі інквізицією було страчено від 3 000 до 5 000 осіб, до відомих жертв інквізиції належать: Орден тамплієрів, Жанна Д'Арк, Джордано Бруно, Галілео Галілей. Остаточно інквізиція припинила свою діяльність у 1859 р.

Обрядові особливості католицизму. Богослужіння (меса) здійснюється латинською мовою, у супроводі органної музики, участь у ній

прихожани беруть сидячи та встають лише під час читання Євангелія. Для католицьких храмів характерним є готичний стиль, присутні скульптури святих та ікони. Вівтар (святе місце) відкритий поглядам прихожан на відміну від вівтаря в православному храмі. Католики хрестяться усіма п'ятьма пальцями з лівого плеча на праве. Культові дії мають відбуватися із дотриманням встановленого порядку ритуальних дій із повною точністю словесного визначення.

Оновлення католицизму. У ХХ ст. католицизм проголошує своє оновлення та перетворення на активну силу суспільства. Модернізації Католицької церкви була проголошена на II Ватиканському соборі (1962-1965 рр.) та отримала назву «аджорнаменто».

Політика аджорнаменто полягає у налагодженні діалогу між Католицькою церквою та іншими християнськими церквами, встановлення зв'язків з нехристиянськими конфесіями. Відповідно засуджувалась міжконфесійна ворожнеча, так з іудеїв було зняте обвинувачення в розп'ятті Ісуса Христа. У сфері догматики формувалась нова соціальна доктрина, демократизація церковного життя, пропагувалась публічність і відкритість у діяльності церкви, визнавався принцип свободи совісті та свободи віросповідання. Оновлення католицизму мало відповідати реаліям суспільства та згуртувати всіх католиків навколо глобальних проблем сучасності для їх вирішення.

Уніатство. Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ)

Українська Греко-Католицька Церква (уніатська) виникла в результаті Берестейського собору 1596 р. Утім, як зазначають історики, це була не перша спроба такого об'єднання. Частина єпископату та вірян Київської митрополії під головуванням Митрополита Київського, Галицького та всієї Русі Михайла Рогози (1589-1599 рр.) вийшов із канонічної підлеглості Константинопольському патріархату та визнав верховенство Папа Римського. Об'єднання з Римо-Католицькою церквою було проголошене на церковному соборі м. Берест, Річ Посполита.

Уніатство поділило Україну конфесійно, чим послабило її перед сусідами, проте, саме завдяки цьому вдалось зберегти самобутність українського східного обряду та українську мову в богослужіннях. Здійснювалась підготовка українського духовенства, організація діяльності українських навчальних закладів. Унія протидіяла полонізації та зро-

сійщенню. Впродовж 18-19 ст. уніатська церква стала традиційним віросповіданням населення Галичини та Закарпаття. Уніатська церква отримала нову назву «Греко-Католицька» за розпорядженням імператриці Марії Терези у 1774 р. у часи Австро-Угорської імперії.

Уніатська церква визнавала основні догмати католицизму та верховенство Папи Римського, але зберігала православну обрядовість і богослужіння рідною мовою, дозволявся шлюб для священнослужителів. Християнські свята відправлялися відповідно до православного календаря. Храмові споруди та внутрішній інтер'єр поєднували риси католицької і православної церков. Таку гнучкість католицизм проявив для того, щоб підпорядкувати православну церкву Ватикану.

Греко-Католицька церква протягом сторіч сприяла збереженню національної ідентичності українців, через мову, культуру, традиції, виховання української інтелігенції. УГКЦ була ліквідована у 1946 р. на Львівському соборі, скликаному спецслужбами СРСР, митрополит Йосип Сліпий був репресований, а їх храми та майно були передані в користування руській Православній Церкві. Відновила свою діяльність УГКЦ в Україні у 1989 р., офіційна реєстрація відбулась у 1991 р.

На даний час вірянами УГКЦ є понад 5,5 мільйонів людей у світі. Очолює католицьку церкву грецького обряду верховний архієпископ Києво-Галицький. З березня 2011 р. Главою Української греко-католицької церкви є архієпископ Святослав (Шевчук). Головним храмом є Патріарший собор Воскресіння Христового у Києві. З вересня 2023 року Українська греко-католицька церква переходить на новий стиль (новоюліанський календар).

В Україні на 2021 р. діючими були близько 3490 греко-католицьких парафій, понад 2800 священиків, 1055 ченців та черниць, 56 періодичних видань, 16 навчальних закладів, 105 монастирів. Основні чернечі ордени в Україні: василіани, студити, студитки, редемптори. Загалом діють 25 греко-католицьких епархій, найбільша їх кількість у Західній Україні, також є приходи в Канаді, США, Австралії, Аргентині та інших країнах.

2. Основи віровчення, культу та церковної організації Православ'я

Після розколу 1054 р. Православ'я існує як самостійна гілка християнства. Офіційна назва церкви: Православна Католична та Апостольська Церква. До числа її прихильників належать близько 220 млн. віруючих.

Структура Православної Церкви. Церква складається з помісних автокефальних церков, які перебувають між собою у євхаристійному спілкуванні, пов'язані спільністю віровчення, особливостями обрядової діяльності та канонів церковного життя.

Канонічні помісні церкви записані в *диптиху* православних церков. Диптих є переліком 16 православних автокефальних церков, а імена їх предстоятелів згадуються під час літургії у всіх православних церквах. Правом укладання диптиху володіє Православна Церква Константинополя. Перші дев'ять православних церков очолюються патріархами, усі інші архієпископами або митрополитами.

Згідно з диптихом, спочатку в переліку йдуть *давні патріархати* (Вселенський патріархат, Патріархат Александрії, Патріархат Антіохії, Патріархат Єрусалима), потім *нові патріархати* (Патріархат Грузії (486 р., 1990 р.), Патріархат Болгарії (870 р., 1945 р.), Патріархат росії (самопроголошена у 1448 р.), патріархат Сербії (1219 р., 1879 р.), Патріархат Румунії (1885 р.)) та *автокефальні церкви* (Церква Кіпру (478 р.), Церква Греції (1850 р.), Церква Польщі (1924 р.), Церква Албанії (1937 р.), Церква Чеських земель і Словаччини (1998 р.), Церква України (988 р., 2019 р.), Церква Північної Македонії (2022 р.)).

Усі автокефальні церкви вважаються рівноправними, незалежно від номера в диптиху, але цей номер визначає місце її предстоятеля при співслужінні з іншими першоієрархами біля вівтаря та місце його підпису в послідовності підписів. Константинопольський патріарх вважається всесвітнім і найсвятішим, йому надано право надавати автокефалії та приймати апеляції.

Автокефальні церкви поділяються на екзархати, єпархії, вікаріатства, благочиння, приходи. Первинним осередком православної церкви є приход (громада віруючих), об'єднання церковних приходів складає округ (благочиння), а округи поєднуються в єпархії.

Особливості православного віровчення та культу. Віровчення православ'я ґрунтується на Святому Письмі (Біблія) та Святому Переказі (рішення вселенських і помісних соборів IV-VIII ст., праці Отців церкви). Догматика викладена у Символі віри (IV ст.), який визнає триєдиність Бога, боговтілення, спокутну жертву Христа, потойбічне воздаяння. Духовенство вважається наділеним божественною благодаттю та виступає посередником між Богом і людьми, передаючи віруючим благодать через таїнства. Обов'язком православного віруючого є вірити у церкву, хрещення, воскресіння із мертвих, вічне життя. Духовенство у православ'ї поділяється на чорне (ченці) та біле (одружені парафіяльні священики). Православ'я має чоловічі та жіночі монастирі.

У православ'ї не визнаються ряд католицьких догматів: про філіокве, чистилище, непорочне зачаття діви Марії Анною, про непомильність Папи Римського та ін. Особлива роль відводиться культу святих, вшануванню ікон, церковним святам та постам.

Православне богослужіння (літургія) здійснюється за богослужбовими книгами «Служебник», «Типікон», «Требник», «Молитвослов» та ін.

Канонічне значення надається всім семи християнським таїнствам (хрещення, миропомазання, євхаристія, сповідь, шлюб, соборування, священство).

Богослужіння здійснюються у храмах, які мають бути розташовані з заходу на схід. Простір храму поділяють на притвор, сам храм та вівтар. Вівтар відгороджений від храму іконостасом, який має троє дверей. Особлива увага при оформленні храмів надається іконам. Під час богослужіння молитва здійснюється національною мовою та супроводжується хором співом і дзвоном. Хресне знамення чиниться трьома пальцями, складеними разом, із правого плеча на ліве.

Найпоширенішою обрядовою дією є молитва, у ній відбувається звернення віруючого до Бога за милістю, прохання про блага та недопущення зла. Молитва буває спільною, під час літургії та індивідуальною. Ще однією формою богослужбової діяльності є треби. Треби – це молитви та священнодійства, які виконують священнослужителі на прохання віруючих (молебні за здоров'я, панахиди за упокій).

Система богослужінь складається з добового, тижневого та річного кола. Річне коло християнських свят укладене на честь Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, архангелів, священних ікон. Свята поділяються на головні, великі та престольні.

Православні свята відправляють згідно церковного календаря. Утім, дев'ять автокефальних православних церков дотримується новоюліанського календаря, а сім інших – юліанського календаря. Православне церковне новоліття починається за традицією з 1 вересня й встановлює час для всіх річних обрядів.

Річний пасхальний цикл встановлюється кожного року щодо різної дати Пасхи та визначає час таких обрядів, як: Пасха, Великий піст, Страшний тиждень, Вознесіння і П'ятидесятниця. Головними вважають 12 свят: Благовіщення, Різдво Христове, Стрітіння Господнє, Хрещення Господнє, Преображення, Вхід Господній у Єрусалим, Вознесіння (40-й день після Пасхи), Різдво Богородиці, Трійця (50-й день після Пасхи), Введення до храму Богородиці, Успіння Богородиці, Воздвиження Хреста.

Різдво Пресвятої Богородиці є святом на честь народження Пречистої Діви Марії від старих батьків, святих Іоакима і Ганни, уперше воно згадується в V ст. Воздвиження Хреста Господнього відзначається у пам'ять про знайдення хреста на якому розіп'яли Ісуса Христа, святкується з IV ст. н. е.

Дискусії викликає питання часу святкування Різдва Христового. Тому зупинимось детальніше на розгляді цього питання із точки зору релігієзнавчого тлумачення.

В юдеїв традиція відзначати день народження була відсутня, тож за життя Ісуса і 300 р. після його смерті про це свято не згадувалось. У Біблії не говориться про точну дату народження Ісуса, у Євангеліях навіть не згадується місяць, у якому сталося народження. Лише є відомості про те, що у цей час пастухи «жили у полі й вартували вночі свої стада, а потім прийшли поклонитися Сину Божому». Оскільки у Палестині стада на випасі знаходились лише у теплі місяці, а саме з березня по листопад, то часом народження не могла бути зима. Окрім того, історики та богослови досі не можуть прийти до згоди з приводу року народження Христа. За різними підрахунками це може бути період між 4 р. до н.е. та 7 р. н.е. Науковці беруть до уваги, що цар Ірод, який наказав убити всіх немовлят, помер у 4 р. до н.е. А перепис населення Іудеї, для участі в якому Йосип та Марія вирушили до Віфлеєма, провадився кесарем Августиним приблизно в 7 р. н.е. Якщо ж брати до уваги дату розп'яття Ісуса, то відповідно до Євангеліє від Івана (19:14–16) Ісус помер 14 нісана під час свята Песаха навесні 33 р. н.е., а його проповідницьке життя тривало три з половиною роки. Відтак, деякі нау-

ковці припускають, що Ісус Христос народився у першій половині осені 2 р. до н.е.

Сумніву піддають дослідники й місто, в якому народився Ісус. Євангелісти Лука та Марк називають місцем народження Віфлеєм, що неподалік Єрусалима. А в Євангеліях від Івана та Матвія говориться не про Віфлеєм, а про місто Назарет. Дитинство Ісуса проходило в місті Назарет, а неподалік від нього, на півночі Ізраїлю розташований Віфлеєм Галілейський. Якщо пригадати розповідь про те, як вагітна Діва Марія їхала на віслюку до Віфлеєма, щоб взяти участь в обов'язковому переписі населення, то потрібно врахувати відстань, яку вона подолала. Так, від Назарета, де проживали Йосип і Марія до Віфлеєма Галілейського – 7 км, а від Назарета до Віфлеєма Юдейського, біля Єрусалима – 150 км. Тому здолати таку відстань жінці на 9-му місяці вагітності було би вкрай важко. Археологічні розкопки вказують, що місцем поклоніння для ранніх християн був Віфлеєм Галілейський, а церква Різдва Христового у Віфлеємі Єрусалимському була споруджена аж у IV ст.

Церква до IV ст. згадувала народження Спасителя одночасно з його Хрещенням. Це було єдине свято під назвою Богоявлення, яке святкували 6 січня. Лише згодом народження Христа як самостійне свято почали відзначати 25 грудня (з 353 р., за іншими джерелами із 525 р). Чому була обрана дата 25 грудня? У Римській імперії 25 грудня традиційно відзначали одне із найвеличніших свят – «День Непереможного Сонця» – день зимового сонцестояння. Коли в IV ст. християнська церква стала офіційною державною церквою, то для спрощення прийняття доктрини язичниками наклала на нього новий християнський зміст, святкування дня народження «Істинного Сонця» – Ісуса Христа. У дослідженнях митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка), у праці «Дохристиянські вірування українського народу» зазначено: «У римлян були веселі зимові Свята, т[ак] зв[ані] Сатурналії, що справлялися весь тиждень, від 17 по 23 грудня. Цього Свята готувалося жертвне поросся, робилася вчиста святкова трапеза, скрізь були гри та забави, давалися взаємно дарунки (...) Християнство заступило перше Свято народження сонця (Dies natalis solis) Святом Народження Христа». Слід додати, що до нашого часу день зимового сонцестояння змістився з 25 на 21–22 грудня.

Святкування Різдва 25 грудня було спільним для усіх християн та офіційно закріплене рішенням собору, і навіть після того, як пройшло розділення християнської церкви у 1054 р. східні та західні християни

продовжували святкувати Різдво 25 грудня. До кінця XVI ст. християни всього світу спільно святкували Різдво за юліанським календарем, який ввів в обіг Гай Юлій Цезар, але його відмінність із реальним часом складала у десять діб за кілька століть.

У XVI ст. папа Римський Григорій XIII запровадив новий, точний «григоріанський» календар, щоб наздогнати втрачений час, тому у 1582 р. після 4 жовтня настало відразу 15 жовтня. Тож, Різдво 25 грудня святкують римо-католики та 11 православних церков (Румунська, Болгарська, Польська православні церкви, Православна церква Чеських земель і Словаччини, Константинопольська, Александрійська, Антіохійська, Елладська, Албанська). Юліанським календарем продовжують користуватися російська, Грузинська, Сербська, Єрусалимська православні церкви та святкують 7 січня.

Найбільшим святом православної церкви є Великдень (Великодень, Пасха), головне свято богослужбового року, встановлене на честь Воскресіння Ісуса Христа, що символізує торжество життя над смертю та нагадує про спокутну місію Ісуса Христа. У деяких слов'янських мовах назва свята перекладається як Великаніч: «Velikonose» чеською, «Wielkanos» польською, а у деяких як Великий день: «Великден» болгарською, «Велигден» македонською.

У православ'ї запроваджено піст як особливий час, присвячений віруючою людиною Богові через молитву та читання священного писання. У ці дні прийнято утримуватися від вживання м'ясної та молочної їжі, уникати веселощів та розваг. В православному календарі пости займають близько 200 днів на рік. Одноденні пости введені у середу (спогад про Іудину зраду Христа) та п'ятницю (спогад про розп'яття Христа), у дні Усікновення голови Іоанна Хрестителя, Воздвиження хреста Господнього та інші. Великий піст є найбільш строгим та тривалим, він триває сім тижнів перед Великоднем. Різдвяний або Пилипівський піст триває 40 днів перед Різдвом Христовим, Петрів піст розпочинається через тиждень після Трійці, а Успенський піст за 14 днів перед святом Успіння.

Православне християнство в історії України. Християнство з'явилося на наших теренах задовго до хрещення Київської Русі. Його появу можна простежити з I ст., згадуючи про прихід Андрія Первозванного на Київські гори, просвітницьку діяльність Кирила та Мефодія у IX ст., Аскольдове хрещення 860 р., прийняття християнства княгиню Ольгою, поширення християнства у грецьких містах на півдні.

Утвердженню сильної держави відповідала християнська релігія, яка підтримувала ідею богоданності держави, законів та влади. Однією із головних переваг прийняття Володимиром християнства візантійського обряду, була підпорядкованість Константинопольської церкви державній владі. Утім поширення християнства зустрічало протидію язичництва. Християнство як релігія особи у своїх суспільних відносинах було незрозумілим язичникам, які орієнтувалися на природу та її значущість. Як результат виникає релігійний синкретизм, що призвів до утворення двовір'я, як поєднання християнства із дохристиянськими віруваннями даного народу. Слід згадати, що синтез язичницьких та християнських культурних елементів був характерним для всієї європейської культури. Наслідки поєднання релігійних уявлень ми можемо простежити у великій кількості релігійних свят та обрядів.

Запровадження християнства на теренах Київської Русі було зумовлене духовними запитами нового часу, необхідністю утвердження державної влади, її централізації та зміцнення міжнародного становища. Аргументами на користь обрання православ'я серед інших релігій можна вважати ряд причин, серед яких: принцип підлеглості церкви державній владі, наявність торгівельних зв'язків із Візантією, можливість використання слов'янської мови під час богослужіння. Обрання та прийняття православ'я як державної релігії сприяло витворенню правових основ, утвердження громадського ладу на основі розуміння добра та зла за євангелійським вченням. Відтак, «духовна революція» здійсненна ззовні змінила міжнародні відносини держави та ввела її в культурне поле європейських народів. Утім, таке рішення мало й негативні ознаки. Як релігія, що була прийнята в «готовому» вигляді, а не постала як результат поступового розвитку на національному ґрунті, світоглядно мала досить значну відмінність від існуючих релігійних уявлень, а її прийняття призвело до винищення багатої тисячолітньої дохристиянської культурної традиції.

Прийняття християнства в візантійському варіанті Київською Руссю відбулось у 988 р., коли у водах Дніпра візантійські священники примусово хрестили киян.

Київська митрополія (988-1240 рр.) існувала під опікою Вселенської патріархії Константинополя й Константинопольський патріарх призначав її митрополитів, переважно греків. У Києві на початку XI ст. було понад 100 церков. За Володимира Великого Кафедральним собором

стала церква Успіня Пресвятої Богородиці, Десятина церква, збудована в 996 р., а її першим настоятелем був єпископ Настас Корсунянин, за походженням – русин (українець), або грек. За князя Ярослава Мудрого збудовано новий кафедральний собор Святої Софії (1037 р.), на соборі єпископів у Києві в 1051 р. на митрополичу кафедру обрали київського священика Іларіона, першого митрополита русина.

Розширення кордонів Київської Русі відповідно збільшувало територію Київської митрополії. Відтак, у XIII ст. у підпорядкуванні Київської митрополії знаходились 15 єпархій: Чернігівська, Переяславська, Володимир-Волинська, Полоцька, Турівська, Смоленська, Новгородська, Перемишльська, Рязанська, Галицька, Ростовська, Білгородська, Володимирська на Клязьмі, Юріївська, Угровська (Холмська).

Зруйнування Києва у 1240 р. монголо-татарською навалою спричинило перенесення резиденції Київської митрополії на північні території, що суперечило канонічним правилам. За свідченням істориків, за погрому у Києві було знищено близько 600 церков та понад 20 монастирів.

На території Київської Русі утворились нові держави, які поділили між собою землі митрополита Київського. Таким чином, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Велике князівство московське, королівство Польща прагнули призначення своєї людини на митрополичу кафедру, або утворення своєї незалежної митрополії. У Константинополі вирішили поставити одного митрополита для всіх земель і обрали митрополита Петра з Волині. У 1325 р. митрополит Петро, який мав титул Київського, митрополичу кафедру переносить до Москви, де вирішив вірно служити інтересам московського князівства. У Галицько-Волинському князівстві виникає питання про створення власної митрополії – Галицької митрополії. У 1303 р. Константинополь благословляє на митрополичий престол грека Ніфона. Офіційно резиденцією Галицького митрополита був Галич, а згодом Львів. Галицька митрополія проіснувала лише до 1401 р., через постійні домагання Москви.

Велике князівство Литовське намагалось утворити власну митрополію і в 1355 р. патріархом було дано дозвіл на утворення митрополичої кафедри. У Великому князівстві Литовському митрополит мав титул Митрополита Київського та Литовського. Більшість населення князівства становили слов'яни і давньоруська мова та культура були панівними в князівстві. За твердженням Івана Огієнка, Українська Церква під Литвою не зазнавала утисків та набувала своєрідних ознак, що відрізняли її від Церкви московської.

На українських землях існувала Галицька митрополія та Литовсько-Руська митрополія з кафедрою в Києві. Відтак, в 1448 р. московська церква без згоди Вселенського патріарха самопроголосила свою митрополію незалежною від Константинопольської патріархії та від Києва. Проголошення автокефалії московської митрополії завершилось у 1589 р. висвятою митрополита Іова, який мав титул патріарха московського і всієї Русі. Самопроголошену автокефалію ніхто не визнає, тому невизнана церква 141 рік перебувала у розколі.

Київська митрополія з 1448 р. розриває церковні зв'язки з москвою та повертається під управління Константинопольського патріарха. У цей час активну діяльність здійснюють церковні братства (Львівське Успенське братство, Віленське Свято-Духівське, Луцьке чесно-хресне, Київське Богоявленське), які стали головними осередками українського православного церковного відродження. При братствах відкривали школи та друкарні. Так при Львівському Успенському братстві діяла друкарня Івана Федорова, де було видано «Апостола» (1574 р.), греко-слов'янську граматику «Адельфотес» (1591 р.). Устав школи Успенського братства став взірцем інших українських шкіл, утворених у Рогатині, Миколаєві, Перемишлі, Холмі, Володимирі, Луцьку, Дубні, Кам'янці та в інших містах. Активно друкувалась релігійна література на слов'янській мові: «Перисопницьке Євангеліє» 1556-1561 р., «Катехизис» 1563 р., «Грамматика» Мелентія Смотрицького 1619 р., виникає полемічна література. За митрополита Петра Могили (1663-1647 рр.) розквіт української православної церкви був найвищим, він зумів створити освічене національне духовенство. Договір 1654 р. у Переяславі призвели до швидкої втрати Київської митрополії своєї автономії.

У 1686 р. московський патріархат неканонічно приєднав до себе Київську митрополію, попередньо під тиском отримавши власну патріархію. Борис Годунов, обіцяючи захист від османів Константинопольському патріарху Єремії II, запрошує його до москви, а потім утримує в полоні, під таким тиском патріарх надає дозвіл москві на власну патріархію.

московський патріарх Іов у 1685 р. без згоди Константинополя висвячує на митрополита Київського єпископа Гедеона Святополка Четвертинського з метою підпорядкування Київської митрополії московській, яка відповідно до канонів не мала права втручатись у справи іншої церковної області. У 1686 р. із московського патріархату до Константинопольського патріарха Діонісія IV були направлені московські послы,

для погодження неканонічного від'єднання Київської митрополії від Константинополя. Політичні та релігійні обставини, а також підкуп Константинопольського патріарха Діонісія IV зумовив припинення української автокефалії та її денаціоналізацію.

Діонісій IV доручав патріархам московським висвячувати в сан новообраних митрополитів Київських, утім при їхньому підпорядкуванні Константинополю та поминанні своїм першоієрархом Вселенського патріарха, а не московського, що підтверджувало належність Київського патріархату до Вселенського патріархату. За таке рішення Діонісій отримав 200 золотих і «три сорока соболів», його власноручна розписка зберіглася. Умови документу, підписаного Діонісієм, московська церква не виконувала, натомість трактувала його текст як передачу Київської митрополії у підпорядкування московській.

Починаючи із ХХ ст. Константинопольський патріархат неодноразово виступав із критикою подій 1686 р. Вселенський патріарх Димитрій в листі від 1990 р. до московського патріарха зазначає, що Константинопольська Церква визнає російську Православну Церкву в межах 1589 р. та не визнає приєднання Київської митрополії, тому Константинополь продовжує вважати Україну своєю канонічною територією.

Вселенською Патріархією у вересні 2018 р. було оприлюднене дослідження історичних церковних документів, у яких стверджується, що Константинополь ніколи не віддавав Київську митрополію в канонічне підпорядкування російській Православній Церкві.

Священний Синод Вселенського патріархату, який відбувся в жовтні 2018 р. «Скасував зобов'язання Синодального листа 1686 р., виданого за обставин того часу, який надавав у порядку ікономії право Патріарху московському висвячувати Київського митрополита, обраного собором духовенства та вірян його єпархії, який мав згадувати Вселенського Патріарха як свого Першоієрарха за будь-яким богослужінням, проголошуючи та підтверджуючи свою канонічну залежність від Матері-Церкви Константинополя» [*Вселенський Патріархат, 11 жовтня 2018 року, Головний Секретаріат Святого і Священного Синоду*]. Також було оголошено, що Вселенський патріархат Константинополя не визнає анафему, накладену на українського гетьмана Івана Мазепу московським патріархатом.

В історії української релігії початку ХХ ст. маємо події, що дозволили вибороти створення власної автокефальної православної церкви (УАПЦ) на чолі із митрополитом Василем Липківським. У 1921 р. Всеук-

раїнський Православний Церковний Собор скасовує ганебні акти 1686 р. і проголошує самостійність української церкви, утверджує українську мову в богослужіннях. Зростає число автокефальних парафій на території України і в 1924 р. їх число досягає понад двох тисяч, вони об'єднували понад 3 млн. віруючих. У 1930 р. III Всеукраїнський церковний собор приймає рішення про саморозпуск УАПЦ. Сталінський терор до 1937 р. знищив майже усе вище духовенство церкви (27 єпископів, 1500 священників).

Процеси демократизації церковного життя активізувалися під час розпаду СРСР. Наприкінці 80-х рр. розпочалось відродження Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), легалізація діяльності Української Греко-католицької церкви. У 1990 р. архієрейський собор руської Православної Церкви надав статус автономії Українській Православній Церкві, яка мала залишатися під керівництвом московського Патріархату таким чином утворилась Українська Православна Церква московського Патріархату (УПЦ мП). Помісний собор Української Православної Церкви у Києві 1991 р. проголосив необхідність цілковитої канонічної незалежності та з проханням автокефалії звернувся до керівництва Московського патріархату, у автокефалії було відмовлено.

Відтак, частина християн УАПЦ та представники УПЦ московського Патріархату прийняли рішення про об'єднання в єдину Українську Православну Церкву Київського Патріархату (УПЦ КП). Патріархом Київським і всієї Руси-України УПЦ Київського Патріархату у 1993-1995 рр. був Володимир (Василь Романюк), а у 1995-2018 рр. цю посаду займав митрополит Київський Філарет (Михайло Денисенко).

УПЦ мП своїм предстоятелем обрали митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Віктор Сабодан), який отримав титул Митрополита Київського і всієї України у 1992–2014 рр. Кількість парафій УПЦ мП зросла з 5,5 тис. в 1991 р. до 10,763 в 2006 р., а кількість монастирів збільшилася з 32 у 1991 р. до 161 у 2006 р. Із 2014 р. Митрополитом Київським і всієї України УПЦ мП є Онуфрій (Орест Березовський), від грудня 2018 р. за рішенням Вселенського патріархату він є митрополитом у Києві і без титулу.

Надання томосу Православній церкві України. У грудні 2018 р. відбувся помісний об'єднавчий собор за участю ієрархів УПЦ КП УАПЦ та двох єпископів УПЦ мП результатом якого стало утворення Право-

славної церкви України, а її предстоятелем став митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Сергій Думенко).

Вселенський патріарх Варфоломій 5 січня 2019 р. підписав томос, яким надав незалежний статус Православній церкві України. Вручення томосу відбулось у резиденції Константинопольського патріарха в соборі св. Георгія Переможця 6 січня 2019 р. Таким чином відбулось відновлення євхаристичного спілкування православної церкви України із Константинопольською Православною Церквою.

Православна Церква України була занесена в Диптих. Україна стала повноправним суб'єктом міжнародних релігійно-церковних відносин офіційно розширивши коло свого літургійного спілкування. Відбулось визнання ПЦУ іншими православними церквами: Константинопольською (2019), Елладською (2019 р.), Александрійською (2019 р.), Кіпрською (2019 р.).

Надання Вселенським патріархом томосу викликало різку негативну реакцію московського патріархату, наслідком якого стала московсько-Константинопольська схизма (рішення про розрив євхаристійного спілкування з Константинопольською православною церквою). У процесі документального оформлення надання томосу українській церкві виявилось, що Вселенський патріарх ніколи не надавав томосу про автокефалію російській православній церкві.

ПЦУ станом на кінець 2019 р. складалась із 44 єпархій, які об'єднують близько семи тисяч парафій. Після надання томосу про автокефалію із січня 2019 р. до червня 2020 р. до ПЦУ від УПЦ мП перейшло близько 600 парафій і цей процес продовжується.

Підсумовуючи історичні обставини слід зазначити, що міжконфесійні та міжцерковні протистояння в Україні мали не лише релігійне, але й політичне підґрунтя. Це стосується особливо московського патріархату, який обстоює свою зверхність стосовно української церкви та щодо Вселенського патріархату.

Сьогодні чітко бачимо пряму суперечність між національним духовним відродженням України та грубим втручанням духовних осередків сусідньої держави у релігійне та політичне життя України. На тлі російсько-української війни діяльність УПЦ мП має яскраво виражену антиукраїнську позицію і перебуває у «єдності» із тими, хто благословив та ідеологічно виправдовує масові вбивства українців, із таким викликом повинна справитись українська держава.

В умовах війни росії проти України державна релігійна політика повинна чітко відстежувати канонічні, організаційні, фінансові зв'язки із державою-агресором для убезпечення від негативного впливу. Центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координує Кабінет Міністрів України є Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, створена у червні 2019 р.

3. Віровчення та культ протестантських віросповідань

Протестантизм об'єднує понад 200 самостійних течій із загальною кількістю близько 720 млн. віруючих. Протестантизм є основним віросповіданням у скандинавських державах, США, Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії, Канаді, Німеччині, Швейцарії. В Україні протестантських релігійних організацій налічується близько 11000. Протестантизм не має єдиного світового центру.

Поява третього відгалуження християнства пов'язана з розколом всередині католицизму під впливом реформаційного руху. Посередницьку роль між Богом та людиною, яку виконує церква, протестантизм заперечує, а єдиний шлях спасіння вбачає лише в особистій вірі. Джерелом християнського знання визнається лише Біблія та заперечується Священний переказ. Протестантизм пропагує демократизм церковного життя, спрощення церковних обрядів, відкидає чернецтво, поклоніння іконам, мощам, святим та залишає лише два християнські таїнства (хрещення та причастя).

Протестантизм поділяють:

- 1) ранній, утворений в XVI ст. (лютеранство, кальвінізм, англіканство);
- 2) пізній, утворений в XIX-XX ст. (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови, методисти, мормони, меноніти, квакери тощо).

Передумовами виникнення протестантизму можна вважати праці теологів XIV ст., професора Оксфордського університету Джона Вікліфа та професора Празького університету Яна Гуса, у яких формується ідея реформаційних змін церковного устрою, а поширення реформаційних процесів відповідало соціально-історичним умовам, що склалися в тогочасній Західній Європі. Загальна тривала криза феодалізму супроводжувалась кризою церкви та не відповідала становленню ранньо-капіталістичних відносин.

Лютеранство. Засновником течії вважають німецького реформатора Мартіна Лютера (1483-1546 рр.), колишнього монаха Августинського монастиря, професора богослов'я Віттенберзького університету. У 1517 р. Лютер прибиває на дверях церкви 95 тез, де критикує папство та католицьку церкву. Папа Римський відлучив М. Лютера та його послідовників від церкви, але Лютер публічно спалив буллу про своє відлучення, створив нову церкву та оголосив боротьбу німецької нації з католицизмом.

За вчення Лютера лише особиста віра в Бога веде до спасіння, а не формальні культові дії та церковні настанови. Таким чином відкидається посередництво церкви, духовенства та обрядів. Він проголошує вчення про всезагальне священство, рівність усіх віруючих перед Богом.

Біблія проголошується єдиним джерелом християнського віровчення, а можливість спасіння забезпечуються через накопичення заслуг перед Богом та церквою, особистою вірою. Тому Лютер відкидає особливий статус Папи Римського й католицької влади, вчення про чистилище, піддає критиці практику індульгенцій.

У лютеранстві пропагується культ простоти церкви, у культурі відсутні ікони, їх місце займають релігійні картини. Богослужіння супроводжуються органною музикою, співами, вшановується хрест та запалюються свічки, використовують богослужбове вбрання. Крім Біблії лютерани вшановують «Книгу Згоди», що включає великий та малий катехізиси Лютера. Заперечується католицька ієрархія, поклоніння мощам, праці отців церкви та рішення соборів. Серед таїнств визнають лише хрещення та причастя, усі інші таїнства вважаються створеними людьми. Кожному віруючому надається право тлумачити Святе Письмо, а богослужіння здійснюється національною мовою. Важливим здобутком лютеранства слід вважати утвердження думки про віросповідання національною мовою та необхідність перекладу Біблію національними мовами.

У сучасному світі налічується понад 77 мільйонів лютеран (на 2019 р.), понад 32 млн. з них живуть у Європі (ФРН, США, Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії).

Кальвінізм. Виникнення цієї течії пов'язане з ім'ям засновника, Жана Кальвіна (1509-1564 рр.). Швейцарський реформатор виклав основи нового вчення у книзі «Настанови в християнській віри», 1536 р. Головні принципи протестантизму (спасіння особистою вірою, загального священства віруючих, визнання лише Біблії) він доповнив догма-

том про абсолютне перевизначення долі. Згідно нього, Богом ще до створення світу, наперед визначено, хто буде спасеним, а хто ні. Тому людина ні вірою, ні своїми справами не в змозі нічого змінити в своїй долі. Існують лише ознаки за якими людина може здогадатися, чи обрана вона Богом для спасіння. Ознаками обраності є спроможність християнина реалізувати себе в професійній діяльності, заробити статки чесною працею, досягнути успіху. Висувається гасло: «Працювати – значить молитися».

Обрядовий елемент у кальвінізмі спрощений, таїнства хрещення та причастя витлумачують як символічні обряди, богослужіння складається із проповідей, колективного співу та молитов. Пошанування хреста та ікон відсутні. Кожна релігійна громада є незалежною, а пастор обирається членами громади. Головними святами визнають Пасху, Різдво, Трійцю, День реформації. Найбільші кальвініські громади є в Голландії, ФРН, США, Франції, ЦАР та Швейцарії.

Лютеранство та кальвінізм відіграли важливу роль у формуванні західного індустріального суспільства. Соціолог М. Вебер зазначав, що зміни спровоковані протестантською етикою, яка спрямовувала людину до сумлінного виконання своїх повсякденних обов'язків, пропагувала матеріальне збагачення, відповідали духу ранньокапіталістичної Європи та забезпечили її економічний розвиток.

Англіканство. Утворення цієї течії відбулось у Англії в XVI ст. та пов'язане із боротьбою короля Генріха VIII проти підпорядкування Папі Римському. У шлюбі з Катериною Арагонською король не мав нащадка чоловічої статі та мав намір одружитися із фавориткою Анною Болейн, але Папа Римський не дозволив розлучення й повторне одруження. Після відмови король Генріх звинуватив у державній зраді католицьке священство Англії. Король розірвав зв'язки з Ватиканом і проголосив себе главою нової церкви Англії, усе майно католицької церкви було конфісковане на користь Корони.

Офіційно церква оформилась у 1532-1534 рр. Богослужіння в англіканській церкві здійснювалося англійською мовою, також з'явився офіційний переклад Біблії англійською мовою. За правління королеви Єлизавети (1591 р.) затверджено «Символ віри» англіканської церкви (39 статей).

Англіканство як течія протестантизму поєднує вчення католицької церкви про особливу місію церкви з протестантським догматом про

спасіння особистою вірою. Збережено ієрархічний устрій (ієрархія, єпископат), урочистість богослужінь, визнаються лише два таїнства (хрещення та причастя). Священнослужителі можуть брати шлюб, до священства допущені жінки. Англiканство є державною релігією Англії. До англiканських деномінацій належить Церква Англії та Єпископальна церква (США). Прихильниками англiканства є близько 70 млн. людей.

Пізнюпротестантські течії. Подальший розвиток протестантизму зумовив його розкол на безліч різних релігійних осередків та сект, їх число продовжує збільшуватись і сьогодні. Лише деякі із них досягли рівня деномінації та церкви.

До течій пізнього протестантизму належать: менноніти, баптисти, квакери, методисти (XVI-XVIII ст.), адвентисти, свідки Єгови (XIX ст.), п'ятидесятники.

Баптизм (від грецьк. *baptizo* – занурювати, хрестити у воді) виник на основі пізнього пуританізму на початку XVII ст. у Голландії та Англії. Перша баптистська громада в США з'явилась у 1639 р. На основі протестантського принципу «спасіння особистою вірою», баптисти вірять у можливість безпосереднього спілкування віруючих з Богом, проповідники та пастори виконують функцію організаторів релігійного життя.

Баптисти проводять хрещення у дорослому віці, нагадуючи, що нема прикладів хрещення дітей в Новому Завіті, а лише дорослих. Тому хрещення означає не початок навернення у віру, а упевнення в ній. У баптизмі визнається символ віри, але заперечується роль церкви, культ святих, вшанування ікон, мощей, наявність чернецтва. Визнаються лише ті свята, які пов'язані із особою Ісуса Христа та додані особливі свята – «День жнив» та «День єдності». Баптисти пропагують у громаді відмову та лихослів'я, дотримання принципу взаємної допомоги. Богослужіння проводиться два рази на тиждень у молитовних будинках.

Баптизм поділився на ряд самостійних течій (баптистів-реформістів, баптистів сьомого дня, баптистів вільної волі, баптистів шести положень та ін.). Найбільша їх кількість у США, близько 37,5 млн. У світі на 2007 р. налічувалося близько 110 млн. баптистів. Баптистські організації діють у багатьох країнах Європи, Африки, Південної Америки, а також України. Головою Союзу євангельських християн-баптистів (ЄХБ) в Україні, «реєстрованої» течії, з 1990 по 2006 р. був Григорій Комендант; з 2006 по 2014 р. – В'ячеслав Нестерук. З 2014 р. на цю посаду обраний Валерій Антонюк.

Адвентисти (від лат. *adventus* – *пришестя*) є протестантською течією, що виникла у США в 1830-х рр. Засновник, баптиський проповідник, В. Міллер намагався передректи час другого пришестя Христа у 1843-1844 рр. Незважаючи на нездійснення пророцтва, головним догматом адвентизму є очікування такого пришестя. У 1863 р., як відгалуження адвентизму, оформився напрям адвентистів сьомого дня, засновницею якого була Хелен Вайт. Головні положення адвентизму: дотримання суботи, заперечення безсмертя душі, раю та пекла, десятина та «санітарна реформа» (заборона вживання м'яса «нечистих» тварин, алкоголь, каву тощо). Близько 35% адвентистів є вегетаріанами чи веганами.

Найбільшою течією адвентизму є Адвентисти сьомого дня (АСД). Адвентисти є прибічниками пацифізму, закликають до утримання від участі у війнах, служби у різних силових структурах. У світі на 2010 р. налічувалося близько 16,3 млн. прибічників церкви АСД, кількість прихильників в Україні близько 46 тис. АСД в Україні нараховує 976 релігійних громад .

Свідки Єгови – течія виникла на основі пізнього протестантизму наприкінці XIX ст. в США. Засновником є Чарльз Рассел, який у 1872 р. створив осередок дослідників Біблії. У 1884 р. він зареєстрував «Біблійне товариство Вартової башти, Біблії і Брошур».

Представники товариства вважають себе християнами, хоча протестантські, Католицька Греко-католицька та Православна церкви заперечують приналежність цієї організації до християнства.

Віровчення має апокаліптичну особливість, а всесвітня історія зображується як боротьба Бога Єгови із Сатаною за панування над світом. Знищення зла має прийти через Армагедон (всесвітня божественна війна у вогні якої згорить усе людство, крім єговістів) і встановиться царство Боже на землі. У своєму віровченні Свідків Єгови визнають лише єдиного Бога Єгову, а Христос є першим і головним свідком Єгови, але не Богом; заперечують Трійцю, безсмертя душі, рай і пекло тощо. Єговісти неодноразово призначали терміни Армагедону і продовжують призначати нові дати, незважаючи на нездійснення попередніх пророцтв.

Центром світового єговізму з вересня 2016 р. є місто Ворвік, на північ від Нью-Йорка та нараховує близько 8 млн. прихильників. Це велика міжнародна корпорація має чималий капітал, володіє друкарнями та випускає 165 мовами релігійну літературу.

П'ятидесятники. Течія походить від баптизму, її поява відбулась наприкінці XIX ст. в США. Назва походить від християнського свята п'ятидесятниці і знаменує сходження Святого Духу на апостолів у 50-й день після воскресіння Христа (Зелені свята, Трійця).

Вони визнають хрещення водою та хрещення святим духом, вірять у безпосереднє спілкування з Богом. Підчас євхаристії, яка може супроводжуватися проявами масового релігійного екстазу, прагнуть отримати дари Святого Духу (здатність говорити іншими мовами (глосолалія), здатність до пророцтва та цілительства).

Всесвітній п'ятидесятницький рух організаційно не є цілісним, а складається із багатьох деномінацій і груп церков. Найпершою і найбільшою п'ятидесятницькою деномінацією Америки залишається Церква Божа в Христі, прихильниками якої є близько 4 млн. віруючих. Із неї виділилась нова деномінація – Асамблея Божа, із 34,5 млн. віруючих.

Загалом у світі до п'ятдесятників зараховують себе близько 25-30 млн. людей.

Контрольні питання

1. *Вкажіть головні елементи християнського культу.*
2. *Головна моральна доктрина християнства.*
3. *Охарактеризуйте значення рішень Вселенських соборів для християнства.*
4. *Вкажіть особливості віровчення та культової практики протестантизму.*
5. *Особливості розвитку християнства в Україні. Яке значення має отримання томосу?*

ТЕМА 9. НОВІТНІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ

Лекція 9. НОВІТНІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ

1. Новітні релігійних рухи: характерні риси та класифікація.
2. Неохристиянські релігійні об'єднання.
3. Орієнталістські та синкретичні релігійні рухи, неоязичництво.
4. Сайєнтологічні та езотеричні релігійні рухи, Сатанізм.

1. Новітні релігійних рухи: характерні риси та класифікація

У останні десятиліття XIX ст. та у першій половині XX ст. активно виникали нові релігійні та релігійно-суспільні рухи, під впливом релігійних, суспільних, економічних та культурних змін. Такі рухи з'являлися на усіх континентах та не мають єдиних хронологічних меж. Періоди виникнення нових релігійних течій пов'язують із розчаруванням у цінностях суспільства, падінням популярності традиційних релігій, особистісними кризами. Розвиток науки усе більше підривав авторитет традиційних релігійних течій. Становлення науки, техніки, освіти створило якісно нове суспільство, яке потребувало змін, продукувало їх, у той же час, пристосовуючись до них. На такому фоні активних суспільних змін, традиційні релігійні напрями, які мають переважно догматичне віровчення та є консервативними суспільними одиницями, не змогли швидко пристосуватися до нової соціокультурної атмосфери.

Характерною особливістю новітніх релігійних рухів є синкретизм, як взаємне проникнення переважно чужих одна одній релігійних систем. Такий синкретизм слід розглядати на тлі мультикультурних змін, адже кожен релігійний рух пропонує самовизначену систему зв'язків, норм, цінностей та уявлень, перебуваючи у певних суспільних стосунках. У більшості випадків нові релігійні течії активно здійснюють місіонерську діяльність та мають значні фінансові можливості, у порівнянні із можливостями традиційної церкви.

Для позначення релігійних течій та релігійних груп, чиє віровчення та організаційні структури виникли у другій половині XIX – на початку XXI ст. використовують терміни – нові релігійні течії (НРТ), нові релігійні рухи (НРР), неорелігії, новітні релігійні рухи. Використання термінів «секта» та «культ» менш вживане, позаяк має негативну конотацію й забарвлення. Новітні релігійні рухи позначають релігійне або духовне об'єднання, яке не можна віднести до понять: церква, деномінація. Головними ознаками новітніх релігійних об'єднань англійський соціолог А. Баркер вважає наявність першого покоління віруючих, харизматичну владу, протиставлення себе суспільству та розрив із минулим. Такі об'єднання не можуть нескінченно залишатися незмінними, а мають пройти випробування для подальшого свого формування. Такі осередки починають набувати ознак релігії, коли засновники цих рухів помирають і до керівництва приходять інші люди, коли збільшується число прихильників руху і т. д. Традиційні релігії зберігаються протягом тривалого часу та мають укорінені традиції на певній території, на відміну від них, нетрадиційні релігійні утворення не є успадкованими історично певним етносом та не представлені у національній культурі.

Попри існуючі відмінності, усі нові релігійні рухи мають спільні загальні елементи. По-перше, уявлення про особливу роль лідера громади, якому відкрилась «справжня істина», по-друге, позначення попередньої епохи, як часу помилок, страждань, неправди, а теперішнього часу, як перехідного, у якому відбувається боротьба добра і зла, боротьба послідовників нової релігійної течії із противниками, по-третє, наявність уявлення про швидку перемогу «справжньої істини» та зміни у світі за яких, усі невіруючі не воскреснуть, або будуть знищені. Також потрібно враховувати соціально-психологічний тиск, який здійснюють лідери нових релігійних рухів на своїх прихильників. Нерідко вони виступають деструктивними за своєю сутністю.

Класифікація новітніх релігійних рухів:

1. Неохристиянські: Церква Богородиці; Церква Христа, що Воскрес; Новоапостольська церква, Діти Бога, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормони), Церква тіла Христа і та ін.
2. Орієнталістські: Трансцендентальна медитація, Міжнародне товариство свідомості Крішни, Сахаджа-йога, Рух Шрі Чінмоя, послідовники Шрі Сатї Саї Бабі, Рух Омо Раджніша та ін.
3. Неоязичницькі: Рідна Віра, Ладовіра, РУН віра, Собор рідної віри (Лицарі Сонячного ордену), шанувальники богині Берегині та ін.
4. Синкретичні: Біле братство, Аум Сінрикьо, Церква Об'єднання, Церква Останнього Заповіту, бахаїзм.
5. Сайєнтологічні: Діанетика, Наука Розуму, Вогненна квітка, Новий Акрополь, Християнська наука тощо.
6. Езотеричні: теософія, Братство Грааля, Агні-Йога, послідовники Гурджієва та ін.
7. Сатанізм.

2. Неохристиянські релігійні об'єднання

Для неохристиянства є характерним критика християнства та відхід від канонічних традицій християнства, інтерпретація Біблії відповідно до власного вчення, проголошення своєї організації істинною та єдино правильною, надання особливого релігійного значення лідеру. Л. Філіпович до числа неохристиянських зараховує організації: місія «Еммануїл», «Лівобережна церква Христа», «Церква скелі», «Нове життя», «Боже слово», «Хвала і поклоніння», Об'єднання Повного Євангелія, Укр. Християн. Євангел. Церква, «Відродження», «Нове покоління», Церква Живого Бога, Новоапостольська Церква, Церква Христа, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (Мормони), «Армія спасіння».

Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (ЦІХСОД), мормонська церква. Засновник, американець Джозеф Сміт (1805–1844 рр.), походив з багатодітної бідної родини, не мав освіти. За його словами, ангел Мормоній сповістив Сміта, що він є богообраним і йому відкриються

невідомі досі Писання на золотих пластинах, що були закопані у V ст. неподалік його будинку. За допомогою пророчих каменів він переклав тексти із «вдосконаленої єгипетської мови» та надиктував їх товаришу, бо мав проблеми із грамотністю. Золоті пластини після перекладу були «забрані для зберігання на небо». Книга Мормона вийшла у 1830 р. У ній Ісус після воскресіння відвідав Америку та залишив тут істинне вчення, тому США є землею Бога, а новоутворена церква – єдино істинна з-поміж усіх інших.

Особливості створеного нового культу: послідовники вірять у те, що Бог має тіло і люди можуть ставати божествами, вірять у настання кінця світу і друге пришествя Христа, після Страшного суду мормони стануть богами, введена полігамія та хрещення померлих, обов'язковою є сплата десятини. Для осередку перших мормонів було укладено жорсткий набір правил, які стосувались їжі (не можна пити каву та чай), одягу (носіння спеціальної спідньої білизни із певними символами для захисту від сатани), розпорядку дня, одруження тощо. Джозеф Сміт у своїй релігії запровадив полігамію як релігійний обов'язок, а також сувору заборону абортів, завдяки чому община мормонів неухильно збільшувалась. Сучасні мормони офіційно заперечують традицію полігамії, пояснюючи, що такий звичай був характерний для початку створення общини, а з 1890 р. полігамію скасовано, утім це не зовсім відповідає дійсності.

Зібрання мормонів проходять у молитовних будинках. Існують мормонські храми (50 у світі), але не всі гідні бути у них. Професійне священство відсутнє, усі чоловіки від 12 років можуть бути проповідниками, але до 70-х рр. вони не надавали священства чорношкірим. Обов'язковим є проведення місіонерської роботи із залучення нових віруючих. На сьогодні цей релігійний рух відноситься до тих, які зростають найшвидше у світі.

Мормони прагнуть поширити свій вплив та активно займаються місіонерською діяльністю. Кожен може стати мормоном, але для цього потрібно пройти процедуру посвячення з обов'язковою реєстрацією, присвоєнням номерного коду, внесення у світову базу. Центральний офіс організації знаходиться у м. Солт-Лейк-Сіті, штат Юта, США. В Україні прихильниками мормонізму є близько 11 тис. людей. Головний храм знаходиться у м. Києві (2010 р.).

Духовний центр «Відродження». Заснована В. Мунтяном у 1997 р. українська сектантська організація, яка відносить себе до харизматич-

ного руху та налічує 320 філій в Україні, росії та білорусі. В. Мунтян закінчив Дніпропетровський біблійний коледжу ХВЄП, але був відлучений від п'ятдесятницької церкви за релігійну єресь, був засуджений за крадіжку та шахрайство і відбув покарання три роки у спецколонії. Він заснував свою організацію у 1997 р. на Дніпропетровщині. В Україні організація частково заборонена, зокрема у Львові. У 2011 р. відкрив релігійний центр у Києві, має власний телеканал «Відродження». Очільник організації називає себе апостолом, проводить обряди вигнання диявола, лікуванням раку і ДЦП за допомогою музики, молитов, танців тощо. Секта Духовний центр «Відродження» проводить масові акції та молебні, на яких маніпулює свідомістю громадян із застосуванням методів нейролінгвістичного програмування, обов'язковим є фінансові пожертви. Відповідно до публічної інформації масові «служіння» у Києві відвідали у 2006 р. – 5 тис. людей, у 2013 р. – близько 300 тис.

3. Орієнталістські та синкретичні релігійні рухи, неоязичництво

Для релігійних напрямів орієнталіського типу є характерним синтез релігійних та містичних вчень сходу. До релігій орієнталіського спрямування належать неоіндуїзм та необуддизм (Дзен-буддизм, Нітірен, АУМ Сінрікьо).

Міжнародне товариство свідомості Крішни. Релігійна організація, заснована Бгактіведанта Свами Прабхупадою, який прибув у Нью-Йорк у 1966 р. для проповідування вчення вішнуїзму, що є напрямом індуїзму. Вчення ґрунтується на книзі «Бхакавад-гіта».

Основою релігійної догматики є віра у Крішну та віддане служіння йому. У основу релігійної практики є вивчення священних писань індуїзму, спів ведичних гімнів, мантр (головну мантру вимовляють 1728 разів). Послідовники руху відмовляються від суспільних обов'язків та світського життя, релігійному осередку вони повинні віддати половину свого прибутку. Пропагується дотримання головних принципів: вегетаріанський спосіб життя, невживання одурманливих засобів (наркотики, кава, алкоголь, чай, тютюн, неучасть у іграх та забавах), чистота духовного життя. У США налічується близько 100 тисяч кришнаїтів. Перші

громади кришнаїтів діяли в Україні з 1989 р., а в 1993 р. створений центр громад свідомості Крішни. Станом на 2001 р. в Україні існувало 42 крішнаїтські громади.

Трансцендентальна медитація. Засновником течії є Махаріші Махеш Йогі (1918-2008). Навчався у Аллахабадському університеті Індії за спеціальністю «фізика». Захопившись духовними пошуками за дванадцять років став найближчим учнем Гуру Діва. Після двох років самотності у горах Гімалаїв, став проповідувати власну техніку медитації.

Основна ідея Махаріші полягає в тому, що кожній людині властиві прагнення до досконалості, усвідомлення сутності речей та чистої свідомості, і таку можливість людина отримує через методику медитації, яка включає інтелектуальне, емоційне, психічне, психофізіологічне, механічне вдосконалення. Зазвичай, людина не може досягнути буття, тому, що направляє свої зусилля на досягнення дійсності через органи відчуття, а потрібно проникнути всередину самого себе, усередину своєї свідомості. Людина має три головні стани свідомості: пильнування, сон зі сновидінням і сон без сновидінь. Четвертий стан можливий коли людина відокремлює данні органів відчуття та заглиблюється у свою свідомість, пізнає своє внутрішнє «Я», досягає чистої свідомості. Із 1959 р. Махаріші поширює своє вчення у США та Західній Європі, засновує міжнародне товариство медитації, університет. Використавши бурхливе захоплення східними вченнями у Америці та Європі у 70-х рр. XX ст. Махаріші розробляє детальний план поширення методу трансцендентальної медитації. У 1976 р. він створив Всесвітній уряд епохи просвітлення до якого належали десять міністерств та 140 резиденцій у країнах світу. Очолювати таку організацію було довірено найвищому духовному керівнику. Із середини 80-х рр. до нашого часу інтерес до напряму постійно знижувався.

Синкретичні релігійні рухи поєднують у собі положення різних релігійних рухів, переважно християнства та східних релігій, містичних й езотеричних систем. Появу таких рухів пов'язують із періодом постмодернізму, для якого характерний плюралізм, еkleктизм, панування масової культури. До таких рухів зараховують: «Віра Бахаї», «Велике Біле братство», «Церква уніфікації», «Церква єднання».

Церква уніфікації (Церква об'єднання, муністи). Засновником руху є Сан Мін Мун (1920-2012) із конфуціанської родини, що проживала у Кореї. У 1930 р. сім'я прийняла християнство та приєдналась до церкви

кальвіністського напрямку. Мун стверджує, що у великодню неділю 1936 р. Христос сповістив його про те, що розпочату місію Царства Божого на Землі, довірено завершити йому.

Центральною ідеєю вчення є трактування гріхопадіння Адама і Єви, яке відбулося у двох вимірах: духовному і фізичному. Гріх полягає не в тому, що вони з'їли якийсь плід, а що вступили в статеві стосунки з ангелом (Люцифером). Як наслідок, відбулось розмноження людей не від Бога, а від зла. Через розп'яття Христа досягається лише духовний порятунок, а очищення крові від першородного гріха довірено здійснити йому. Для цього він має створити ідеальну сім'ю, щоб через неї оновити світ. Мун уклав шлюб з жінкою, яку проголосив досконалою у 1980 р., від цього шлюбу мають народитися безгрішні нащадки. Мун оголосив себе месією, тому причастя «особливим вином», до складу якого входить кров Муна, зможе звільнити людину від сатанинського начала. На молитовних зборах члени церкви читають Біблію, тексти Муна. Мун відомий організацією масових весільних церемоній, стверджуючи, що сумісність подружніх пар може визначити лише він, до прикладу, у Нью-Йорку 1982 р. було організоване масове вінчання 2075 пар, деякі молодята вперше бачили один одного.

Церква була заснована 1954 р. у Південній Кореї, у 1971 р. осередок Церкви об'єднання переїхав до США. Мун керував численними корпораціями із харчової та хімічної промисловості в усьому світі, заснував газету «Вашингтон Таймс». Церкві Муна належить мережа видавництв, Теологічна семінарія м. Беррітаун, США тощо. Кількість прихильників релігійного руху орієнтовно складає 500 тис. людей, громади моністів зареєстровані у 150 країнах світу.

Неоязичницькі релігійні рухи сформувались із ідеї відродження дохристиянських вірувань українців. На основі давньоукраїнських культів, міфології, езотеричних вчень та духовних пошуків окремих осіб. Українські неоязичники поділяються на тих, хто дотримується політеїзму, пантеїзму та монотеїзму. Українське язичництво протиставляє себе християнству, як насильно насадженій релігії, закликаючи поклонятися національним богам, але чужим. Повернення до власних духовних витоків пов'язують із шануванням давніх традиції, культу предків та природи. Характерним є слабка місіонерська діяльність, тому осередки сформовані не у всіх регіонах. Серед представників переважають ті, які сприймають релігію як культурну спадщину.

Рідна українська національна віра (РУН віра). Заснована Левом Силенком (1921-2008 рр.), українцем, що емігрував в США. Його вважають учителем і пророком. Основи вчення викладені у книзі «Мага Віри» (1979 р.). Прийняття християнства насильно, ослабило духовні сили українців та держави, відтак, потрібно повернутися до українського духовного єства. Укладена монотеїстично система, визначає творцем усього світу – Даждьбога, який є вічною енергією свідомого та несвідомого буття, без матеріального втілення. Сформована обрядовість (вінчання, освячення дитини, поховання), укладені молитви та свята.

Громади РУНвіри є в містах Канади, США, Австралії, Англії, Німеччини, Нової Зеландії. Основна храмова споруда (собор Святої Матері України) знаходиться у Спрінг-Глені, поблизу Нью-Йорка. У світі понад 300 громад РУН віри. В Україні осередок РУН віри був зареєстрований у 1991 р., у 2000 р. їх кількість досягає близько 50.

Рідна Віра. Течія українського неоязичництва, заснована професором Володимиром Шаяном (1908-1974 рр.). Український етнофілософ, один з перших дослідників «Велесової Книги», пропагував повернення до віри предків. У 1943 р. він створює нелегальну релігійно-політичну організацію «Орден Бога Сонця» для боротьби за визволення України від Німеччини та росії. Воював у лавах УПА, у 1944 р. емігрував на Захід. Був організатором Європейської президії Української вільної академії наук (УВАН) та Вільного університету. У еміграції був створений загін із дванадцяти лицарів «Ордену Бога Сонця», що пройшли вишкіл і склали присягу. Серед посвячених лицарів був Л. Силенко, який отримав ім'я Орлигора. Для відродження української нації необхідне відродження її власної віри, стверджує В. Шаян. У головній релігійній книзі «Віра предків наших» пропагує повернення до давніх традицій української духовності, відродження язичницьких обрядів і пісень. Громада рідновірів діє у Гамільтоні (Канада) при Святині Даждьбожій. Громади рідновірів в Україні є в Чернігові, Миколаєві, Києві, Львові, Одесі.

Об'єднання Рідновірів України зареєстроване 1993 р. очолює Верховна волхвиня України-Русі Зореслава (Галина Лозко). До складу об'єднання входить 31 громада та 9 представництв у регіонах України (станом на 2011 р.).

4. Сайєнтологічні та езотеричні релігійні рухи. Сатанізм

Сайєнтологічні релігійні рухи є формами нетрадиційної релігійності де прагнуть поєднати науку й релігію. Заснування пов'язане із американським письменником-фантастом Л. Роном Хаббардом. Саєнтологічне вчення поєднує елементи філософії, духовного вдосконалення, окультизму, управління, етики, освіти, детоксикації тощо. Найбільш відомими є Церква Саєнтології та Вільна Зона. Вплив саєнтологічного вчення оцінюють переважно як деструктивний щодо людської особистості.

Церква Сайєнтології заснована Л. Роном Хаббардом (1912-1986 рр.). Головні уявлення вчення викладені в книзі «Діанетика – сучасна наука душевного здоров'я» (1950). Л. Хаббард намагався розробити науку про душевне здоров'я через позбавлення від комплексів, але через критику науковців переформатовав її в релігійну теорію. Свою Церкву наукології зареєстрував у 1954 р. у США. Вчення Л. Хаббарда поєднує новітній буддизму, фантастику, науково-технічну досягнення, психоаналіз, обов'язкове підпорядкування. Філософ Е. Фромм критикує вчення Л. Хаббарда за «суміш спрощених істин, напівправд і явного абсурду». Течія визнана небезпечною у Греції, Франції, Бельгії та Австрії, У Німеччині щодо неї застосовуються обмеження. Кількість послідовників церкви Саєнтології в Україні близько 50 тис.

Християнська наука. Засновницею руху була Мері Бейкер (1821-1910 рр.), яка поклала в його основу систему психічного зцілення цілителя і гіпнотизера Фінеаса Куїмбі (1802-1866 рр.). М. Бейкер вважалась наступницею Христа, а її книги «Наука і здоров'я», «Ключ до Письма» є істинним тлумаченням Святого Письма. Вчення М. Бейкер трактує Бога як триєдине поєднання життя, істини, любові, а гріх, як психічну аномалію, ілюзію. Хвороби, тілесні та духовні, також є ілюзією, їх подолання можливе через глибоку віру в Бога, молитву, позитивне мислення і зміну ставлення людини до хвороби. Результатами таких духовних зцілень у деяких випадках були смерті через відмову від медичного лікування.

Головний осередок руху знаходиться в Бостоні (США). До 1972 р. кількість церков була більше 3 тис., далі кількість прихильників зменшилась. Головними пропагандистами вчення обирають лікарів, учителів, які організують недільні читання та проводять сеанси духовного лікування. Після смерті Мері Бейкер організацію очолює Рада директорів та президент, з 2004 р. керівництво здійснює Мері Траммелл.

Езотеричні релігійні рухи характеризуються уявленнями про існування надприродного світу та застосування магічних дій для спілкування із ним й виконання своїх бажань. До них можна віднести: Теософію, Агні Йогу. Новий Акрополь.

Теософія. Засновниця руху – Олена Блаватська (1831-1891 рр.), яка у 1875 р. у Нью-Йорку організувала Теософське товариство. Це релігійно-філософське вчення, в якому шляхом безпосередніх контактів із надприродними силами проголошується можливість містичного та інтуїтивного пізнання Бога.

Теософія через об'єднання індійського містицизму, буддизму, ламаїзму, кабали, спіритуалізм, єгипетську та грецьку міфологію формує уявлення про Єдиний Логос, теософську космогонія. Людина є духовною сутністю космічного походження, життя та смерть якої підпорядковане Дхармі та кармі, а сама вона є поєднанням кількох смертних (фізичне, астральне, ментальне) і безсмертних тіл (атмічне, буддичне, манос).

Теософського товариство зареєстроване в Сент-Луїсі в 1880 р. згідно із статутом повинно заохочувати вивчення релігій, філософії і наук, сприяти всесвітньому братерству незалежно від раси, віри, статі, касты тощо, досліджувати непояснені закони природи і приховані сили людини. Девізом товариства обрано вислів: «Немає релігії вище істини». Із 1882 р. головний офіс товариства знаходиться в Адьярі, Індія. Президентом Товариства з 2014 р. є Тім Бойд. В Україні налічують близько 120 членів у 7 містах України (2021 р.).

Новий Акрополь. Засновники – аргентинський професор філософії Хорхе Амель Ливрага (1930–1991 рр.). Організація була зареєстрована в Бельгії в 1981 р. та позиціонує себе як філософська школа за взірцем давньогрецьких шкіл. Займається просвітою, місіонерською та культурною діяльністю. Вчення нового акрополю поєднує давньогрецьку філософію, теософію О. Блаватської, інтегральний раціоналізм, алхімію, астрологію. Вище ніж будь яка релігія стоїть спільна, загальна філософська традиція, яка повинна спонукати людину до духовного пробудження, а існуючі релігії, зокрема християнство та неохристиянство розуміють проявом духовного занепаду. Людство має підготуватися до приходу «ери Водолія», має спрямовувати свої зусилля до формування нової людини, нової моделі суспільства (тоталітарного, аристократичного), у якому буде панувати філософське ядро.

Організація має сувору внутрішню ієрархію, головний осередок фінансується за рахунок внесків національних організацій, які у свою чергу існують із внесків та пожертв. У Європі щодо їх діяльності фігурують звинувачення у сектантстві, «ліберальному язичництві» тощо. До організації входять близько 30 тис. прихильників із 54 країн. В Україні організація з'явилась у 1991 р.

Сатанізм. Демоністичні культури мають досить давню історію, їх діяльність фіксується ще у добу середньовіччя. На початку свого формування культури протиставляли себе християнству, тому культову діяльність організовували як протилежну до традиційно християнської (чорні свічки, чорні меси, перевернуті розп'яття, жертвопринесення). Із ХХ ст. формуються різновиди сучасного сатанізму у містичних організаціях як «Церква Сатани», «Срібна зірка», «Школа вивчення світла», «Монастир семи променів», «Церква останнього суду», «Південний Хрест», «Чорний ангел» тощо.

Церква Сатани. Перша офіційна організація зареєстрована у Сан-Франциско (США), у 1966 р. Антоном Ла Веєм, який назвав себе верховним жерцем церкви. Ідеологія викладена у роботах: «Сатанинські ритуали», «Сатанинську біблію», «Досконала відьма». Сучасні сатаністи розуміють Бога як людську вигадку, а сатану, як символ любові до всього земного. Пропагують культ сили, егоїзм, безвідповідальність особи перед суспільством, власною совістю, закликають до насолоди, жорстокості, заперечення моральних і релігійних норм. Шанують Сатану, святкують переддень дня Усіх Святих, Вальпургієва ніч тощо. Після смерті засновника, головним жерцем церкви стає Пітер Гілмор. Офіс розміщений у Нью-Йорку. Відомо про декілька тисяч послідовників цього руху, але їх точну кількість не афішують.

Загалом, нові релігійні рухи висувають інакше розуміння дійсності, соціальних питань та їх вирішення, пропонують гнучке та змінюване вчення, пристосовуючи його до потреб людей які шукають душевного спокою.

В Україні процес поширення неорелігій проходить із різною інтенсивністю та може супроводжуватись міжконфесійними конфліктами. Відтак, основою державної політики повинна бути законодавча і нормативно-правова база, кваліфікована правова та релігієзнавча експертизи як при реєстрації, так і під час їхньої діяльності.

Контрольні питання

1. *Вкажіть причини і тенденції поширення нових релігійних течій.*
2. *Які нові релігійні течії діють у сучасній Україні?*
3. *Особливості регулювання міжконфесійних відносин в Україні.*
4. *Чому деякі нові релігійні течії застосовують методи маніпулювання свідомістю та жорсткого контролю над своїми прихильниками?*
5. *Якими є особливості езотеричних релігійних рухів?*
6. *Особливості розповсюдження саєнтологічних релігійних рухів.*

ТЕМА 10. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Лекція 10. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

1. Церква і державно-правове регулювання соціальних відносин.
2. Церковно-владні повноваження в історичній ретроспективі.
3. Церква і держава в суверенній Україні.
4. Свобода совісті та її правовий зміст.

1. Церква і державно-правове регулювання соціальних відносин

Суспільство – це результат взаємодії людей та сукупність різноманітних соціальних відносин. Формою організації суспільних відносин та інтересів усіх членів суспільства є держава.

Між церквою та державою як соціальними інститутами завжди існували різні взаємовідносини, що регламентувалися спеціальними конституційно-правовими нормами.

Відповідно до релігієзнавчої теорії виділяють такі види правового статусу церкви в системі демократичних і антидемократичних державно-правових відносин:

1. Держави з офіційно узаконеною та фактично панівною церквою або державною церквою. Їх ще називають теократичними і характеризується тим, що церква є складовою державного апарату та їй як органіві держави надано певні повноваження державно-владного характе-

ру. Політичний союз між державою та церквою надав останній узаконене право брати участь в політичному житті країни (представництво духовенства в державних органах, політичні церковні союзи), встановлювати такі релігійні церемонії як коронація монархів, присяга, релігійна клятва та інше. Даний союз базується на спільних економічних інтересах (церква на основі закону отримує від держави землю у власність, субсидії з капіталовкладень, звільнення від податків). У царині освіти та виховання встановлюється беззаперечне монопольне право церкви.

2. Держави з конституційно визнаною традиційною релігією (конфесією) в суспільстві, яка посідає пріоритетне становище серед інших віросповідань. Найчастіше цей вид правового статусу церкви в суспільстві обумовлюється тим, що офіційно визнана традиційна релігія історично пов'язана із формуванням національної держави та має вплив на більшу частину населення. Даний вид характеризується тим, що лише одну конфесію залучено до освітянської діяльності, до вирішення соціально-політичних питань. Офіційна церква виконує монопольну інтегративну соціальну функцію та функцію соціального контролю.

3. Держави з конституційно узаконеним відокремленням церкви від держави та школи від церкви. Правовий режим відокремлення церкви від держави передбачає наступне: церква не втручається в суверенне право держави; церква не виконує жодних державних функцій (охорони прав і свободи громадян, захисту правопорядку, оборони країни); невтручання держави у справи церкви, тобто церковне самоуправління; відсутність контролю та примусу з боку церкви щодо громадян держави.

Невід'ємним елементом суспільного управління, як одного із засобів орієнтації поведінки соціальної групи чи особи є соціальні норми яким властиві три основні засоби регулювання: дозвіл, заборона та зобов'язання. Соціальні норми різняться між собою за видами норм: моральні, політичні, релігійні, правові, естетичні, традиції та звичаї.

На формування релігійних норм зазвичай впливають конфесійні утворення, що виробляють та здійснюють контроль над їх дотриманням. Виділяють такі ознаки релігійних норм як виду соціальних норм:

- релігійним нормам властиві основні засоби регулювання, такі як дозвіл, заборона та зобов'язання. Будь-яка релігія в конкретних ситуаціях наказує здійснювати ті чи інші дії (хрещення новонароджених, молитву), утримування від певних дій (від шлюбу з особою іншого віросповідання, від вживання окремих продуктів);

- релігійна норма виступає як зразок поведінки віруючих за певних обставин, що особливо помітно в ісламі, де норми є зразком поведінки всіх мусульман, є складовою способу їхнього життя;
- релігійні норми, на відміну від інших, зазвичай мають авторитарний характер і формулюються як веління;
- релігійні норми є невід'ємними від віри в надприродне, тобто вони захищені посиланнями на священні джерела, надприродну сутність;
- релігійні норми, на відміну від інших, викладені у святих книгах, у постановках зборів віруючих та рішеннях церковних закладів, у зведеннях церковного канонічного права, у статутах конфесійних організацій.

Кожна церква чи конфесія має певну систему норм, правил, вказівок, настанов, які регулюють відносини між віруючими.

2. Церковно-владні повноваження в історичній ретроспективі

Із виникненням держави релігія почала виконувати таку соціальну функцію, як захист соціально-політичного ладу засобами сакралізації державно-правових інститутів. Так, християнство від імені Бога вимагало від свої послідовників підкорятися всякій владі «не тільки ради страху кари, але й ради сумління», «бо вони служителі Божі...» (Рим., 13: 2-7), молитися «за царів та всіх, хто при владі» (1 Тим., 2:1 – 2).

Не залишалася байдужою до долі релігії та її установ і держава, яка надавала цілковиту підтримку конфесії, що не знаходилася в опозиції до існуючої влади. Отже, поступово склалися особливі взаємовідносини між церквою та державою, що призвело до церковного панування в суспільстві. Варто відзначити, що церковне панування в історії складалося по-різному, наприклад, ставши землевласником у державі, церква вступала в господарські та цивільні правовідносини, впливала на формування законодавства про власність на землю. Правовим засобом встановлювався особливий податок (десятина) на користь церкви з доходу громадян, церква звільнялася від майнових обов'язків перед державою та ін.

Церковне панування в державі обумовлювало створення церковного права – сукупність релігійних та юридичних норм, що регулюють

структуру та діяльність церкви, а також правила про права та обов'язки духовенства. Церковне право регулювало шлюбно-сімейні відносини – шлюб, розлучення, окремі цивільні відносини. Особливо помітною ознакою церковного панування був церковний суд, як релігійно-правовий інститут і система судово-слідчих установ у церкві, що мав право розглядати справи служителів культів, справи про перелюбство, виготовлення отрути, двошлюбність, богоборство та ін., так як закон забороняв світським судам розглядати справи, підсудні церковним установам.

Після введення християнства в Київській Русі церква не обмежувалася канонічною діяльністю, а перейняла певні функції державно-правових закладів. В Київській державі християнській церкві належали три великі кола підсудних справ, що визначалися державою. До них належали:

- судова влада над усім християнським населенням (справи про двошлюбність, про розлучення, гвалтування), за винятком справ, що належали до князівського суду;
- судова влада над певними групами населення (церковні люди) незалежно від території їхнього проживання;
- судова влада над населенням, яке працювало на землях, що були власністю церкви (справи, пов'язані з власністю на землю).

В історії державно-церковних відносин, поширення ідей свободи релігії, релігійної терпимості, свободи совісті на теренах України можна виділити (за А. Чернієм) **п'ять періодів:**

➤ **Києво-руський** (княжий) – тривав майже п'ять століть. Він мав два етапи: Київський (860-1240 рр.) і Галицько-Волинський (до 1349 р.). Визначальними рисами Києво-руського періоду були державне сприяння поширенню християнства та становленню церковної системи, наділення церкви широкою правовою юрисдикцією та передачею їй частини державних функцій.

➤ **Козацький** (козацько-гетьманський) – поч. XIV ст. – кін. XVIII ст. Даному періоду була притаманна не лише тісна співпраця військового керівництва Запорізької Січі й православної церкви на принципах звичаєвого права, християнських норм співжиття, наказів, а й визнання всесічового статусу церкви як монопольної духовно-культурної інституції та її військовий захист і матеріальна підтримка.

➤ **Синодальний** – охоплює період існування православної церкви України у складі московської патріархії (тривав до поч. ХХ ст.). Характерним для даного періоду було повне одержавлення церкви, перетворення її на державний виконавчий механізм, проголошення православної церкви панівною, дискримінація щодо інших релігій.

➤ **Радянський** – тривав понад 70 років. Православна церква України перебувала на правах екзархату в складі московської патріархії. Для даного періоду характерними були формальне проголошення закону про свободу совісті, відокремлення церкви від держави й школи від церкви; декларування права сповідувати чи не сповідувати релігію, рівності віруючих і невіруючих. Насправді ж протягом цього часу були й репресії проти духовенства та церковного активу, і нищення пам'яток сакральної культури, і грубе втручання світської влади у внутріцерковні справи, і націоналізація церковної та монастирської власності тощо.

➤ **Сучасний** – розпочався після здобуття Україною незалежності. Був взятий курс на реальне забезпечення свободи совісті й релігійних свобод своїх громадян та подолання негативних наслідків політики тоталітарного режиму щодо релігії, церкви та віруючих. Цей курс отримав позитивну оцінку в світі.

3. Церква і держава в суверенній Україні

На сучасному етапі розбудови створеної та незалежної української державності правовий характер взаємовідносин церкви й держави визначається Декларацією про державний суверенітет України, Конституцією України та Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації». Правовою формою цих відносин є режим відокремлення церкви від держави. «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави» – наголошує ст. 35 Конституції України. На її важливість вказують такі обставини:

- по-перше, дана стаття є вирішальною передумовою для досягнення юридичної рівності в релігійній сфері, усунення дискримінацій щодо віруючих або невіруючих;
- по-друге, усунення релігії зі сфери державно-правового життя звільнило від виконання невластивих функцій церквою.

Основні особливості ставлення держави до релігійних організацій, які характеризують правовий зміст відокремлення церкви від держави в Україні, є наступними:

- держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій (у всю віросповідну чи канонічну діяльність, зокрема у зміст віровчень, церемоній, обрядів; в канонічну структуру управління церквою; у внутрішнє самоуправління церкви; у витрати доходів і пожертвувань; у навчально-виховну роботу духовних навчальних закладів);

- дотримуючись установленого в Україні правового режиму відокремлення церкви від держави, релігійні організації не втручаються у сферу діяльності держави та її органів, не виконують державних функцій;

- усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом, тобто, устанавлення будь-яких переваг чи обмежень однієї релігії щодо інших не допускається;

- із відокремленням релігійних організацій від держави, остання перебрала на себе обов'язок захищати їхні права та законні інтереси, сприяти встановленню відносин взаємної релігійної та світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань;

- режим відокремлення церкви від держави не забороняє соціально-культурної та ідеологічної діяльності релігійних організацій у суспільстві, співробітництва останніх із державними та громадськими організаціями з питань культурно-виховної та добродійної роботи;

- принцип відокремлення церкви від держави покладено в основу державно-правових інститутів України і, зокрема, в основу інституту права на свободу совісті. Тому релігійні організації зобов'язані дотримуватися вимог чинного законодавства і правопорядку. Жодна релігійна організація в Україні не може діяти, якщо вона не дотримується або порушую режим відокремлення церкви від держави.

4. Свобода совісті та її правовий зміст

Совість – це вираз моральної самосвідомості особи, її моральна самооцінка. Совість формується і виховується суспільством, насамперед, через вплив безпосереднього соціального середовища, в якому перебуває індивід.

Свобода совісті – полісемантична категорія, яка має відношення до філософії, етики, політології, права, релігієзнавства, теології. У релігієзнавстві вона розглядається як право, що гарантує недоторканість совісті людини в питаннях ставлення до релігії, розкривається через поняття «свобода релігії», «свобода віросповідання», «свобода церкви», «свобода в релігії».

Свобода релігії – незалежне функціонування релігійних течій, рухів та їхніх інституцій, а також правові, суспільно-політичні, економічні можливості та гарантії для вільного релігійного самовизначення й самореалізації особистості.

Свобода віросповідання – законодавчо гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу, обирати, сповідувати будь-яку релігію, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації.

Свобода церкви – соціально-правові гарантії вільного функціонування церкви, релігійних громад та інших об'єднань віруючих.

Свобода в релігії – межі свободи, в яких, згідно з віросповіданням, може реалізуватись ініціатива та самодіяльність віруючих щодо тлумачення головних положень віровизнання, відправлення культів.

Свобода совісті – це право мати, приймати та змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Як категорія права, як практична цінність пройшла складний шлях свого становлення, народжувалась і розвивалась у боротьбі багатьох поколінь людей за право на свободу думки, переконань, совісті. Вона вирішувалась залежно від змісту та характеру суспільних відносин, продуктивних сил, співвідношення політичних сил, від потреб та історичних завдань, які поставали перед суспільством.

Отже, зміст категорії «свобода совісті» – це право кожного сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, бути учасником релігійних культів або дотримуватися гуманістичного світогляду. Однак, як показує історія, принцип свободи совісті мав різні форми виразу.

У первісному суспільстві фактично вже існувала свобода совісті, адже суспільство без класів та держави регламентувало ставлення усіх членів громади до первісної релігії лише моральними нормами, які добровільно визнавалися усіма її членами.

В епоху середньовіччя, де панував релігійний світогляд, сповідання певної релігії вважалося обов'язковим і тому, принцип свободи совісті не виступав як право вільно визначити своє ставлення до релігії.

Відродження принесло послаблення духовного гніту релігії та обумовлено це було подальшим розвитком науки, культури, філософії, мистецтва й суспільства загалом. По-новому постала проблема свободи як свободи розуму. М. Монтень сформулював концепцію свободи віротерпимості, передумовою якої повинна бути свобода всіх релігій та всіх переконань. В період буржуазних революцій і Реформації буржуазія чи не вперше в історії людства висунула гасло «Свобода, рівність, братерство» як вищу цінність людства. Боротьба протестантизму з католицизмом під час Реформації втілювала в життя ідею віротерпимості, тобто визнання не лише суспільством, а й державою права на свободу існування інших віровчень.

Одним із перших позитивних наслідків боротьби за свободу віросповідання було прийняття 1689 р. в Англії Закону про віротерпимість. Також, ідеї віротерпимості та свободи віросповідання знайшли своє відображення у перших конституційних законодавствах, зокрема ст. 10 Декларації прав людини і громадянства, затверджена Національними зборами Франції (1789 р.). Отже, протягом тривалого часу у суспільній свідомості склалися уявлення про свободу совісті, а конституційні акти нових держав затверджували ці ідеологеми у відповідних нормах права.

Право на свободу совісті визнано нині всім цивілізованим людством і закріплено в таких фундаментальних міжнародних актах, як **Загальна декларація прав людини 1948 р.** (кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії), **Європейська конвенція з прав людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.)** (цей документ підтвердив право кожної людини на свободу думки, совісті та релігії, підкресливши, що воно включає свободу мати

чи приймати релігію або переконання на власний розсуд і свободу сповідувати свою релігію і переконання як одноосібно так і спільно з іншими прилюдно чи приватно), **Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань 1981 р.** (закликає всі країни вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації на ґрунті релігії й переконань та сприяти реалізації прав людини і основних свобод в усіх сферах громадського, економічного, політичного, соціального, культурного життя), **Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1989 р.** (країни, що його підписали, зобов'язуються вживати ефективних засобів задля запобігання та ліквідації дискримінації осіб або об'єднань на ґрунті релігії чи переконань, забезпечувати реальну рівність між віруючими та невіруючими) тощо. Сучасна українська модель державно-церковних відносин є виваженою та послідовно демократичною. Вона відображає право забезпечення в Україні свободи совісті як віруючих так і невіруючих та повною мірою узгоджується з основними міжнародними правовими актами, учасником яких є Україна.

В нашій країні діє **Закон «Про свободу совісті та релігійні організації»** від 23 квітня 1991р. з наступними змінами і доповненнями, внесеними Законами України. Цей закон та інші законодавчі акти, видані відповідно до нього, складають законодавство України про свободу совісті та релігійні організації.

Інститут свободи совісті є сукупністю норм, що закріплюють права кожного громадянина. Аналіз ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» дозволяє виокремити основні правила, що конкретизують свободу совісті:

- вибирати й змінювати релігію або переконання за власним вибором;
- свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої.

Окрім основних прав, з яких складається інститут права свободи совісті, існує також ряд норм, які презентують систему правових гарантій свободи совісті:

- заборона примусу відносно громадян під час визначення ними свого ставлення до релігії, до сповідання/несповідання віровчень, до участі/неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах та ритуалах;

- право батьків за взаємною згодою виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань та ставлення до релігії;
- рівність громадян перед законом в усіх галузях політичного, економічного, соціального та культурного життя не залежно від ставлення громадянина до релігії;
- заборона втручання релігійних організацій у діяльність інших релігійних організацій, проповідування в будь-якій формі ворожнечі, нетерпимості до віруючих/невіруючих інших віросповідань;
- відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави;
- відокремлення школи від церкви (релігійних організацій).

Однак, свобода совісті не означає відмови від будь-якої відповідальності людини за свої вчинки чи думки. Тому, в даному Законі наголошено, що ніхто не може з мотивів свої релігійних переконань ухилятися від виконання своїх конституційних обов'язків.

Контрольні питання

- 1. Яку структуру має свобода совісті?*
- 2. Які повинні бути пріоритети державної політики України щодо релігії та церкви?*

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

План

1. Релігієзнавство як галузь наукових знань.
2. Предмет і структура релігієзнавства.
3. Історичний розвиток релігієзнавства.
4. Релігієзнавство та теологія (богослов'я).
5. Філософія та релігія. Розуміння Бога.

Питання для обговорення

1. У чому відмінність між науковим та богословським підходами до вивчення релігії?
2. Назвіть основні розділи релігієзнавства та вкажіть, що є підставою для їх виокремлення.
3. З'ясуйте категорії та принципи академічного релігієзнавства.
4. У чому полягає відмінність духовності та релігійності?
5. Які взаємовідносини релігії та атеїзму?
6. Філософія релігії та релігійна філософія: відмінне й спільне.
7. У чому полягають особливості методів та принципів релігієзнавства?

Література

1. Борейко Ю. Релігія в структурах та формах вияву повсякденності [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, від-ня релігієзнавства Нац. акад. наук України*. Київ, 2016. № 77. С. 6–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2016_77_411
2. Буга Є. Релігія як чинник соціальної рівноваги і стабільності (за працями Е. Дюркгейма) [Електронний ресурс]. *Релігія та соціум*. 2010. № 2. С. 222–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2010_2_46
3. Горохолінська І. Ціннісні виклики сучасності: роздуми про морально належне та релігійну віру [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди Нац. акад. наук України*. Київ, 2016. № 80. С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2016_80_10
4. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією А. Колодного. Київ: ВР Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2010. 219 с.
5. Залужна А. Є. Релігія як предмет філософського дослідження. *Українське релігієзнавство*. 2003. № 26. С. 4–10. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20418>
6. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
7. Москалець В. П. Релігії світу. Київ. Ібіс, 2015. 420 с.
8. Павленко П. Стратегії конфесій і церков за умов глобалізації. *Українське релігієзнавство*. 2010. № 56. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44114>
9. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ, 2015. 302 с.
10. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.

Семінарське заняття 2. РЕЛІГІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

План

1. Проблема пізнання та основні ознаки релігії.
2. Структура релігії.
3. Суспільні функції релігії.
4. Концепції походження релігії.

Питання для обговорення

1. Основні структурні компоненти, притаманні релігії.
2. Предмет і спосіб релігійної свідомості.

3. Основні компоненти релігійної свідомості.
4. Що таке релігійний культ?
5. Що таке релігійні відносини?
6. Релігійні організації та інститути.
7. Основні соціальні функції релігії.
8. Охарактеризуйте релігієзнавчі теорії походження релігії. У чому їх відмінність від богословських теорій?
9. Яка роль релігії у житті суспільства?
10. Яке співвідношення об'єктивного та суб'єктивного можливе у релігії?
11. Чим характеризується релігійна віра?
12. Як визначає феномен релігії у філософії історії М. Грушевський?
13. Складіть порівняльну таблицю основних теорій походження релігії.
14. Обґрунтуйте власну позицію щодо концепцій походження релігії.

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією А. Колодного. Київ: ВР Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2010. 219 с.
3. Докаш В. І. Загальне релігієзнавство: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Чернівці: Наші книги, 2012. 784 с.
4. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ. Альма-Матер, 2018. 390 с.
5. Петрушов В. М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
6. Практичне релігієзнавство / за ред. проф. А. Колодного і Л. Филиповича; Нац. акад. наук України, від-ня релігієзнавства Ін-ту філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2012.
7. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
8. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ, 2015. 302 с.
9. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.

Семінарське заняття 3. РАННІ ФОРМИ РЕЛІГІЇ

План

1. Первісні вірування, або історичний процес ускладнення віри у надприродне.
2. Аніматизм, Фетишизм.
3. Анімізм, Магія, Тотемізм.
4. Шаманізм, Землеробські культури.
5. Давні вірування праукраїнців.

Питання для обговорення

1. Основні структурні компоненти, притаманні релігії.
2. Які соціально-історичні та психологічні передумови ранніх форм релігійних уявлень?
3. Охарактеризуйте фетишизм і його прояви у сучасному житті.
4. Які особливості тотемістичних уявлень та їх видозміни?
5. Що таке магія і чи є її прояви у сучасному житті?
6. Охарактеризуйте основні риси землеробського культу.
7. Феномен народної магії.
8. Особлива роль шамана в архаїчному суспільстві.
9. Землеробський культ як релігійна система.
10. Чим зумовлене виникнення табу в ранніх формах релігійних уявлень?
11. Тотемічні уявлення в давньоукраїнській міфології.

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією А. Колодного. Київ: ВР Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2010. 219 с.
3. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ, 2006. URL: https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/religijeznavstvo_kurs_lekcij/
4. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
5. Москалець В. П. Релігії світу. Київ: Ібіс, 2015. 420 с.
6. Петрушов В. М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
7. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
8. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.

Семінарське заняття 4. ЕТНІЧНІ РЕЛІГІЇ ТА ЇХ РІЗНОВИДИ

План

1. Характерні риси етнічних релігій.
2. Різновиди етнічних релігій та їх характеристика.
3. Ранні національні релігії (давньоєгипетська, давньогрецька, давньоримська, давньоіранська, стародавні дохристиянські вірування в Україні).
4. Пізні національні релігії (індуїзм, сикхізм, джайнізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм, юдаїзм).

Питання для обговорення

1. Чи існують спільні риси релігій стародавнього світу?
2. Чому більшість стародавніх релігій не збереглася?
3. Вкажіть особливі та спільні риси усіх національних релігій.
4. Що таке зороастризм?
5. Спільні риси в античній і давньослов'янській міфології.
6. Які існують прояви стародавніх язичницьких вірувань у сучасному житті?
7. Як національні релігії вплинули на розвиток національного характеру народів, що їх сповідують?
8. Чому деякі національні релігії зберігаються у сучасному світі?
9. Чи існують спільні риси в східних національних релігіях і давньослов'янській міфології?
10. Які прояви східних національних релігій вийшли за межі країн, де вони сформувалися, зокрема, стали помітними в Україні?
11. Що таке монотеїзм? Причини його формування.
12. Які моральні настанови дають національні релігії?
13. Чому більшість іудеїв діаспори прихильні до хасидизму?
14. Коли і де виник іудаїзм? Які причини його виникнення?
15. Чи характерні для віровчення і культу іудаїзму: монотеїзм; месіанізм; есхатологія; ідея перевтілення душі; ідея реінкарнації; визнання Біблії; віра у божественну природу Ісуса Христа?

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
3. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Ін-т дослідів Волині; худож. С. Буртовий. Репринт. вид. Вінніпег, 1965 р. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
4. Москалець В. П. Релігії світу. Київ: Ібіс, 2015. 420 с.
5. Петрушов В.М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
6. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
7. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.

Семінарське заняття 5. БУДДИЗМ ЯК СВІТОВА РЕЛІГІЯ

План

1. Буддизм як світова релігія, її виникнення.
2. Віровчення та культова практика буддизму.
3. Школи буддизму (хінаяна, махаяна, ваджраяна).
4. Буддизм в Україні.

Питання для обговорення

1. *Вкажіть історичні умови виникнення та поширення буддизму.*
2. *Які загальнолюдські цінності пропагує буддизм?*
3. *Окресліть основні поняття буддизму (сансара, нірвана, карма).*
4. *Якими є головні відмінності між Хінаяною, Махаяною, Ваджраяною?*
5. *Що таке «три скарби» буддизму?*
6. *У чому особливість дзен-буддизму?*
7. *Вкажіть особливості ламаїзму.*
8. *Які особливості має буддиське чернецтво?*

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією А. Колодного. Київ: ВР Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2010. 219 с.
3. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття: монографія. Львів: Видавництво УКУ, 2013. 504 с.
4. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
5. Москалець В. П. Релігії світу. Київ: Ібіс, 2015. 420 с.
6. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Формування догматики та культу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: СумДУ, 2013. 110 с.
7. Петрушов В. М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
8. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
9. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.
10. Филипович Л. Трансформація функціональності релігії в сучасну добу: причини і наслідки. *Функціональність релігії: український контекст* / за ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2017. С. 17–23.

Семінарське заняття 6. ІСЛАМ ЯК СВІТОВА РЕЛІГІЯ

План

1. Іслам як світова релігія, особливості її виникнення.
2. Віровчення та культова практика мусульманства.
3. Напрями мусульманства (сунізм, шиїзм).
4. Іслам в Україні.

Питання для обговорення

1. *Вкажіть історичні умови виникнення та поширення ісламу.*
2. *Які загальнолюдські цінності пропагує іслам?*
3. *Окресліть основні культові практики мусульманства.*
4. *Якими є головні відмінності між течіями ісламу?*
5. *Іслам та тероризм у ХХІ ст.*

6. Опишіть суфізм як містичний напрям.
7. Скільки дружин мав Мухаммед?
8. Які значення мають «п'ять стовпів» ісламу?
9. Халял і харам.
10. Коли та ким було здійснено переклад Корану українською?

Література

1. Голотін С. І. Аналіз теологічного підґрунтя ісламського екстремізму. *Українське релігієзнавство*. 2011. № 57. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44230>
2. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
3. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією А. Колодного. Київ: ВР Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2010. 219 с.
4. Колодний А. М. Мусульманська загроза: ілюзія чи реальність? *Українське релігієзнавство*. 2010. Спецвипуск 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44216>
5. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
6. Москалець В. П. Релігії світу. Київ: Ібіс, 2015. 420 с.
7. Нагорний С. Політична думка ісламського суспільства та її вплив на політичну систему в країнах Арабського Сходу. *Українське релігієзнавство*. 2010. Спецвипуск 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44223>
8. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Формування догматики та культу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: СумДУ, 2013. 110 с.
9. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
10. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.
11. Шестопалець Д. В. Іслам в Україні: проблема релігійного авторитету. *Українське релігієзнавство*. 2011. № 60. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/46619>
12. Якубович М. Сучасний іслам та проблеми інтерпретації: історична ретроспектива. *Українське релігієзнавство*. 2010. Спецвипуск 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44212>

Семінарське заняття 7. СВІТОВА РЕЛІГІЯ. ХРИСТІАНСТВО

План

1. Історичні причини виникнення християнства та його джерела.
2. Виникнення християнства та його віровчення.
3. Історія виникнення Біблії, її склад, структура, переклади.
4. Особливості релігійного культу християнства.

Питання для обговорення

1. У чому полягають головні особливості раннього християнства?
2. Охарактеризуйте Постаті Ісуса Христа та Івана Хрестителя.
3. Яке значення для християнства мали ідеї секта есеїв?
4. Розкрийте особливості віросповідальних формул Символу віри.
5. Що є основою моральної доктрини християнина?
6. Порівняйте концепції існування після смерті у християнстві, мусульманстві, буддизмі.
7. У чому полягають головні відмінності між католицизмом та православ'ям і як вони утворилися?

Література

1. Біблія і Коран: паралелі [Електронний ресурс]: бібліогр. список літ. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека; уклад. Т. Гула. Луцьк, 2011. URL: <http://194.44.187.2/eljourn/1/bibl.pdf>
2. Заборовський Я. Вступ до історії раннього християнства [Електронний ресурс]. *Обрії*. 2015. № 1. С. 16–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2015_1_8
3. Коваленко Ю. Відкрите Православ'я як альтернатива і перспектива [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень* / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, від-ня релігієзнавства Нац. акад. наук України. Київ, 2018. № 86. С. 48–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2018_86_7
4. Колодний А. Феномен світових релігій [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень* / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди, від-ня релігієзнавства Нац. акад. наук України. Київ, 2009. Спецвип. 2. С. 84–87. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44001>
5. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
6. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Формування догматики та культу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: СумДУ, 2013. 110 с.

7. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.
8. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
9. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>

Семінарське заняття 8. ХРИСТІЯНСТВО: ОСНОВИ ВІРОВЧЕННЯ ТА КУЛЬТУ

План

1. Система організації католицької церкви. Віровчення та культ у католицизмі. Католицькі ордени та їх діяльність.
2. Організаційна структура православ'я. Особливості віровчення, культу та обрядовості.
3. Українське православ'я: виникнення, культові особливості.
4. Ранній та пізній протестантизм: особливості віровчення, культу та організації.

Питання для обговорення

1. У чому полягають головні догматичні відмінності католицизму та православ'я?
2. Охарактеризуйте сучасну структуру православної церкви.
3. Розкрийте особливості появи та існування православ'я в Україні.
4. Обряди, свята та пости у православ'ї та їх зміст.
5. Обряди, свята та пости у католицизмі та їх зміст.
6. Виникнення греко-католицької церкви в Україні та її національна значимість.
7. Яке значення має надання томосу Православній церкві України?
8. Якою повинна бути національна церква?
9. Чи повинна держава формувати релігійну політику?
10. Чи можливе об'єднання католицизму та православ'я?
11. У чому полягають головні причини виникнення протестантизму в Україні?
12. Що у XXI ст. може спровокувати появу нового релігійного руху на вашу думку?

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ, 2006. URL: https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/religijeznavstvo_kurs_lekcij/
3. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
4. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Формування догматики та культу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: СумДУ, 2013. 110 с.
5. Петрушов В. М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
6. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
7. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.

Семінарське заняття 9. НОВІТНІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ

План

1. Новітні релігійні рухи: класифікація та причини появи.
2. Неохристиянські рухи сучасності.
3. Синтетичні релігії: ідеологічні основи та організація.
4. Неоязичницькі організації в Україні.
5. Сайєнтологічні об'єднання сучасності: організаційна структура та головні ідеї.
6. Особливі риси езотеричних об'єднань. Демоністичні культу.

Питання для обговорення

1. У чому полягають головні причини виникнення та поширення нових релігійних рухів?
2. Охарактеризуйте розуміння Бога у сучасних нехристиянських рухах.
3. Розкрийте особливості, які свідчать про тоталітарний та деструктивний характер релігійного руху.
4. Які особливості синтетичних релігій ви вважаєте визначальні для популярності руху?
5. Якими є специфічні ознаки неоязичницьких рухів?
6. Чи існують істотні відмінності між РУНВірою та Рідною вірою?

7. У чому полягають головні причини виникнення езотеричних релігій?
8. Яке економічне підґрунтя діяльності новітніх релігійних рухів?
9. Чи мають майбутнє демоністичні культури?
10. Вкажіть особливості функціонування нових релігійних рухів в Україні.

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Докаш В. І. Загальне релігієзнавство: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Чернівці: Наші книги, 2012. 784 с.
3. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ. Альма-Матер, 2018. 390 с.
4. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Формування догматики та культу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: СумДУ, 2013. 110 с.
5. Петрушов В. М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
6. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
7. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.
8. Смержевська О. Постмодерністські візії релігійності: сучасне язичництво у міській культурі (Україна в загальноєвропейському контексті). Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 198 с.

Семінарське заняття 10. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

План

1. Церква в системі державно-правових відносин.
2. Церковно-владні повноваження в історичному процесі.
3. Церква і держава в суверенній Україні.
4. Свобода совісті та її правовий зміст.

Питання для обговорення

1. Охарактеризуйте сучасні моделі церковно-державних відносин.
2. Як ви розумієте свободу совісті та свободу церкви?

3. Проаналізуйте історичний розвиток поняття свободи совісті.
4. Особливості свободи совісті в Україні.
5. Назвіть міжнародні нормативні акти, у яких містяться приписи, щодо забезпечення свободи совісті та захисту від дискримінації на релігійній підставі та розкрийте їх зміст.

Література

1. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
2. Докаш В. І. Загальне релігієзнавство: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Чернівці: Наші книги, 2012. 784 с.
3. Лешан В. Ю. Основи релігієзнавства: підручник. Чернівці: Рута, 2005. 304 с. URL: <http://www.religstud.chnu.edu.ua/res/religstud/Osnovy-religstud.pdf>
4. Петрушов В.М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
5. Практичне релігієзнавство/ за ред. проф. А. Колодного і Л. Филиповича; Нац. акад. наук України, від-ня релігієзнавства Ін-ту філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2012.
6. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
7. Релігієзнавство: словник термінів і понять. Львів: ЛьвДУВС, 2013.

ЧАСТИНА III. ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Модульна контрольна робота, відповідно до навчального плану, включає три завдання, два із яких ґрунтуються на теоретичних питаннях курсу та мають на меті перевірити теоретичний рівень знань здобувачів вищої освіти, третє запитання практично-творчого характеру. Здобувач вищої освіти має підтвердити знання основних релігієзнавчих проблем, типологію релігій, специфіку окремої релігійної системи та особливості розвитку сучасних релігійних систем і державно-правове регулювання релігійних відносин.

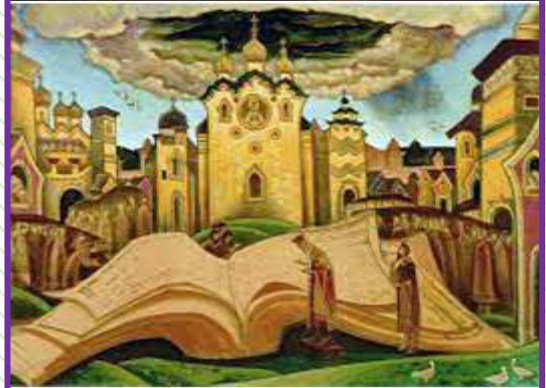
1. Релігієзнавство: предмет та структура. Релігія.
2. Методологічні принципи та методи дослідження у релігієзнавстві.
3. Сутність і походження релігії.
4. Структура релігії. Рівні релігійної свідомості
5. Релігійні організації (секта, деномінація, церква).
6. Соціальна функції релігії та її роль у суспільстві. Поняття сакралізації.
7. Духовність та релігійність.
8. Класифікація релігій.
9. Загальні ознаки релігій. Філософські концепції релігії.
10. Відмінності релігійного та атеїстичного світоглядів.
11. Проблема походження релігії.
12. Загальна характеристика ранніх форм релігії. Ранні форми релігійних вірувань: Аніматизм, Фетишизм, Анімізм.

13. Ранні форми релігійних вірувань: магія, тотемізм, шаманізм, землеробські культури.
14. Характерні риси етнічних релігій. Різновиди етнічних релігій та їх характеристика.
15. Ранні національні релігії (давньоєгипетська, давньогрецька, давньоримська).
16. Ранні національні релігії (давньоіранська, давньоперська, давньоіндійська).
17. Ранні національні релігії (стародавні дохристиянські вірування в Україні).
18. Пізні національні релігії (індуїзм, сикхізм, джайнізм).
19. Пізні національні релігії (конфуціанство, даосизм).
20. Пізні національні релігії (синтоїзм).
21. Пізні національні релігії (юдаїзм).
22. Особливості та ознаки світових релігій. Соціологія релігії.
23. Буддизм як світова релігія. Буддійське віровчення і пантеон.
24. Релігійний культ і релігійна організація буддизму. Хінаяна, Махаяна, Ваджраяна.
25. Основні положення віровчення ісламу. Коран, Сунна. Культурна практика ісламу.
26. Релігійні обряди та свята ісламу. Основні течії в ісламі. Іслам в Україні.
27. Соціальні та історичні причини виникнення християнства. Витоки християнства.
28. Формування догматики та культу християнства. Святе Письмо і Святий Переказ. Символи віри.
29. Великий розкол християнства (1054 р.). Догматичні, канонічні, обрядові відмінності.
30. Основи віровчення, культу та церковної організації Католицизму.
31. Структура Католицької Церкви. Святий Престол. Чернечі ордени. Оновлення Католицизму.
32. Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ).
33. Структура Православної Церкви. Диптих. Особливості православного віровчення і культу.
34. Православне християнство в історії України. Надання томосу Православній церкві України.

35. Віровчення та культ протестантських віросповідань. Протестантизм ранній (лютеранство, кальвінізм, англіканство).
36. Протестантизм пізній (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови, методисти, мормони, меноніти, квакери тощо).
37. Новітні релігійних рухи: характерні риси та класифікація.
38. Неохристиянські релігійні об'єднання.
39. Орієнталістські та синкретичні релігійні рухи.
40. Українське неоязичництво.
41. Сайєнтологічні, езотеричні та демонологічні релігійні рухи.
42. Церква і державно-правове регулювання соціальних відносин.
43. Види правового статусу церкви в системі державно-правових відносин.
44. Церковно-владні повноваження в історичній ретроспективі.
45. Церква і держава в суверенній Україні.
46. Сучасний стан релігій в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аляєв Г. Е., Горбань О. В., Мешков В. М. Лекції з релігієзнавства. Київ, 2016.
2. Біблія і Коран: паралелі [Електронний ресурс]: бібліогр. список літ. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека; уклад. Т. Гула. Луцьк, 2011. URL: <http://194.44.187.2/eljourn/1/bibl.pdf>
3. Борейко Ю. Релігія в структурах та формах вияву повсякденності [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень* / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, від-ня релігієзнавства Нац. акад. наук України. Київ, 2016. № 77. С. 6–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2016_77_411
4. Буга Є. Релігія як чинник соціальної рівноваги і стабільності (за працями Е. Дюркгейма) [Електронний ресурс]. *Релігія та соціум*. 2010. № 2. С. 222–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2010_2_46
5. Голотін С. І. Аналіз теологічного підґрунтя ісламського екстремізму. *Українське релігієзнавство*. 2011. № 57. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44230>
6. Горохолінська І. Ціннісні виклики сучасності: роздуми про морально належне та релігійну віру [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень* / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди Нац. акад. наук України. Київ, 2016. № 80. С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2016_80_10
7. Гурська Л. І. Релігієзнавство. 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 172 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2017/religizn_gurska.pdf
8. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією А. Колодного. Київ: ВР Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2010. 219 с.
9. Докаш В. І. Загальне релігієзнавство: навчальний посібник для студентів вузів. Чернівці: Наші книги, 2012. 784 с.
10. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття: монографія. Львів: Видавництво УКУ, 2013. 504 с.

11. Заборовський Я. Вступ до історії раннього християнства [Електронний ресурс]. *Обрії*. 2015. № 1. С. 16–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2015_1_8
12. Залужна А. Є. Релігія як предмет філософського дослідження. *Українське релігієзнавство*. 2003. № 26. С. 4–10. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20418>
13. Коваленко Ю. Відкрите Православ'я як альтернатива і перспектива [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, від-ня релігієзнавства Нац. акад. наук України*. Київ, 2018. № 86. С. 48–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_86_7
14. Колодний А. Феномен світових релігій [Електронний ресурс]. *Українське релігієзнавство: бюлетень / Укр. асоц. релігієзнавців, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, від-ня релігієзнавства Нац. акад. наук України*. Київ, 2009. Спецвип. 2. С. 84–87. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44001>
15. Колодний А. М. Мусульманська загроза: ілюзія чи реальність? *Українське релігієзнавство*. 2010. Спецвипуск 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44216>
16. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ, 2006. URL: https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/religijeznavstvo_kurs_lekcij/
17. Лешан В. Ю. Основи релігієзнавства: підручник. Чернівці: Рута, 2005. 304 с. URL: <http://www.religstud.chnu.edu.ua/res/religstud/Osnovy-religstud.pdf>
18. Лубський В. І. Релігієзнавство. Київ: Альма-Матер, 2018. 390 с.
19. Лубський В. І., Харьковщенко Є. А. Історія релігій світу: навч. посіб. Київ, 2014.
20. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Ін-т дослідів Волині; худож. С. Буртовий. Репринт. вид. Вінніпег, 1965 р. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
21. Москалець В. П. Релігії світу. Київ: Ібіс, 2015. 420 с.
22. Нагорний С. Політична думка ісламського суспільства та її вплив на політичну систему в країнах Арабського Сходу. *Українське релігієзнавство*. 2010. Спецвипуск 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44223>
23. Опанасюк В. В. Історія світових релігій. Формування догматики та культу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: СумДУ, 2013. 110 с.
24. Павленко П. Стратегії конфесій і церков за умов глобалізації. *Українське релігієзнавство*. 2010. № 56. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44114>
25. Петрушов В. М. Релігієзнавство: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 102 с. URL: <http://surl.li/gmdds>
26. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т. М. Кучера. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270159.pdf>
27. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ, 2015. 302 с.
28. Релігієзнавство: навч. посіб. / [наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. Київ: Дух і Літера, 2018. 328 с.
29. Слов'янські вірування. Писемні джерела до вивчення курсу «Релігієзнавство» для студентів гуманітарного факультету денної форми навчання / укладач В. О. Артюх. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. 130 с.

30. Смержевська О. Постмодерністські візії релігійності: сучасне язичництво у міській культурі (Україна в загальноєвропейському контексті). Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 198 с.
31. Филипович Л. Трансформація функціональності релігії в сучасну добу: причини і наслідки. *Функціональність релігії: український контекст* / за ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2017. С. 17–23.
32. Шестопаець Д. В. Іслам в Україні: проблема релігійного авторитету. *Українське релігієзнавство*. 2011. № 60. URL:
<http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/46619>
33. Якубович М. Сучасний іслам та проблеми інтерпретації: історична ретроспектива. *Українське релігієзнавство*. 2010. Спецвипуск 1. URL:
<http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/44212>

Інформаційні ресурси

<http://risu.org.ua> – Релігійно-інформаційна служба України.

<http://www.religion.in.ua> – Релігія в Україні. Незалежний інтернет-ресурс.

<http://www.nbu.gov.ua> – Національна бібліотека імені В.І. Вернадського.

<https://nlu.org.ua> – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАКОН УКРАЇНИ (витяг)

Про свободу совісті та релігійні організації (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283)

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:
гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

забезпечення відповідно до [Конституції України](#), [Декларації про державний суверенітет України](#) та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

В Україні усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана дотримуватися вимог чинного законодавства і правопорядку.

{Частина десята статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 721-VII від 16.01.2014](#) – втратив чинність на підставі Закону [№ 732-VII від 28.01.2014](#); із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 767-VII від 23.02.2014](#)}

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ II **РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Стаття 7. Релігійні організації

Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, при-

значають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється.

Стаття 8. Релігійна громада

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб.

Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Стаття 9. Релігійні управління і центри

Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України.

Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

Стаття 10. Монастирі, релігійні братства і місії

Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень).

Стаття 11. Духовні навчальні заклади

Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

Стаття 13. Релігійна організація – юридична особа

Релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації.

Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Стаття 16. Припинення діяльності релігійної організації

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією.

Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов. Реєстрація статутів (положень) новоутворених після реорганізації релігійних організацій здійснюється в порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів України її діяльність може бути припинено також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, [5](#) і [17](#) цього Закону;

2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій;

5) засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111 Кримінального кодексу України.

{Частину четверту статті 16 доповнено пунктом 5 згідно із Законом [№ 2107-IX від 03.03.2022](#)}

{Статтю 16 доповнено частиною четвертою згідно із Законом [№ 3795-12 від 23.12.93](#)}

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого [Цивільним процесуальним кодексом України](#), за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

{Статтю 16 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом [№ 3795-12 від 23.12.93](#)}

Розділ III

МАЙНОВИЙ СТАН РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття 19. Виробнича і господарська діяльність релігійних організацій

Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи.

Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодав-

ства в порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій. Суми їх прибутку, які використовуються в добродійних цілях, не оподатковуються.

Будівництво культових та інших будівель релігійними організаціями здійснюється в порядку, встановленому чинним законодавством для об'єктів цивільного призначення.

Реставрація і ремонт культових будівель – пам'яток історії та культури здійснюються з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Розділ IV

ПРАВА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ГРОМАДЯН, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВОБОДОЮ ВІРОСПОВІДАННЯ

Стаття 21. Релігійні обряди і церемонії

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів.

Богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії.

В інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради.

Клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання.

Стаття 22. Література і предмети релігійного призначення

Громадяни та релігійні організації мають право на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення.

Релігійні організації мають право виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення.

Друкується відповідно до матеріалів сайту Верховної Ради України: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

ЗВІТ
про мережу релігійних організацій в Україні
станом на 1 січня 2022 року (витяг)

№ з/п	Область	Релігійні організації						
		Українська Православна Церква (Православна Церква України)	Українська Православна Церква (московський патріархат)	Українська Греко-Католицька Церква	Римо-Католицька Церква в Україні	Всеукраїнський Союз Церков євангельських християн-баптистів	Українська Церква Християн Віри Євангельської	Релігійні організації Товариства Свідомості Крішни
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Вінницька	442	1008	25	141	156	42	2
2	Волинська	551	585	27	32	133	226	1
3	Дніпропетровська	0	0	0	0	0	0	0
4	Донецька	0	0	0	0	0	0	0
5	Житомирська	330	653	24	143	123	74	2
6	Закарпатська	94	662	0	104	80	55	1
7	Запорізька	0	0	0	0	0	0	0
8	Івано-Франківська	488	33	715	37	33	42	0
9	Київська	505	748	29	29	169	60	0
10	Кіровоградська	125	295	7	5	96	35	2
11	Луганська	0	0	0	0	0	0	0
12	Львівська	941	67	1652	175	88	108	1
13	Миколаївська	157	295	11	11	67	46	1
14	Одеська	0	0	0	0	0	0	0
15	Полтавська	247	498	13	7	84	71	0
16	Рівненська	446	612	12	18	128	300	1

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9
17	Сумська	97	343	2	4	25	20	0
18	Тернопільська	609	96	840	100	20	117	1
19	Харківська	0	0	0	0	0	0	0
20	Херсонська	0	0	0	0	0	0	0
21	Хмельницька	403	946	82	153	169	69	1
22	Черкаська	366	687	8	8	230	82	0
23	Чернівецька	214	443	32	36	173	11	1
24	Чернігівська	164	584	5	5	74	31	1
25	м. Київ	229	319	26	32	71	43	5
	РАЗОМ:	6408	8874	3510	1040	1919	1534	20

Друкується відповідно до матеріалів сайту Державної служби України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://dcss.gov.ua/statistics-rel>

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання

ПЛАХТІЙ Маріанна Петрівна,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

СУЛЯТИЦЬКА Тетяна Василівна,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Підписано 18.04.2023. Гарнітура «Arial».
Об'єм даних 2,5 Мб. Обл.-вид. арк. 8,5. Зам. № 1034.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.